

בִּתְנוּעָה

כתב-עת למדעי החינוך הגופני והספורט



תשע"ב • 2012

כרך י • חוברת 2



בתנועה

כתב-העת יוצא לאור פעמיים בשנה במועדים:

◀ חשון-כסלו (נובמבר)

◀ אייר-סיון (מאי)

6391-ISSN 0792

© כתובת המערכת: המכללה לחינוך גופני ולספורט ע"ש זינמן, מכון וינגייט, 42902

טלפון: 09-8639205

פקסימיליה: 09-8650960

רכזת מערכת: ד"ר רחל טלמור (09-8639369)

עריכה לשונית: עברית – יהודית ידלין

אנגלית – דינה אולסוונג

עיצוב ועימוד: שלי שלום

לוחות והדפסה: א.ג. הדפסות

מחיר חוברת: 40 ₪

מנוי לשנה (כולל משלוח): 70 ש"ח

MOVEMENT

The journal is published twice a year,
in May and November

6391-ISSN 0792

© Address of Editorial Board: The Zinman College of Physical Education
and Sport Sciences at the Wingate Institute,
42902, Israel

Tel: +972-9-8639205

Fax: +972-9-8650960

Coordinator, Editorial Board: R. Talmor., PhD (Tel: +972-9-8639369)

Language Editors: Hebrew – Y. Yadlin
English – D. Olswang

Graphic Designer: Shelly Shalom

Printing: AG Printing

Price: 40 N.I.S

בתנועה

כתב-עת למדעי החינוך הגופני והספורט

העורך:

המערכת:

פרופ' ר. לידור

פרופ' א. אליקים

פרופ' ד. בן-סירא

פרופ' א. בן-פורת

פרופ' מ. בר-אלי

פרופ' א. גולדבורט

פרופ' מ. סמיונוב

ד"ר נ. פייגין

פרופ' י. קפלנסקי



המטרות

בתנועה הוא כתב עת, שנועד לתת ביטוי לדברי הגות, להתפתחויות, לרעיונות חדשים, לממצאי מחקר ולסקירת ספרות בתחום מדעי החיים ובתחום מדעי הרוח והחברה, הקשורים לחינוך הגופני והספורט.

כתב העת שואף להדגיש הן את הקשר בין התיאוריות לבין מעשה החינוך והן את הייחוד הבין-דיסציפלינארי של מקצועות הלימוד, המרכיבים את תכנית הלימודים במכללה לחינוך גופני:

- הכשרה להוראה
- מיומנויות הספורט והתנועה
- מדעי החיים ורפואת הספורט
- מדעי הרוח ומדעי ההתנהגות של החינוך הגופני.

הגשת כתב היד למערכת לשם הוצאתו לאור כפרסום

שיקולי המערכת לקבלת כתב יד לפרסום מתבססים על חוות דעתם המקצועית של קוראים-מומחים.

כדי להבטיח את האנונימיות של המחבר אין לציין בשום דרך את שם/שמות המחבר/ים על גבי תדפיס המאמר.

רשימת המומחים שהשתתפו באישור ובניפוי המאמרים, תפורסם בסוף כל כרך.

הנחיות למחברים

- את כתב היד יש להגיש למערכת בקובץ word לדואר אלקטרוני: lidor@wincol.ac.il, כשמצורף אליו מכתב נלווה:

◀ **המכתב הנלווה** – הוא מכתב קצר שבו המחבר/ים פונים למערכת של כתב העת בבקשה להוציא לאור את כתב היד.

◀ **קובץ ה-word** צריך להיות בכתב David ברווחים כפולים, בגודל אות 12. יש לצרף לוחות/איורים כשהם מוכנים לדפוס.

- יש לוודא חפיפה מלאה בין הסימוכין לבין רשימת המקורות ולהקפיד על רישום נכון ומדויק של פרטי העיול (citations), על פי הנוסח המקובל ב-American Psychological Association (APA) Association, מהדורת 2010.

- מחבר המגיש כתב יד שהתפרסם או העומד להתפרסם בכתב עת לועזי, יציין את שם כתב העת ואת פרטיו.

- בכתב היד – בהיקף של עד 25 עמודים – יש לכלול את החלקים כמפורט להלן.
-

חלקי כתב היד

כדי שיהיה אפשר לקיים דיון יעיל ומועיל במערכת כתב העת, יש לכלול בכתב היד את החלקים האלה:

- **פרטי המחברים** – את פרטי המחברים יש להדפיס על גבי דף נפרד (ובשום פנים אין לכלול אותם בגוף החיבור, שכן חריגה מכלל זה עלולה לגלות את זהותו של המחבר), ולציין עליו הן בעברית והן באנגלית:
 - ◀ שם/שמות המחבר/ים
 - ◀ דרגה אקדמאית
 - ◀ מקום העבודה האקדמאי העיקרי
 - ◀ טלפון, כתובת ודואר אלקטרוני להתקשרות
 - ◀ גוף החיבור – ישנם, כמובן, חיבורים מסוגים שונים. גוף החיבור במחקרים כולל, בדרך כלל, את הפרקים: הרקע התיאורטי, השיטה, הממצאים, הדיון, הסיכום והנספחים (אם יש).
 - **תקציר בעברית** – היקף התקציר כ-150 מילים.
 - **רשימת המקורות** – את רשימת המקורות יש להגיש לפי סדר א-ב מילוני של המחבר הראשון. אם הרשימה כוללת מקורות הן בעברית והן באנגלית – תוצג ראשונה הרשימה בעברית ואחריה הרשימה באנגלית.
 - **לוחות/איורים** – המערכת משתמשת אך ורק במונחים לוח (ולא טבלא או טבלה) ואיור (ולא שרטוט, תרשים או ציור). את הלוחות/איורים יש להגיש בנפרד, כל לוח/איור על גבי דף נפרד.
 - **תקציר באנגלית** – התקציר באנגלית יהיה בהיקף של עד 300 מילים. היקף כזה הוא חריג באורכו, שכן הוא נועד לתת מושג ברור של תוכן החיבור/המחקר ושל ממצאיו העיקריים, גם למי שאינו קורא עברית.
 - **תאריכים (descriptors)** – יש לצרף הצעה לתאריכים (בין 4 ל-6, הן בעברית והן באנגלית).
-

המשתתפים בחוברת

פרופ' אמיר בן פורת	— המחלקה למדעי ההתנהגות, המכללה למנהל — המסלול האקדמי, ראשון לציון (גמלאי)
ד"ר יאיר גלילי	— המכללה לחינוך גופני ולספורט ע"ש זינמן במכון וינגייט
ד"ר סימה זך	— המכללה לחינוך גופני ולספורט ע"ש זינמן במכון וינגייט
פרופ' יעקב כץ	— בית הספר לחינוך, אוניברסיטת בר-אילן
אודי כרמי	— אוניברסיטת חיפה
פרופ' רוני לידור	— המכללה לחינוך גופני ולספורט ע"ש זינמן במכון וינגייט
פרופ' יחיאל לימור	— אוניברסיטת תל-אביב
איליה מורגולב	— המכללה לחינוך גופני ולספורט ע"ש זינמן במכון וינגייט
ענבל פרי	— המכללה לחינוך גופני ולספורט ע"ש זינמן במכון וינגייט
ד"ר יצחק רם	— המכללה לחינוך גופני ולספורט ע"ש זינמן במכון וינגייט
ד"ר אלה שובל	— המכללה האקדמית לחינוך גבעת וושינגטון
ד"ר מירי שחף	— המכללה האקדמית לחינוך גבעת וושינגטון
ד"ר אילן תמיר	— המרכז האוניברסיטאי אריאל בשומרון, אוניברסיטת בר-אילן

תוכן העניינים

החינוך הגופני והפילוסופיה של החינוך הגופני	
יצחק רם.....	129
חותרים למגע – הסיוף כגשר בין יהודים להונגרים	
אודי כרמי.....	158
הקשר בין רמת הפעילות הגופנית והמגדר לבין הישגים לימודיים בקרב תלמידי תיכון בישראל	
מירי שחף, יעקב כץ, אלה שובל.....	182
ספורט, עסקים ופוליטיקה – הכול יח"צ	
יחיאל לימור, אילן תמיר.....	197
אהדת כדורגל: חומר שאינו מתכלה	
אמיר בן פורת.....	216
הקשר בין משתנים סוציו-אקונומיים לנפח פעילות גופנית ברחבי העולם	
איליה מורגולב, סימה זך, יאיר גלילי.....	236
השימוש ברוטינות מוטוריות לפני ביצועים של חבטות בגולף – מחקר תיאורי	
ענבל פרי, רוני לידור.....	251
IV.....	
תקצירים באנגלית	

החינוך הגופני והפילוסופיה של החינוך הגופני

יצחק רם

תקציר

חינוך גופני הוא מקצוע לימודי מורכב למדי ולא כול מרכיביו עולים באופן טבעי בקנה אחד. לפיכך, מוצע להתבונן בתופעות התחום הפדגוגי הייחודי הזה בעזרת מבט פילוסופי מנתח וזאת כדי לנסות ולהבהיר את מושגי היסוד של התחום, את הסתירות המובנות לא אחת לתוכו ולהציע כיווני חשיבה אפשריים לפתרון הבעיות המתעוררות בעת תכנון והפקת שיעורים בחינוך הגופני. הדיון בנושאים אלה מחויב ראשית בהגדרת תחומי הדעת המרכזיים המעורבים בו, לאמור, שני עולמות התוכן: החינוך הגופני והפילוסופיה של החינוך הגופני, הדגשת הייחוד שבכל אחד מהם והייחוד שבשילוב שביניהם, דרך אפיון הגישות הפילוסופיות השונות המתייחסות לתחום לימודי ייחודי זה וניתוחן של האידאולוגיות המנתבות את הפעילות במסגרתו, ועד הנהרת התובנה שהוראת החינוך הגופני היא פעולה בעלת מהות פנימית מוסרית. ההנחה היא שהתעסקות אינטלקטואלית כזו תעזור להציף נקודות סתומות אחדות בפדגוגיה של התחום, תכווין חשיבה לאיתור פתרונות אפשריים לנקודות אלה ותסייע בידי העוסקים בתחום לפתח לעצמם "אני מאמין" חינוכי קוהרנטי.

תאריכים: חינוך גופני, פילוסופיה של חינוך גופני, אידאולוגיות, דילמות פדגוגיות.

הפילוסופיה כהליך רפלקטיבי הנסמך על כלים לוגיים לניתוח תופעות, תהליכים ופעולות, משמשת מאז הפילוסופים היוונים, החל מן המאה החמישית לפני הספירה, אמצעי בידי אדם לבדוק ולבקר את מחשבותיו ופעולותיו בתחומים שונים, ובהם עולם החינוך, שלדעת הוגים רבים הוא המרכזי שבהם. הפילוסוף היווני סוקרטס, אשר נחשב לאבי הפילוסופיה המערבית, גרס כי **"חיים שאין בהם חקירה לא כדאי לו לאדם לחיותם"**, ובכך התכוון להדגיש את החשיבות העצומה שיש לתחום דעת עיוני זה בהכוונתן ובבקרתן של החשיבה והפעולה האנושיות, ובכללן העשייה החינוכית.¹

מאמר זה נועד להיות הצעה לניתוח רפלקטיבי מסוים של אחד מפרקי עולם החינוך, פרק החינוך הגופני, והוא מכוון לשתי תכליות: האחת היא להסביר ולהדגים את ייחודיות פעולתה והשפעתה של חשיבה פילוסופית (בשונה מחשיבה מדעית, למשל) על החינוך הגופני, והשנייה היא להראות את כוחה של תהייה פילוסופית להנהיר מצבים ואפשרויות בחינוך הגופני. זאת תוך כדי הצבעה על קשיים ביישום המעשי של עקרונות המקצוע מחמת סתירות בסיסיות, המובנות אל תוך החשיבה האנושית באשר היא וממילא גם לתוך עולם החינוך, ובכללו עולם החינוך הגופני, שלמעשה הוא מקרה פרטי, בעל אפיונים ייחודיים, של עולם החינוך הכללי, וחותר לקראת אותן מטרות באמצעות הפעלת הגוף.²

הסתירות הבסיסיות הללו קרויות בפילוסופיה בשם אנטינומיות, וכשמנסים לפרטן לעקרונות פעולה בחינוך הן מעלות דילמות חשובות. הבולטות שבהן הן אלה: פריטיקולריזם

לעומת אוניברסליזם, מימוש עצמי לעומת שימור החברה והתרבות, התמקדות בכישורן לעומת התמקדות בכלים, שיתוף מול התחרות ועוד, ודווקא בעולם החינוך הגופני לא אחת הן מועצמות במיוחד מחמת קשרו הבלתי אמצעי של מקצוע חינוכי זה אל עולם הספורט ההישגי. ראשית אחתור להגדרת שני עולמות התוכן: החינוך הגופני והפילוסופיה של החינוך הגופני ואנסה להדגיש את הייחוד שבכל אחד מהם ואת הייחוד שבשילוב שביניהם, ולאחר מכן אנתח תופעות אחדות בעולם החינוך הגופני מתוך זווית ההתבוננות הפילוסופית.

חינוך גופני כחינוך בסיסי

החינוך הגופני הוא מקצוע לימודי-חינוכי המכוון למטרות של הקניית כושר גופני, פיתוח מיומנויות תנועתיות וספורטיביות שונות, וכן הוא מיועד לרכישת מודעות וידע הקשורים בבריאותו של גוף האדם המתנועע. נוסף על המטרות שבתחום האורגני-מוטורי, שואפים רבים מקרב מחנכי הגוף, אשר חשים עצמם חלק ממערכת החינוך הכללי, גם לעודד התנהגויות ערכיות תוך פיתוח שליטה עצמית, המוליכה לכיבוד החוק והזולת.³ צבי נשרי, אבי החינוך הגופני בישראל, סיכם קביעה זו: **"פיתוח הגוף והכשרתו לחיים על-ידי התעמלות ועל ידי ענפי הספורט והמשחקים השונים. המושג כולל גם פיתוח ורכישת סגולות רוחניות, הבאות אגב התעסקות במקצועות הנ"ל".**⁴

בד בבד משמש החינוך הגופני להכשרה גופנית ולהכשרת הלבבות בבקשו לעודד התנהגויות ערכיות בהקשרים קהילתיים ולאומיים שונים, כגון כושר גופני לשם כושר קרבי או כושר גופני למטרת שמירה על בריאות העובדים במשק וכדומה. המחנך, הסופר והפובליציסט פנחס שיפמן אחז בזמנו בדעה כזאת: **"תרבות הגוף חותם הלאומיות טבוע בה. אף כי הגוף כשהוא לעצמו פועלים בו חוקי טבע כלליים. פעולות מכוונות להשגת מטרה מסוימת בפיתוחו של הגוף תרבות שמן. ובפעולות ובמטרות נחשל האופי הלאומי. ואף גם זאת: תרבות הגוף צריכה להשתבץ במסגרת התרבות הלאומית..."**⁵

כיוון כזה אפיין למשל את החינוך הגופני הארץ-ישראלי, שנועד על פי מנהיגי ה"ישוב" ומוריו לקדם את צורכי החברה היהודית על פי המודל הציוני בדרכה להיעשות מדינה ריבונית, על צרכיה הביטחוניים האקוטיים, אשר נבעו ממאבק הקיום המדיני שלה באזור גאו-פוליטי עוין. ובאמת, ככל שנקף הזמן והתקרב מועד ההכרזה על הקמת המדינה הלכו ונתחזקו התווים הלאומיים בחינוך הגופני המקומי.⁶

סך כל האפשרויות החינוכיות הללו, הטמונות בחינוך הגופני, מושג כשיוצרים בשביל הילדים ובני הנוער המשתתפים בשיעורי החינוך הגופני בבית הספר ו/או בפעילויות הספורט והתנועה במסגרות של החינוך המשלים סביבה המתפתחת באופן סלילי ואינטגרטיבי ומזמנת בצורה מתוכננת ומבוקרת פעילויות תנועתיות-תחרותיות, פעילויות תנועתיות-שיתופיות וכן פעילויות הדורשות עמידה בתהליכים של קבלת החלטות אגב תנועה.

על חשיבותו היסודית של החינוך הגופני מן הבחינות החינוכיות והתרבותיות עמדו במשך הדורות פילוסופים לא מעטים שעסקו בחינוך, ובהם למשל אפלטון, אשר נחשב למבשר זרם הרציונליזם בפילוסופיה, וממש כמוהו גם ז'אן ז'אק רוסו, אשר נחשב דווקא לאחד

ממקדמיו ומבססיו של הזרם האמפריציסטי, המוכר בפילוסופיה כהיפוכו של הרציונליזם, ולמרות הבדלים בסיסיים בתפיסת העולם ובפילוסופיה שלהם היו השניים שותפים לדעה כי החינוך הגופני צריך להיות בבסיס החינוך.

האקדמיה שאפלטון הקים נשענה על סולם לימודי מתפתח מתוך ההנחה שחינוך אינו רק עניין טכני, אבל עליו להתפתח קודם כל מתוך אימון הגוף כמושכל ראשוני בתהליכים חינוכיים באשר הם. **"ואילו בגימנסטיקה ובמוסיקה כבר חנכנו את האנשים קודם לכן?... ואילו הגימנסטיקה עוסקת במה שמתהווה וכלה; שכן היא ממונה על גדילתו ופחיתתו של כוח הגוף"...**⁷ מאימון הגוף עוברים לטיפוח עולם החושים, משם ללימוד חשיבה מופשטת באמצעות הוראת המתמטיקה והגאומטריה, ולבסוף מגיעים ללימוד הפילוסופיה כחקר האידאות.⁸

גם על פי ז'אן ז'אק רוסו, הדאגה העיקרית בתכנון לימודיו של הילד הצעיר צריכה להיות בתחום אימון הגוף, חיסונו של הגוף והשמירה על בריאותו הכללית. לפי רוסו קיימות שלוש דרגות לחינוך הגופני: 1. חיסון הגוף; 2. חיסון הגוף וטיפוח החושים; 3. פיתוח מיומנויות והרגלי תנועה. שלושתן משולבות בחינוך הכללי עד כי קשה לעתים להכיר בחינוך הגופני כשלעצמו, או לחלופין בחינוך כללי, שאינו פרק בחינוך הגוף, וכך הוא טוען: **"לפי שכל מה שחודר להבנה האנושית מגיע אליה דרך החושים, התבונה הראשונה של האדם היא התבונה החושית; היא-היא המשמשת בסיס לתבונה השכלית: מורינו הראשונים לפילוסופיה הם רגלינו, ידינו, עינינו. כל אימת שממירים את כל אלה בספרים, אין מלמדים אותנו להשתמש בתבונה אלא להשתמש בתבונתו של הזולת; מלמדים אותנו להאמין רבות, ולעולם לא לדעת דבר... כדי ללמוד לחשוב צריך אפוא לתרגל את גפינו, את חושינו, את איברינו, שהם כליה של תבונתנו. וכדי להפיק את כול שניתן להפיק מן הכלים הללו, צריך שהגוף, שמספק אותם, יהא חסון ובריא. וכך, התבונה האמיתית של האדם לא רק שאינה נוצרת בלי שתהא תלויה בגוף, אלא שמבנה הגוף התקין הוא-הוא ההופך את פעולות המוח לקלות ובטוחות"**⁹.

המעניין לנושאנו כאן הוא ששני בעלי תפיסות פילוסופיות מנוגדות בתכלית בהקשרים פילוסופיים שונים מסכימים דווקא בנושא ערכי מהותי זה, משמע השתתת החינוך כולו על חינוך גופני, אף על פי שהם עדיין חלוקים בתכלית בכל שקשור למטרות-העל של החינוך. אפלטון נחשב בהקשר זה, ובצדק, לפילוסוף הראשון אשר גרס כי רק מטרות החברה לבדן צריכות להנחות את המערכת החינוכית הציבורית, ולעומתו רוסו נחשב לפילוסוף החינוכי הראשון שגרס את ההפך הגמור, משמע מטרת העל-של החינוך צריכה להיות מימוש האותנטי של היחיד.

למעשה, אצל שני ההוגים החשובים הללו גם יחד החינוך הוא נגזרת של תפיסה פוליטית מובהקת, אבל אפלטון רואה בחינוך אמצעי לעיצוב דור המנהיגות הבא, ואילו רוסו רואה בחינוך אמצעי למימוש זכויותיהם של בני המעמד הנמוך דווקא, שלא זכו בתקופתו לחינוך ציבורי הולם, אותם עניי החברה שאפלטון מכנה בבזו, "ההמוך", ואשר לדעתו אינם ראויים כלל לחינוך שיטתי. המאמץ האפלטוני מכוון אפוא לרתימת האדם לצורכי החברה, ואילו

רוסו מהפך את הפירמידה על ראשה ומבקש לאפשר לאדם להיות מה שהוא חפץ להיות. מילת המפתח במשנה החינוכית שלו היא "כוליות", וככזו היא מחייבת יחס רציני לצדו הפיזי-תנועתי של האדם. לשיטתו, באופן זה גם החברה תצא בסופם של תהליכים נשכרת ותקבל מענה הולם לצרכיה, ועם כל השוני העצום הזה ביניהם מסכימים שניהם על חשיבות היותו של החינוך הגופני בבסיס החינוך הכללי.

מהותה, נושאי התעניינותה ומטרותיה של הפילוסופיה של החינוך הגופני

הפילוסופיה של החינוך הגופני היא תחום מושגי מיוחד בתוך הפילוסופיה של החינוך. זו מחשבה מאורגנת ושיטתית על פעולה אנושית מסוימת בדומה לתחומי פעולה מעשיים אחרים, כגון הפילוסופיה של החוק והמשפט, הפילוסופיה של הרפואה או אף הפילוסופיה המדינית. תחומים אלו, וכמותם גם החינוך הגופני, קשורים כל אחד בדרכו הוא בהנחות יסוד ובחזונות. חזונו של עולם החינוך הגופני מתמצה באפיונו של האדם המחונוך גופנית.¹⁰ לכן מתמקדת הפילוסופיה של החינוך הגופני בעיקר בשני מושגים: ה"טוב" וה"ראוי", ועניינה המרכזי נעוץ בהשתנותו של הלומד לכיוונו של נורמה המבוססת על התפיסה של שני מושגי היסוד הללו בהקשרי טיפוחו ותחזוקתו של גוף האדם ובהקשרים של התנהגות האדם באמצעות גופו (בעיקר בתחומי הספורט והתנועה אבל לא רק בהם), או בנוסח אחר: כיצד החינוך הגופני, על פי חזון נתון, גורם לשינוי, היינו ללמידה ולהתפתחות בתחומי גופו, תנועתו, ביצועיו והתנהגותו החברתית-מוסרית של המתחנך, בהקשרים של פעילות ספורטיבית-תחרותית וכן בהקשרי חייו החברתיים בכלל.

הפילוסופיה של החינוך הגופני היא במהותה אפוא נורמטיבית וגם רפלקטיבית. היא נורמטיבית באשר לתכלית מסוימת, שהיא יעד ההשתנות, והיא רפלקטיבית באשר למעשה החינוכי בשל התעניינותה בתאוריה המספקת לה התוויות למרשמים חינוכיים קונקרטיים, הגם שבסופם של תהליכים חינוכיים מרשמים אלה לעולם אינם בבואה מדויקת של התאוריה עצמה.

הפילוסופיה הזו עוסקת בשאלות אסטרטגיות, כגון מהי הדרך להשיג את הראוי. למשל: מהי הדרך הטובה ביותר להביא את מרב תלמידי בית הספר לפעילות גופנית על בסיס קבוע, ואפילו בשאלות טקטיות היא דנה לעתים, למשל: מה אפשר לעשות במצב נתון כדי לקרב את הלומדים אל הראוי. לדוגמה: מה על המורה לחינוך הגופני נמרוד לעשות כדי להכניס את תלמידי כיתה 1 בבית הספר פרקאוף באור יהודה לכושר אירובי טוב בשלושת החודשים שנותרו עד המבדק השנתי. בהתחשב באמצעים הלוגיסטיים העומדים לרשותו של המורה, הכרת מאפייניהם השונים, הגופניים והרגשיים של תלמידי הכיתה, ובהנחה שהמורה נמרוד מצוי בידע הרלוונטי בהקשרי עולם הכושר הגופני.

כדי שהיא תימצא בעמדה המאפשרת חיווי דעה רציונלי בנושאים דנן, על הפילוסופיה של החינוך הגופני לתאר תחילה את "האדם הממוצע", או "האדם המצוי", שאותו היא מתכוונת

לשנות. משמע: מי הוא הילד הישראלי המצוי. ומבחינת מקצוע החינוך הגופני: מה הם מאפייניו התנועתיים הבאים לידי ביטוי בכמות התנועה השבועית הממוצעת שלו, ביכולתו במבחני כושר ותנועה מתוקננים, במידת השתלבותו במשחקי ספורט קבוצתיים וכיוצא באלה.

הפילוסוף של חינוך הגוף מעריך אפוא את הפעילות של תחומו גם, ואולי בעיקר, על סמך העשייה הממשית היום-יומית המתרחשת בו, ובשל תפיסתו הכוללת הוא רואה עצמו מוסמך להבחין בין עשייה ראויה לעשייה בלתי ראויה. בפועל הוא מגיש רפלקציה על הנעשה בתחום החינוך הגופני ומציע לתחום חינוכי זה קטגוריות הערכתיות שונות.

אבל מעבר ל"עקרון ההשתנות", שהוא מושכלה הראשון של כל מערכת חינוכית שהיא, ועל כן הוא מושא התעניינותה הראשי של הפילוסופיה של החינוך הגופני, עוסקת פילוסופיה זו גם באפשרות ההתמצאות בעולם הערכים המאפיין את תרבות הספורט. התמצאות כזו מפתחת כושר ניווט בתוך התרבות ומאפשרת מימושם של ערכי מוסר על ידי פיתוח יכולת הכרעה בין "טוב" ל"רע". בכך היא עוזרת לשפר את האווירה בעולם הקיים אם כמובן רבים יותר בוחרים ב"טוב", אבל לבד מזאת היא מלמדת לקבל הכרעות במצבים גבוליים היוצרים מטבעם מתיחות ערכית. מתח ערכי מתפתח למשל בשעה ששני ערכים שונים מתנגשים בתוך סיטואציה חינוכית, כגון ההתנגשות בין ערכי ההישגיות והשיתוף. שני הערכים הללו נחשבים למרכיבים מהותיים בספורט, אבל יחדיו הם יוצרים מתיחות כמעט בכל שיעור חינוך גופני שנושאו לקוחים מעולם הספורט. תכני הספורט הם אפוא שדה של לבטים מוסריים והכרעות מוסריות שהפילוסופיה של החינוך הגופני אמורה לעזור לנווט בתוכו. מתיחות זו קרויה בתורת המוסר בשם "דילמה". המתחנך, המוכנס אל עולם תרבות הגוף, חייב ללמוד לגייס לא רק את רצונו לשם עימות והשגת ניצחון במאבק עם "היצר הרע", אלא גם את תבונתו, כדי שיוכל להכריע בין כמה אופציות אפשריות וטובות במידה קרובה במצבים דילמתיים שונים, שהפעילות הספורטיבית, ובעיקר הספורטיבית-תחרותית, מעמידה אותו בפניהם.

כדי להבהיר עקרונית מהו מצב של עימות בין ערכים היוצר דילמות נתבונן לרגע בדוגמה מעולם אחר – עולם המשפט – שבו עימותים כאלה רווחים מאוד. בחירת השופט בחלופה מסוימת גורמת למתדיינים לפניו לעבור בעת העיסוק בערכים מניגוד ערכי לניגוד קיומי של ממש. למשל, החלטת השופט להיעתר לבקשת החולה לנתק אותו ממכשירי ההחייאה הופכת את הוויכוח הערכי שבין ערך "קדושת החיים באשר הם" לערך "הבעלות על החיים" לעניין קיומי מידי בשביל החולה. עימות בין ערכים הוא מצב רווח גם בספורט. למשל, האם יש להתיר לספורטאי לסכן את חייו סיכון ממשי בניסיון לשבור שיא עולמי כלשהו, כגון השיא בצלילה חופשית לעומק? או בדוגמה השונה קטגורית ממקרה "ערך החיים", אבל מתאימה יותר לסיטואציה בית-ספרית: האם לעצור התקפה במשחק כדורסל כאשר אחד משחקני הקבוצה היריבה מעד, נחבל ואינו מסוגל זמנית לסייע לקבוצתו במשחק ההגנה שלה ולכן זו נאלצת כעת להתגונן בחסרון מספרי?

באופן עקרוני אפשר אפוא לומר שלפילוסופיה של החינוך הגופני יש שתי מטרות עיקריות:

א. בחינת נכונותה ולכידותה הפנימית של תאוריה, או של פרקטיקה מסוימת, לאור עקרונות היסוד המנחים אותן. בעיקר היא בודקת את מידת העקיבות (הקונסיסטנטיות) שבין המטרות המוצבות לפעילות החינוכית המתוכננת לבין הדרכים להפקתה. כישלון המעבר בין הצבת מטרות להפקת תהליכים לימודיים שנועדו לממש את המטרות הוא אולי הכישלון הרווח ביותר בעבודתם של מורים רבים לחינוך גופני. הדוגמה הבאה היא מקרה שכיח יחסית שנחשף בהתבוננות בעין ביקורתית: המטרה המוצבת ליחידת הוראה מתפתחת מסוימת היא טיפוח היצירתיים התנועתית של הלומדים, כגון זו המאפיינת רקדנים במחול חופשי, אבל ההפקה הקשוחה, הנסמכת על תביעה קבועה להתנהגות תנועתית מדויקת וממושמת, כגון זו המקובלת בחינוך גופני של טירוני צבא, משחזרת תנועות ולא דווקא מייצרת חדשות, כלומר אינה מאפשרת מימוש המטרה בסתרה אותה באורח בסיסי. ואמנם למדנו מתאורטיקן התקשורת מרשל מקלואן כי בחינוך חשובים האופנים לא פחות מאשר התכנים, מכיוון שהמדיום הופך להיות פעמים רבות המסר עצמו.

ב. בחינת כשרותה המוסרית של התאוריה, או של פרקטיקה מסוימת, היא בהתנהגויות שהיא מפיקה, שהרי החינוך במשמעות של עיצוב יהא תמיד תחום הקשור לעולם המוסר. דוגמה, שאף היא רווחת למדי בשיעורי החינוך הגופני שלנו, היא אותה תפיסת חינוך גופני המיוסדת על תורת כושר גופני מתוקננת. תפיסה זו בעייתית, שכן יסודות מסוימים של כושר גופני כגון מהירות הם בעיקרם תורשתיים, הגם שלאימון שיטתי יש השפעה עליהם, אלא שבשיעורי החינוך הגופני אין המורה עוסק על פי רוב באימונים שיטתיים. מכאן שהערכת הישגיו של תלמיד בחינוך הגופני, המבוססת בעיקר על מבדקי כושר נורש, כגון תוצאותיו בריצת 60 מ' ובקפיצה למרחק, היא הערכה בעייתית מבחינה מוסרית והיא עושה עוול עם תלמיד שמטענו הגנטי אינו כולל את מספר הסיבים הלבנים האופטימלי בהרכב השרירים המשורטטים שבגופו.¹¹

בעיה מוסרית אחרת הרווחת במערכת החינוך הגופני קשורה בשימוש הנרחב יחסית שעושים המורים לחינוך גופני בשיעוריהם בתוכני הספורט התחרותי. אמנם חלק לא מבוטל מן הילדים בבית הספר נוטים לתכנים הללו, ובעיקר לפרקי המשחקים שבתוכם, אלא בד בבד ילדים לא מעטים מתקשים להתמודד עם המתרחשות העזה הנוצרת בעת התחרויות, ואז או שהם פורשים מן התחרות לחלוטין או שהם נכשלים במהלכה בהתנהגותם המוסרית. במצב כזה אפשר לבוא בטענות אל המורה, שנכשל בתביעה המוסרית של "לא תשים מכשול בפני עיור", כשהילדים הצעירים הם ה"עיורים". נזכור בהקשר הזה את הפרט המעניין, שאחד הראשונים שבמחנכי הגוף המודרניים שחבר שלא להתעלם מן הסיכונים הקיימים בעולם החינוך הגופני, לצד הבנת עומק האפשרויות החינוכיות הטמונות בו, היה פייר דה-קוברטן, איש חינוך גופני, המוכר יותר כהוגה רעיון חידוש המשחקים האולימפיים, אשר ניסח

את הטיעון החשוב הזה: "החינוך הגופני הוא מדע בעל היקף רב. מחד גיסא – הוא נוגע ברפואה, ומאידך גיסא – הוא נוגע במוסר... לדעתי, הספורט מקנה לעוסק בו בהירות יתירה בשיפוט ויתר התמדה בביצוע. אבל כלום מצליחים החינוך הגופני והספורט לחזק יותר את האופי ולחזק את השרירים המוסריים של האדם? אכן בתשובה על שאלה זאת תלוי המקום שיש להקצות לספורט בחינוך".¹²

יחודיות השילוב של פילוסופיה עם חינוך גופני

כאשר פילוסוף של החינוך הגופני עומד לבחון תאוריה או פרק של שיעור מעשי, שמטרתם קידום מטרות המקצוע, הוא נדרש להשתמש בתובנות העולות מגופי ידע המשיקים לחינוך הגופני, ובהם הפיזיולוגיה של הגוף המתאמץ, הפסיכולוגיה, הסוציולוגיה ועוד, ובראש כל אלה תשמש אותו הפילוסופיה של החינוך הכללי. אולם לעולם יש לזכור כי גופי ידע אלה הם בבחינת מדעי עזר לחינוך הגופני, כלומר הם נועדו לסייע ואינם קובעים תכליות או דרכים.

אפשר להמחיש את חשיבותם של מדעי העזר לחינוך הגופני בעזרת הפסיכולוגיה של החינוך. הוראה היא כאמור מקצוע פרקטי, כלומר במסגרתה מתקיים שילוב מתמיד של הגות ומעשה. כל הגות ומעשה בחינוך, לא כל שכן בחינוך הגופני, חייבים להידרש לפסיכולוגיה ההתפתחותית, או כפי שהיא נקראת לעתים "מדע הילד". למעשה, הפסיכולוגיה הזו צריכה לשמש תשתית לכל תכנון לימודים שהוא, שהרי בעיקר אל הלימודים מכוונות תכניות הלימודים ותכליות ההוראה. אולם הפסיכולוגיה ההתפתחותית משמשת אותנו לצורך מוגדר, והיא אינה מוסמכת לקבוע מטרות בחינוך הגופני. זאת, אני טוען, בניגוד לעמדה הפידוצנטרית הקלסית, שלפיה העמדת הילד במרכז על חשבון המורה ותכנית הלימודים מחייבת בחירת מטרות על פי המלצת המחקר במדע הילד.¹³

יתר על כן, גם דרכים בחינוך הגופני אין מתפקידה של הפסיכולוגיה הלימודית לקבוע. זהו תפקידן של הדידקטיקה והמתודיקה. הפסיכולוגיה ההתפתחותית והלימודית אמנם צריכות לסייע בידי הדידקטיקה והמתודיקה באיתור דרכים ובירורן, אולם כאמור אינן אלא מסייעות, שהרי התעניינותן של הדידקטיקה ושל המתודיקה (שהיא הדידקטיקה המיוחדת של הוראת החינוך הגופני) בחינוך ובהוראה מורכבת ועשירה ממושאי חקירותיה של הפסיכולוגיה ההתפתחותית, ובכך הן מביאות אל תהליכי שיקול הדעת ידע מגוון ועשיר יותר, כגון מהותם ומבנם של החומרים הנלמדים, דרכי עיבודם לתוכני לימוד, התאמת תכנים ליכולות נועתיות שונות ולתנאים לוגיסטיים שונים ועוד ועוד.

החינוך הגופני הוא מקרה פרטי של החינוך, ועם זאת הוא מכיל גם אפיונים אחדים שאינם בנמצא באותם גוונים ובאותה עצמה בעולם החינוך הכללי. ראשית, יש לזכור שהחינוך הגופני – בשונה מנושאי הוראה אחרים בתכניות הלימודים של בתי הספר – החל כפעילות ספונטנית בחוץ, כלומר ברחוב, בחצר או בשדה ומשם עבר אל בין כותלי המוסד החינוכי

בדרכו אל האוניברסיטאות לקראת היותו נושא הנחקר באופן ממודע. לעומת החינוך הגופני רוב שאר מקצועות הלימוד, למשל גאוגרפיה, היסטוריה וכימיה היו בראשיתם הצברי ידע אקדמיים באוניברסיטאות ובמכוני מחקר ומשם עברו אל תכניות הלימוד של בתי הספר. לכן נחשב החינוך הגופני באופן טבעי לחווייתי יותר ממקצועות לימוד אחרים, שכן הוא אותנטי יותר בצורכי הילדים, שהרי הללו מלכתחילה, וללא יד מבוגרת מכוונת, עסקו בו ספונטנית בצורות שונות, שעיקרן תנועתיות-משחקיות. ייחוד נוסף של החינוך הגופני כמקצוע לימודי נובע מן העובדה שהוא לעולם יהיה סוג של לימוד אגב עשייה.

לנבדלותו של החינוך הגופני ממקצועות לימוד אחרים יש פן נוסף, חשוב יותר לענייננו, והוא מבנהו הייחודי של עולם תוכן מיוחד זה, שבא לידי ביטוי בריבוי היחסי של תכנים ושל תכנים מורכבים למדי (מיומנויות משחקי הספורט, למשל הן מיומנויות רב-רובדיות: פסיכו-סוציו-מטוריות) וכן בריבוי היחסי של אסטרטגיות, המעגנות תכנים אלה בתוך הקשרים חינוכיים תוך שהן מתמודדות על ההגמוניה בשדה העשייה.

כמו כן קיים הבדל בין החינוך הגופני למקצועות עיוניים הנלמדים בבית הספר באשר למהות הקשר שבין תאוריה ומעשה. קשר זה בעולם החינוך הגופני יוצא דופן ובעל ייחודיות מסוימת, שאינה בהכרח מאפיינת גם עולמות תוכן חינוכיים אחרים, המוכרים כנושאים פרקטיים, משמע מורכבים מפן תאורטי ומפן יישומי-מעשי,¹⁴ למשל: הוראת הספרות או הוראת המתמטיקה. הבעייתיות כאן נובעת שההבדל שבין תאוריה לבין פרקטיקה בחינוך הגופני אינו מובחן במלואו. הוראת חינוך גופני היא שיטה, או דרך, להקניית מיומנויות תנועתיות, כושר גופני, תובנות הקשורות בעולמות הספורט, התנועה והבריאות ובד בבד להקניית ערכי התנהגות מסוימים, והתאוריה שלה מציעה דרכי הפקה הולמות ויעילות למימוש התכנים הללו ולא הרבה מעבר לכך. לכן כה קשה למקם את החינוך הגופני באופן מדויק בין המדעים הקיימים, מכיוון שלא נמצא בו לא את היישום הפרקטי המדויק של התאוריה ואף לא פרוטוקול ניסיוני (אמפירי) הניתן לשיתוק זהה מחמת ריבוי מיוחד של משתנים ייחודיים בלתי תלויים, המשפיעים על הפקת השיעורים.

לפיכך יש המהרהרים ואף מערערים על הלגיטימיות של הפילוסופיה של החינוך הגופני כתחום הגות רשמי. טענת המערערים מנוסחת למעשה כך: החינוך הגופני הוא תחום מעשי גרדא, שבו כאמור תאוריה ומעשה חד המה, ובהיותו כזה אין לו למעשה "פילוסופיה" משל עצמו מעבר לרשימה מסוימת של רעיונות תאורטיים המיועדים להכוונת הפעולה במסגרתו; משל הייתה מחשבת החינוך הגופני לא יותר מאוסף של המלצות פדגוגיות לסייע בידי המורה בכיתתו בשעה שהוא תוהה כיצד לפתור בעיות מזדמנות במצבים חינוכיים (בעיות משמעת, הישגי הלומדים בכיתה, דרכי הוראה, אופני צינון וכיוצא באלה).

פתרון בעיות מזדמנות במצבים חינוכיים הוא אמנם חלק מן המנדט שמקבלת על עצמה הפילוסופיה של החינוך הגופני, אלא שזהו חלק קטן בלבד ממטלותיה, ומכל מקום, לא בכך מסתיימות יומרותיה, ונדמה כאילו הטענה על דבר היעדר פילוסופיה לחינוך הגופני נובעת בעיקר, אם גם לא רק, מאופן מסוים של תפיסת המונח "פילוסופיה", ולפיו פילוסופיה היא התעסקות חשיבתית שיש לה חלות המוגבלת לנושאים מופשטים ולא יכויות רוחניות

מיוחדות, כגון התבונה או ההכרה האנושיות.

כשמדברים למשל על הפילוסופיה של עמנואל קנט, מתכוונים לדעותיו הפילוסופיות של קנט. לא קנט האדם הוא הנושא אלא הפילוסופיה. לעומת זאת כאשר מדובר בפילוסופיה של החינוך הגופני, נושא העיון הפילוסופי הוא החינוך הגופני. למרות המבנה הלשוני הדומה, הנשען בשני המקרים על המילה "של", הרי במקרה הראשון הנושא הוא הפילוסופיה, ואילו במקרה השני משהו אחר והוא החינוך הגופני. אשר על כן הצירוף "הפילוסופיה של החינוך הגופני" נתפס לעתים כצירוף מלאכותי ומוגבל בלבד, ובעיני הטוענים שהחינוך הגופני אינו אלא תחום פעילות מעשי גרידא, ספק אם ה"פילוסופיה" שלו ראויה לעמוד בפני עצמה.

הטענה הזו אינה מבוססת דייה והיא נסתרת על ידי שתי טענות נגדיות:

א. קיומה של פילוסופיה בתחום החינוך הגופני אינו מותנה בטיבם של יחסי תאוריה-פרקטיקה, שכן פילוסופיה כזו ממוקמת בהייררכיית החשיבה מעל שניהם גם יחד, ועל אחת כמה וכמה כשמדובר בתחום דעת שבעיסוק חינוכי הוא בעל פנים ומטרות כה רבים.

ב. לכל תחום פעולה אנושי חשוב, כגון המשפט, הרפואה או המדינאות, יש פילוסופיה מלווה, והחינוך, כולל החינוך הגופני, על השאלות החברתיות-תרבותיות השונות שהוא מעורר, הוא ללא צל של ספק תחום התעניינות אנושי חשוב כזה, וכבר הפילוסופים היוונים סוקרטס, אפלטון ואריסטו הבינו שבתהליכי החינוך יוצרים ומבססים את יסודות התרבות ומבנים חברה באופן כללי.

הערה לסיום: הפילוסופים היוונים הללו היו גם הראשונים לראות את הדמיון הקיים בין מאבקם של בני אדם המתחרים בספורט לבין הדליברציה (השקלא וטריא) המאפיינת את ההתדיינות הפילוסופית. סוקרטס נהג להסתובב ליד הכיכר המרכזית של העיר, האגורה, בבקשו להיכנס לשיחה ולוויכוח עם בני אדם שונים שפגש בדרך, בעיקר צעירים, מתוך רצון נחוש ללבן נושאים עקרוניים בשיח האנושי. הדחף הזה בנפשו היה כה עז, עד שהתלוצצו עליו בדיאלוג תיאטיטוס: **"כשם שאנטיאוס הענק שבאגדה לא שילח לחופשי כל מי שעבר על ידו עד שפשט את בגדיו והתגושש עמו, כן סוקרטס לא הרפה מאדם עד שהתייחס אל שאלותיו ונכנס עמו בשיחה"**.¹⁵

חינוך גופני – המקצוע ההומאני בתכנית הלימודים

ולמרות כל האמור לעיל על דבר חשיבותו של החינוך הגופני כבסיס החינוך ירדה מאוד קרנו של מקצוע זה בימינו אלה. בעידן המודרני, שבו נדרשות מן המקצועות הנלמדים בבית הספר הוכחות חותכות לא רק לדבר תרומתם לחייהם העכשוויים של התלמידים, אלא גם לאלה שבעתיד, נשמעים לעתים מושגים כמו ספורט, משחק, התעמלות, אתלטיקה ופעילות נופש כטעוני צידוק, שהרי החינוך הגופני אינו מסחרי ואין לו במאזנו תוצרים מניבים כלכלית שבביל התלמיד המצטיין במסגרתו (אלא כמובן אם מורו מאתר אותו במועד ומכוון אותו למסגרת ספורטיבית חוץ-בית-ספרית, כגון מועדון ספורט מוכר לשם קידומו כספורטאי פעיל). יש לזכור כי אנו מדברים בבני אדם צעירים יחסית, ובעידן המטריאליסטי

של ימינו אלה חינוך גופני, שתרומתו עשויה להימדד למשל באיכות חיים (בגילאי בית הספר עדיין אין מטבע הדברים מתעניינים בעניינים של תוחלת חיים) נחשב לפחות ערך ביחס למקצועות לימוד אחרים, שהצלחה בהם עשויה להיות ערובה לפתיחת דלתות לפקולטאות יוקרתיות באוניברסיטה ולהשתכרות עתידית מכובדת.

מקור הצורך בצידוק נעוץ בתפיסה הכלכלית שהחברה המערבית אימצה לעצמה מאז תקופת המהפכה התעשייתית, ואשר במרכזה משמשים מושגים כגון יעילות, הספק, רווח, יחסי תשומה-תפוקה וכדומה. הצורך בצידוק נובע גם מן האסכולה הסוציולוגית, המכונה פונקציונליזם, שהייתה אסכולה דומיננטית במאה ועשרים והשפעתה עדיין ניכרת גם בימים אלה. אסכולה זו תופסת את מעשי האדם כבעלי תכלית מעשית, כגון האדם ניוון כדי שיהיה לו כוח לעבוד או האדם לומד כדי שיהיה לו בעתיד מקצוע שיפרנסו. לפיכך פעולה שאין עמה תכלית חיצונית מובהקת תיחשב על פי תפיסה זו כלא רצונית וכפחות ערך ביחס לפעילויות הרצוניות באמת של החיים, קרי עבודה או לימודים המכשירים לפרנסה.

דוגמה נאה לעיקרון זה יש בסיפור הקצר הזה: **"באחד הימים בתחילת מאה זו יושב לו בצהרי יום מנדרין סיני מתחת לשמשייה שמחזיק משרתו, ומסתכל בשני אנגלים המשחקים טניס. אין הוא מניד עפעף, רק ידו מניעה בעדינות את מניפתו לפני פניו, לצנן את מצחו. האנגלים מסיימים את משחקם ויוצאים מזיעים ואדומי פנים ממגרש הטניס, ואז הוא פונה אליהם בלשון זו: 'אדונים נכבדים, אנא הרשו לי, ברוב חוצפתי איני יכול להימנע מלספק את סקרנותי. אני מבין שיש לפעילותכם תכלית, ויש סיבה לכך שהכדור שחבטתם צריך לקפוץ בצורה כזו ולא אחרת. מה שקשה לי להבין הוא מדוע אתם, אנשים הנראים עמידים למדי, לא שכרתם שני פועלים שיקפיצו כדורים אלה במקומכם?'"**¹⁶

מכאן שמשחקים ופעילויות ספורט למיניהם, שהם תוכני החינוך הגופני, הם עניין בטל ובזבוז של זמן, ולכל היותר אפשר לקבלם כמעשי הינפשות למטרת מילוי הסוללות הנפשיות והגופניות של האדם כדי שיהא כשיר ומוכן למילוי מטלותיו הרצוניות באמת. סיבה אחרת לצורך בצידוק חשיבותו של החינוך הגופני מקורה בדיכטומיה הדואלית של גוף ונפש, שהוטמעה בתרבות המערבית על ידי הדתות המונותאיסטיות הגדולות הגם שבפועל מקור הדיכטומיה הזו אף קדום לדתות הללו והונחל להן עצמן מן התרבויות שקדמו להן. במיתולוגיה השומרית למשל מסופר שכתב היתדות הומצא על ידי שליח של המלך קולאן, שנשלח למסור הודעה במקום מרוחק מאוד. השליח התייגע כדי כך מן ההליכה הממושכת, שכשהגיע ליעדו לאחר תלאות רבות היה עייף ומותש כל כך, שלא היה מסוגל להוציא הגה מפיו, ולכן התיישב תחתיו ובעזרת ענף דק של עץ חרט את ההודעה על הקרקע החולית ובכך המציא את הכתב.¹⁷

מיתוס חביב זה עשוי לשרת כדימוי מוצלח את ההבחנה הברורה הראשונה במהלך התפתחות האדם בין גופו הפיזי הנע לבין חיי הרוח האנהרנטיים שלו, שהרי רוחו של האדם מתקיימת בו עצמו, כלומר בתוך המרחב הפרטי שלו, ואילו גופו עשוי לנוע ולשנות מקום באופן תדיר בתוך המרחב הכללי. טמונה כאן סברה אידאולוגית שאין לה כמובן כל

אחיזה של ממש במציאות שלפיה השכל העיוני מתחיל לפעול ברגע שהגוף הארצי הגשמי מסיים את תפקידו או את פעולותיו. אם נרצה, אפשר לראות בכך את מקורה הראשוני של הדיכוטומיה הפילוסופית הקלסית של גוף-נפש, אותה דיכוטומיה שיהיו לה ביטויים אחדים גם בתאוריות הסוציולוגיות, ואשר לימים תתואר על ידי הסוציולוג, מקס ובר, כהבחנה שבין רציונליות ערכית לרציונליות חומרית.

הדיכוטומיה הזו תוליד קונפליקט שיגיע לשיאו בתקופות פריחתה של הדת הפוריטנית במאה השבע-עשרה, דת שהעלתה על נס את ההפרדה הדואלית של גוף-נפש, ואשר אפשר להבחין בו כמובן גם בהקשרי יחסה של דת זו לעולם החינוך הגופני והספורט. **"הפוריטנים, כנגד זה, נלחמו על ייחודם: על עקרון אורח-החיים האסקטי. שכן הפוריטנים, ואפילו הקווייקרים לא התנגדו לספורט כשלעצמו, מתוך עקרון, ואך סבורים היו שהוא צריך לשמש למטרה רציונאלית: להחלפת-הכוח הנחוצה לקיום נאות של פעולת הגוף. אבל כאמצעי לסיפוק חופשי של דחפים בלתי מרוסנים יש להתייחס אליו בחשד. ואם הוא נעשה אמצעי להנאה גרידא, או אף מעורר תחרות שאפתנית ויצרים גסים ולהיטות אירציונאלית להימורים, הרי הוא מגונה לחלוטין. הנאת החיים היצרית, המסירה את לב האדם מעבודתו ומעבודת בוראו כאחת, בין בצורת ספורט של אדון פיאודלי ובין בצורת ביקור ברחבת המחולות, או בבית-המרזח, אויבת היא לחיי אסקזה רציונאליים".**¹⁸

שני רכיבים אלו – הגוף והנפש – הונגדו אפוא על ידי היהדות והנצרות, ולאחר מכן גם על ידי האסלאם. התוצאה הייתה על פי רוב לרעת הגוף, כלומר הגוף נתפס כדבר מה טמא, ארצי, חומרי ובר חלוק, ואילו הנפש, על פי התפיסה הדיכוטומית הזו היא טהורה, ערטילאית, יש בה ערך מוסף כלשהו והיא נצחית, ובחלק מן הדתות יש אפילו קבוצות משנה המקבלות ברצינות גמורה את עניין גלגול הנשמות.

החינוך הגופני יוצא כמעט תמיד מתפיסות כאלה כשידו על התחתונה, ובאמת היהדות האורתודוקסית התנגדה על פי רוב התנגדות נחרצת לתרבות הגוף, שפשתה לעתים בין חברי הקהילות היהודיות הגולות השונות אם מתוך חיקוי מעשי הסביבה ואם משום ההכרה בנחיצותו הבריאותית לחיי האדם.

זרם החשיבה ההומנית החותר מנגד רואה את כל העניין מזווית אחרת לחלוטין. לדידו, האדם הוא מטרה כשלעצמה ולא אמצעי במעריך הייצור והכלכלה של הקהילה או תא בנייה המרכיב את יסודות החברה או נתין של כוח עליון שעתיד להידרש ליתן דין וחשבון בגין כוונותיו, מעשיו ומחדליו בבוא יומו. לפיכך מעמדו של החינוך הגופני בתפיסה זו שונה לגמרי. הוראת החינוך הגופני נתפסת כאן כשליחות חינוכית כי פעולות גופניות רבות, הנעדרות תכלית חיצונית ואשר אינן מקדמות במישור רכישת מיומנויות אינטלקטואליות וגם לא מקצועיות, הן בעלות ערך חינוכי מעצם עשייתן, שכן האדם כאישיות שלמה הוא מהות פסיכו-פיזית ואיננו רק אינטלקט חושב, מחשב ויוצר. למעשה, יש לו לאדם ארבעה ממדים: ביולוגי, סוציולוגי, קוגניטיבי ואמוציונלי, ומכאן שכל פעולה שהאדם עושה שותפים לה כל הממדים, ואף לא אחד מהם הוא פחות ערך או חשיבות בהקשרי חינוכו הכללי של האדם כיצור שלם. בקיצור, אי אפשר לקפוץ ראש לברכה ללא "ראש".

יתר על כן, חלק מן הפעילויות הגופניות-ספורטיביות בשיעורי החינוך הגופני, ובעיקר משחקי הכדור והמחבט הגדולים, מאפשרות לאדם התנסויות אשר מחייבות – ולכן גם סביר שהן מקדמות – את האינטגרציה של כל יכולותיו השונות: הגופניות-תנועתיות, הנפשיות-שכליות והחברתיות. החינוך הגופני אפוא הוא חינוך הגוף על פקולטות התנועה השונות שלו, ובד בבד הוא גם חינוכו של האדם על עושר מרקמי ורבידיו הנפשיים-חברתיים.¹⁹

נוסף על כך, בעקבות השתנות התפיסות המקובלות בהקשרי היכולות ההכרתיות האנושיות נהוג היום להתייחס אל אינטליגנציה של האדם כאל מהות גבישית, המורכבת מכמה פאות, ולפיכך החינוך הגופני, שתכניו דורשים בפירוש הפעלת האינטליגנציה הגופנית-תנועתית של התלמיד, ראוי בהחלט להיחשב למקצוע היחיד בבית הספר, כאז כן עתה, הפונה גם אל אינטליגנציה זו, המוגדרת על ידי הווארד גרדנר כאחת מאינטליגנציות היסוד שהאדם ניחן בהן. אשר על כן יש בקרב מחנכי הגוף הסוברים, ונראה שבצדק, שהחינוך הגופני, בהיותו מקצוע כה מקיף בכוונות ובאפשרויות השפעתו, הוא המקצוע הראוי לתואר "הומני" יותר מכל שאר המקצועות שבתכניות הלימוד של בתי הספר.²⁰

ספורט וחינוך גופני כפרקים בתרבות האנושית

עד כאן עסקנו בעיקר בהנהרת חשיבותו של החינוך הגופני במילוי צורכי ההתפתחות והתנועה של היחיד. אולם לחינוך הגופני יש גם חשיבות מחברתת ומתרבתת ראשונה במעלה. הספורט על ענפיו השונים, ובעיקר משחקי הכדור הגדולים שבתוכו, משמש ספק התכנים העיקרי לשיעורי החינוך הגופני, ואותו הספורט ממש ניצב גם במרכזה של תרבות הגוף המודרנית. לצורך אימות הטענה הזו די לנו אם נבדוק את מספר הדפים המוקדשים לספורט במסגרת העיתונות היומית הכתובה או אם נספור את מספר ערוצי הטלוויזיה המשדרים ומסקרים אירועי ספורט שונים בזמן נתון כלשהו. מכיוון שכך, יש לחינוך הגופני, שלפי תפיסה זו הוא זרועו החינוכית של עולם הספורט, חשיבות ראשונה במעלה כיסוד אינדוקטיבי (המשלב למסגרת תרבותית או חברתית מסוימת), שהרי הוא עשוי לשמש מקור פעילות לא אכזב, המותאם היטב למאפייני חברה ותרבות שונים. משמע, החינוך הגופני קשור בפועל לשני אגפי משוואת החינוך – היחיד מזה והחברה והתרבות מזה. מעתה ואילך ננסה במאמר זה לעקוב גם אחר צדדיו החברתיים-תרבותיים האקטואליים והפוטנציאליים של החינוך הגופני.

לפי אחת ההגדרות הרווחות פעולת החינוך היא הנחלת המורשת התרבותית האנושית מדור לדור. מיד צצה ועולה השאלה: ומה היא אפוא התרבות? באופן כללי מקובל להגדיר תרבות כאוסף של התנהגויות, השקפות, גישות וצורות של חיים, חשיבה, אמונה ופעולה של חברת בני אדם מסוימת בזמן היסטורי מסוים. אוסף זה מגדיר את הזהות הקולקטיבית המשותפת של הקבוצה הנתונה, ועל כן הוא מועבר באותה קבוצה מדור לדור בתהליכי חינוך.²¹

המושג "תרבות" כולל באופן קטגוריאלי שלוש חטיבות: הראשונה, חטיבת הידע וההגות, שהיא מערכת של סמלים ותכנים הכרתיים מגוונים. חטיבה זו כוללת כמה עולמות תוכן:

המדע, העוסק בחקר האמפירי; האידאולוגיה, שמציעה פרשנויות למציאות; הפילוסופיה והדת, שעניינן הוא העולם הלא-אמפירי. החינוך הגופני מושפע מחטיבה זו מעצם הנאתו מתובנות שמספקים לו חוקרי הפסיכולוגיה והסוציולוגיה וכן מתובנות שמספקים לו חוקרי הפיזיולוגיה, הקינזיולוגיה והביומכניקה. החינוך הגופני גם עשוי לזכות בהכוונה על ידי אידאולוגים ופילוסופים שזה הוא תחום התעניינותם.

החטיבה השנייה היא חטיבת האמנות. האמנות היא מערכת של סמלים הנותנים ביטוי לחוויות. גם סמלים אלו מגוונים הם ונחלקים לכמה מחלקות: סמלי המילים יוצרים את הספרות והשירה, סמלי הצלילים את המוסיקה, ותנועות הגוף מולידות את המשחק, הספורט והמחול, ועל כן גם את החינוך הגופני. מקומו הטבעי של החינוך הגופני הוא אפוא בעיקר כאן כחלק מעולם האמנות.

החטיבה השלישית היא חטיבת עולם הערכים, המהווה את מכלול אמות המידה המדריכות את בני-האדם בתפיסותיהם, בשיפוטיותם ובהכרעותיהם המוסריים באשר לראוי ולטוב, ולכן יש לה השפעה גם בעולם המשחק התנועתי, המהווה את תוכנם המרכזי של שיעורי החינוך הגופני בימינו.

אפשר לאפיין את שלוש החטיבות הללו בקצרה בעזרת מושגי הפילוסופיה היוונית: הראשונה היא חטיבת האמת, השנייה – חטיבת היופי, והשלישית – חטיבת הטוב. החינוך הגופני יוצא דופן בכך שהוא נמצא בשלוש החטיבות גם יחד.

חטיבות התרבות השונות אמנם נוטות להתבדלות דיסציפלינרית, אך מקיימות ביניהן זיקות גומלין מסועפות. על כן אנו עשויים לשמוע לא פעם המלצה למחנכים לעסוק בהבהרת ערכים באמצעות ניתוחם של טקסטים ספרותיים או היסטוריים, או לחלופין לערוך תרגיל של ניתוח ערכי של תוצרים מדעיים, כגון מפעלות ההנדסה הגנטית או ביקוע האטום, ובאותה המידה גם לחנך לערכים על ברכי האמנות או באמצעות פעילויות הספורט השונות הנלמדות ומתורגלות בשיעורי החינוך הגופני.

יתרונו הבולט של עולם החינוך הגופני כאמצעי חינוכי בהקשר הזה נעוץ בעובדה, שתכניו מהווים כר פורה, ויש האומרים אף נרחב, הן לחינוך לערכים אסתטיים והן לחינוך לערכי מוסר. ההבחנה שבין שני סוגי הערכים הללו בהקשרי החינוך הגופני עשויה להתפרש מתוך שתי הרשימות הבאות, המגדירות באופן מובחן מטרות חינוכיות אפשריות בחינוך הגופני (שתי הרשימות ערוכות במתכונת טקסונומית):

ערכים אסתטיים: טיפוח תחושת היופי הגופני-תנועתי, פיתוח היכולת להעריך טיבה של תנועה בהקשרים ספורטיביים ובהקשרי מחול, הפנמת תודעת חשיבות היציבה הגופנית והחן התנועתי.

ערכים של התנהגות מוסרית: הבנת חשיבות הכללים במשחקי ספורט, הבעת הסכמה מודעת לשמירת כללי משחק, הפנמת חשיבות שמירת כללי המשחק, גילוי הבנה לרגשות הזולת ולצרכיו הלגיטימיים במשחק והיענות להם.

עמדות פילוסופיות מרכזיות וחינוך גופני

ביאורים פילוסופיים שונים ניתנו לעולם החינוך הגופני. להלן העיקריים שבהם. העמדה הפוזיטיביסטית מציעה את אחת מגישות החינוך היסודיות שיש לה נגיעה ברורה גם לחינוך הגופני. לפי גישה זו, מטרות החינוך הן הקניית אמנות השימוש בידע, ולפיכך מטרת החינוך הגופני היא פיתוחו של הגוף וטיפוחו על פי אמות מידה מדעיות, וכן ידיעת העקרונות המנחים פיתוח כזה והבנתם. דוגמה מובהקת לגישה זו מובעת במאמר קצר בשם "על תרגילי הגוף" של אחת מפעילות החינוך הגופני העברי בתקופת "היישוב", המורה גרט קאופמן: **"המרבח לחשוב מפתח את כושר המחשבה, המרבח ללמוד מעשיר את כוח הזיכרון. השרירים מגיעים לחיסון וגמישות תוך שימוש מוגבר בהם"**.²²

דוגמה מובהקת נוספת לעמדה הפוזיטיביסטית נמצאת באחד מגיליונות "הד החינוך" של שנת 1934, שבו נדפס מאמר פרי עטו של חוקר מן המכון הדני הלאומי לחינוך גופני שנחשב בשעתו למכון היוקרתי בעולם להכשרת מורים לחינוך גופני. כותב המאמר מציין כי בשלוש המטרות המרכזיות של החינוך הגופני יש מקום חשוב במיוחד למטרת טיפוח הגוף. מטרה זו יש לממש, לדעתו, על פי כללים מדעיים מדויקים: **"חפצים אנו לעזור לילדים להשיג גוף מפותח היטב... שומה להשתמש בתרגילים שגורמים הפעלה מלאה של כל הגוף, ואשר מוצאים לפועל בצורה כזו שהשרירים לא רק שמתחזקים, אלא גם מקבלים את אורכם המתאים, ושחופש התנועה במפרקים ישמר"**.²³

בדברים אלו באה לידי ביטוי המחשבה הלוגית-מדעית הניצבת ביסוד התפיסות הפוזיטיביסטיות באשר הן. כדי לשמר את כושרו ופעולתו של הגוף יש להפעילו באופן תדיר ועל פי כללים מדעיים.

גישה חינוכית מרכזית נוספת הנוגעת לעולם החינוך הגופני, היא הגישה ההומניסטית. גישה זו מנוגדת במידה מסוימת לתפיסה הפוזיטיביסטית בקראה לפיתוח אישיות האדם כשלמות הרמונית על פי אמות מידה אסתטיות ומוסריות. לפי גישה זו, מטרת החינוך הגופני היא חינוך האדם באמצעות פעילות גופנית. משמע, חינוך האופי באמצעות התנועה ולא דווקא שימת דגש עיקרי בטיפוחו של הגוף. גישה זו רואה באדם קודם כול את ייחודו הרוחני, והיא הייתה אופיינית למשל ליוונים הקדומים, אשר סברו כי צורת האדם היא לאו דווקא זו המתבטאת בתווי פניו או תווי גופו, כלומר זו הניתנת לאיור בתמונה או לעיצוב פלסטי כפסל, אלא היא קודם כול תווי אופיו ואישיותו, לאמור מהותו הנפשית הייחודית. דעה כזו חיווה למשל אפלטון בדונו בחינוך הגימנסטי הראוי לצעירים היוונים (אצל היוונים היו המוסיקה והגימנסטיקה שני עמודי התווך בחינוך).

לאחר שקבע כי החינוך הגופני ראוי להיות נושא מרכזי בעיצובו של האדם מאז שחר נעוריו ועד אחרית ימיו, הוא תולה קביעה זו בהיותו של החינוך הגופני למעשה חינוך אופיו של האדם. בעזרת אופי חזק יתעצב גם גוף חזק, שהרי נפשו של האדם היא המעצבת את גופו, ולא להפך: **"לי נראה שלא הגוף המשובח יעשה בסגולתו שלו לנשמה טובה, אלא להיפך: נשמה טובה תשפר, בסגולתה שלה, את הגוף, ותעשנו טוב ככל האפשר"**.²⁴

באופן כללי נחשבים ההוגים היוונים ובעיקר הסופיסטים להוגים השיטתיים הראשונים

בנושאי החינוך הגופני. תחילה הם אחזו בתפיסה צרה של חינוך גופני כחלק מאימונו הצבאי של הלוחם, ובהדרגה הם החליפו תפיסה זו בעמדה אשר לפיה לחינוך הגופני תפקיד מרכזי בעיצובו של "האדם השלם" בהעניקו לו חלק מן התכונות החשובות ביותר במסגרת "המידה הטובה", שאליה עליו לחתור כל ימיו.

הפילוסופיה החינוכית היוונית דגלה באידאל ה"קאלוס-קאי-אגאתוס", האחדות של הטוב והיפה, ומטרת החינוך היווני הייתה אפוא לגדל את האדם הטוב והיפה ("טוב" במובן של גיבור חיל, שהרי מושג ה"טוב" במובן של "חסד" לא היה ידוע או מקובל אצלם). יסודו של פולחן היופי של היוונים היה נעוץ בעידון הגוף, בסובלימציה של נפשו של האדם ובהפיכת שניהם יחדיו להתענגות אסתטית דינמית. הסובלימציה יוצרת את הריתמוס של השירה ושל הדרמה וכן את הריתמוס של תנועות הגוף בעת משחק. הריתמוס נוצר גם תוך כדי האימון הגופני השיטתי, הנעשה בין כותלי הגימנסיון, המוסד החינוכי המרכזי בחברה היוונית הקדומה.

בשנת 1912 פורסם בביטאון "החינוך" מאמר מתורגם פרי עטו של המחנך הצרפתי ז'אן פיליפ. מאמר זה ראוי בהחלט להיחשב לאחד המאמרים הראשונים בעידן המודרני, השבים לדגול בעמדה כזו: **"...היו ימים אשר דרשו מאת המורה להתעמלות, כי ידע היטב להורות תנועות ידועות בלבד, ובנוגע לפעולתן של אלו על הגוף והשפעתן על החינוך השכלי והמוסרי של הילדים, דאגו מעט מאד ולא שמו לב, כי דווקא בזה תלוי כל ערכו של הלמוד הגופני..."**²⁵

שלוש שנים לאחר מכן, בשנת 1915, עתיד ג'ון דייואי לפרסם את משנתו הפילוסופית-חינוכית הגדולה: "דימוקראטיה וחינוך". בפרק על מטרות החינוך הוא מבקר בין השאר גם את משנתו החינוכית של רוסו, ומתוך ביקורתו זו הוא מפתח עמדה אישית הומניסטית בהקשרי החינוך בכלל והחינוך הגופני בפרט. לפי תפיסתו, חינוך גופני הוא בעיקרו חינוך כללי באמצעות הגוף, והוא נועד במיוחד לפיתוח יכולותיו הקוגניטיביות והנפשיות של הילד: **"המטרה של התפתחות טבעית מיתרגמת למטרה של יחס-כבוד אל כושר-התנועה הפיסי. כלשונו של רוסו: 'ילדים נמצאים תמיד בתנועה; חיים של ישיבה מזיקים'.** כשהוא אומר: 'כוונתו של ה'טבע' היא לחזק את הגוף לפני אימונו של השכל', קשה לומר שהוא מוסר עובדה כהווייתה. אך אילו היה אומר, ש'כוונתו' של הטבע היא לפתח את השכל בייחוד על-ידי תרגול השרירים של הגוף, כי-אז היה קובע עובדה חיובית. לשון אחר, המטרה של הליכה בעקבות הטבע פירושה המעשי הוא שימת-לב לתפקיד הממשי שהשימוש באברי-הגוף ממלא בחקירות, בעיסוק -בחומרים, במשחקים ובשעשועים".²⁶

הגישה הפילוסופית-חינוכית החשובה הבאה שמופיעה בה התייחסות מפורשת לחינוך גופני היא הגישה הפרגמטיסטית. זו רואה לנגד עיניה בעיקר את פיתוחו של האדם כיצור חברתי. לפיכך מטרת החינוך היא הקניית מיומנויות להשתלבות חברתית. בתפיסה זו החינוך הגופני ידגיש את היסודות החברתיים ויתעלם מבעיות גוף ונפש. בפועל קשה למצוא מימוש טהור של התפיסה הזו במסגרות של החינוך הגופני, אולם אפשר בהחלט לאתרה כמשולבת בתוך התפיסה ההומניסטית.

הגותו החינוכית של דיואי נחשבת למקורה של התפיסה הפרגמטיסטית, ואין בכך משום סתירה לתרומתו גם לתפיסת החינוך הגופני ההומניסטי, המוזכרת לעיל. תלמידיו קידמו והרחיבו את גישתו התאורטית וביקשו להחילה על מרב תחומי החינוך. הם גם פיתחו לכלל שיטות חינוכיות מעשיות. אחד התלמידים, ג'פ ויליאמס, הציע לחינוך הגופני מטרה ברוח זו: **"החינוך הגופני צריך להציב לעצמו מטרה לספק כוחות הנהגה מאומנים, וכן תנאים נאותים, שבהם יוצרו אפשרויות לפרטים או לקבוצות לפעול במצבים תקינים, מעוררים ומספקים מבחינה נפשית ורצויים מבחינה חברתית"**.²⁷

בדומה לדיואי, פילוסוף החינוך הישראלי ח"י רות פיתח עמדה כפולה כלפי החינוך הגופני. רות העניק בכורה לממד הנפשי, אבל בד בבד הוא בחן את תפקיד החינוך הגופני גם מזווית פרגמטיסטית באתרו בו אפשרויות לפיתוח חברתי: **"...לעומתו הרי מגרש כדור-הרגל בית ספר לחיים חברתיים. שם לומדים למשל מהו לשחק עם אחרים..."**.²⁸

יהושע אלוף, בן הדור השני של מורי החינוך הגופני בארץ ישראל, ומאלה שהושפעו במיוחד מתפיסות החינוך הפרוגרסיביות, אמר כי הן ל"התעמלות" והן ל"ספורט ומשחקים" מקום בתכנית הלימודים, ותפקיד המשחקים הוא לטפח בעיקר: **"...תכונות נפשיות חשובות, כגון משמעת ציבורית, חוש העזרה לחבר, התמזרחות [התאזרחות - י"ר] מהירה וכדומה"**.²⁹ תפיסתו זו של אלוף הייתה אופיינית דווקא לחינוך הגופני המסורתי הבריטי, ולגישה הבריטית נודעה השפעה מוכחת על תכניות העבודה של בני הדור השני של מורי החינוך הגופני בארץ ישראל. וזאת לדעת: החינוך הגופני הבריטי החל מתפתח ברבע הראשון של המאה התשע-עשרה ושימש בעיקרו את בתי הספר של העילית החברתית כדי להכשיר את דור מנהיגי המחר של האומה. המחנכים הבריטים הרבו לקיים משחקי קבוצות תחרותיים (לבנים בלבד) מתוך המחשבה כי תהליך החיברות, היכולת לשתף פעולה, פיתוח תכונות השליטה העצמית והפנמת ההתנהגות המוסרית ביחסי אנוש יוצאים נשכרים מכך. בהקשר הזה מיוחסת לגנרל ולינגטון, לאחר שניצח את צבאו של נפולאון בשדה הקרב בוטרלו בשנת 1815, האמרה הזאת: **"את הקרב הזה ניצחתי למעשה על מגרשי המשחקים של איטון!"**³⁰

גישה פילוסופית-חינוכית אחרונה שנוכר כאן היא הגישה האקזיסטנציאליסטית. גם להשקפה פילוסופית זו יש התייחסות מסוימת לחינוך הגופני. יש מקרב חסידיה הטוענים שהיא אינה גישה פילוסופית קוהרנטית חדשה כלל אלא רק הצעה חלופית לדרך חיים אחרת התואמת את טבעו האמיתי של האדם. מכל מקום, גם מגישה זו נגזרות כצפוי מטרות חינוך מסוימות, והן שונות מאלו המוצעות בגישות האחרות. האדם, לפי תפיסה זו, נידון לחיות, ולכן מוטלת עליו חובה מוסרית למצות את הניתן למיצוי בחייו. הקיום קודם למהות ואינו באחריותו של האדם, אולם מהותו האנושית של האדם היא באחריותו האישית, ועליו מוטלת החובה לממשה.

מערכת החינוך מצווה להגיש לו סיוע, שכן מטרת החינוך היא עידוד ההתפתחות האוטנטית של היחיד לשם טיפוחו כאדם אוטונומי. החינוך הגופני בתפיסה זו אפשר לילדים להתנסות בפעילות גופנית ספונטנית וחופשית לשם עידוד התפתחותם האורגנית-מוטורית-נפשית

האותנטיות. הלומדים יבחרו את תוכני הלימוד. על פי רוב יהיו אלה תכנים מתחומי הספורט האינדיווידואלי, אבל לא בהכרח. מערכת החינוך תספק את האמצעים הארגוניים והמתודיים לקניית השליטה התנועתית של הילדים בתוכני הספורט והתנועה על פי ציפיותיהם. הדגש יושם בצרכים הייחודיים של הלומדים, ואיש לא יידרש ללמוד על פי קצב או שיטה אחידים. המטרות הרגשיות כגון טיפוח דימוי גוף חיובי או שיפור הביטחון העצמי בתנועה ובכלל תקבלנה כאן מעמד זהה למטרות של השתלטות על מיומנויות תנועה, או רכישת כשרים גופניים. על פי גישה זו אפשר להגדיר את מקצוע החינוך הגופני כתחום חינוכי המבקש להגביר את מודעותו של האדם לגופו ובד בבד את מודעותו העצמית באמצעות גופו.³¹

אידאולוגיות בחינוך הגופני

ההתדיינות הפילוסופית איננה מצמצמת עצמה רק לחשיפת הקיים ולניתוחו אלא מנסה לעסוק גם באיור מה שאפשרי (המרכיב האסקטולוגי) הן על ידי עריכת חישובי חיוך (אקסטרפולציה) לקיים והן על ידי הצעת דרכי התבוננות חדשות על התופעות הנצפות. ההנחה היא שמזווית התבוננות חדשה, כגון זווית הניתוח האידאולוגי, נוכל לראות את מה שהיה ואת מה שהוא באור חדש וחזק יותר, ומתוך כך גם להצביע על אפשרויות התפתחות עתידיות ועל דרכים חדשות ליישום.

החינוך הגופני כמקרה פרטי של החינוך זכה, כפי שכבר ראינו, לביאורים פילוסופיים לא מעטים, אולם התחום האידאולוגי טרם נחשף כראוי לאזמל הניתוח הפילוסופי, ועל כן נותרו בו פינות אחדות – שעדיין אינן מוארות דיין – הראויות להיחשף. הסיבה לכך נעוצה בהיות החינוך הגופני, כמקצוע לימוד לגיטימי בתוך מערכות החינוך הציבוריות, מקצוע צעיר יחסית שימיו הם רק כמאה ושלושים שנה.

שמות שונים ניתנו לאידאולוגיות החינוך השונות, אבל עקרונית מדובר בשלוש אידאולוגיות מרכזיות: האחת, שמרנית באופייה, מעלה על נס את חשיבות מטרות החברה, ומילות המפתח הרעיוניות שלה הן התמד ושימור המצב החברתי הקיים. זו אידאולוגיה סוציאליסטית, והחינוך הגופני משמש בהקשרה מכשיר עיצוב על פי צורכי החברה וציפיותיה בהקשרי התנועה האנושית בכלל והפעילות הגופנית-ספורטיבית המאורגנת בפרט. האידאולוגיה השנייה מבקשת למקם את התרבות האנושית, על ערכיה השונים, במרכז העשייה החינוכית, שכן חינוך נתפס על ידיה כאמצעי לתירבות. זוהי האידאולוגיה האקולטוריסטית, ובמסגרתה החינוך הגופני הוא זרועו החינוכית של הספורט. הספורט נחשב לפרק חשוב בתרבות האנושית ומשמש אפוא למטרות של תירבות ואגב כך מאפשר היקלטות מיטבית והשתדרגות מעמדית באותן חברות המעניקות חשיבות לפעילות הגופנית באשר היא ובמיוחד לפעילות הספורטיבית המאורגנת. לעומת השתיים הראשונות האידאולוגיה השלישית ממקמת את היחיד ואת צרכיו במרכז העשייה החינוכית, והחינוך הגופני משמש לפיתוחו של האדם האותנטי השלם על רכיביו הגופניים-נפשיים השונים ללא הקשרים חברתיים או תרבותיים. פילוסוף החינוך הישראלי צבי לם, גרס כי התפתחותן של מערכות חינוך, ובהן כמובן

גם מערכות של חינוך גופני, מצביעה באופן כללי על שתי נטיות אפשריות של כיווני השתנות: האחת היא השתנות מכיוון של חינוך גופני סוציאליזטורי לכיוון של חינוך גופני אקולטוריסטי ומשם אל עבר חינוך גופני בעל תווים אינדיווידואליסטיים. על הנטייה הזאת עיין במאמר שבו ניתחתי את השתנות מטרות-העל בחינוך הגופני במדינת ישראל לדורותיה. במאמר זה הראיתי בבירור את כיוון המעבר של החינוך הגופני הישראלי מחינוך גופני סוציאליזטורי מובהק, המגויס לשירות מאבק ההישרדות של המדינה שבדרך, אל עבר חינוך גופני פוסט-מודרני בשירות מימושו האישי של הפרט.³²

הנטייה השנייה היא השתנות המערכות של החינוך הגופני בכיוון ההפוך כמו במקרה של החינוך הגופני הגרמני בעת החדשה, שהחל אצל מחנכי הגוף הראשונים, ובהם יוהאן פרידריך סימון, גוטס מוטס ועוד, כחינוך המשלים מענה לצרכים גופניים-תנועתיים בחינוכו של היחיד, שהזנחו עפ"ר בימי הביניים (למעט בחינוך האבירים), ונסתיים כחינוך גופני לאומי מבית מדרשו של הלאומן הפרוסי לודוויג יאן.

גם התפתחות החינוך הגופני היהודי באירופה בשלהי המאה התשע-עשרה עשתה מהלך דומה, ולא במפתיע, משום שהחינוך הגופני הגרמני שימש בשלבי המוקדמים השראה לחלק מן המחנכים היהודיים שנחפזו בזרם ההשכלה (פרנקל, רודמן, דוידוביץ ועוד), ובשלבי המאוחרים יותר הוא היה מודל מכוון למנהיגי תנועת הציונות המדינית (הרצל, נורדאו, רופין, בודנהיימר ועוד עמיתים שלהם), שביקשו לרתמו למעגל הבנייה של התנועה הציונית ולמהפכת האדם שבבסיסה.³³

מכל מקום, גם אם בזמן נתון ניכרת במערכות חינוך פורמליות העדפה לאחת האידאולוגיות, הן אינן נוטות לפעול מתוקפה של אידאולוגיה אחת בלבד, ומטרותיהן מושפעות על פי רוב מעירוב אידאולוגי. תפקידו של הניתוח הפילוסופי הוא לחשוף את הימצאותן של האידאולוגיות השונות הללו בבסיס המעשה החינוכי על ידי ניתוח הטקסטים המכוננים של מערכת החינוך הנתונה, כגון מטרות-העל המוצהרות שלה, תכניות הלימודים הרשמיות המשמשות בה, חוזרי המינהל המנחים את עבודת היום-יום המתרחשת בה, ספרי הלימוד הנוהגים אצלה, פרוטוקולים של ועדות ואיגודים מקצועיים וכדומה.

בעיית בחירת המטרות בחינוך הגופני

לחינוך הגופני כמקצוע לימודי וכציר מרכזי בתרבות הגוף יש פן ייחודי נוסף – אין לו תחום דעת מובהק משלו, שכן אין בנמצא תחום דעת קוהרנטי הקרוי חינוך גופני. למקצועות לימוד אחרים יש תחומי דעת מובהקים משל עצמם. מדע הפיזיקה הוא תחום הדעת של המורה לפיזיקה. גם מוסיקה היא תחום דעת ובה בעת גם תכלית חינוכית למורה למוסיקה והוא הדין במקצועות הלימוד האחרים. לכן נאלץ המחנך הגופני לשאול את חומריו מן החוץ, לאמור מעולמות הספורט, המשחק, המחול, התנועה והנופש הפעיל (בעבר נקרא עולם תוכן מיוחד זה בשם: צופיות). וכך למעשה אין בנמצא חומרים לימודיים אותנטיים של חינוך גופני. החינוך לתנועה, שפותח על ידי צמד המורות האנגליות מוריסון וקראב בשנות הארבעים של המאה הקודמת על פי תובנותיו של איש המחול הצ'כי רודולף לאבאן, עשוי

בכל זאת להיחשב לסוג של תוכן אותנטי בחינוך הגופני, אלא שמשום מה הוא לא נקלט היטב בין תוכני החינוך הגופני, ונוכחותו הריאלית בשדה החינוך הגופני לדורותיו בטלה בשישים.

העובדה שהחינוך הגופני חסר חומרים אותנטיים משל עצמו משמשת במידה מסוימת יסוד מעקר, ההופך את המקצוע הזה לניטרלי באשר לערכים ההתנהגותיים, הנובעים מן החומרים השאלים המשמשים לו תכנים לימודיים. לפיכך עשוי החינוך הגופני כמדיום חינוכי לשמש בו זמנית ביסודן של אידאולוגיות חינוכיות שונות ואף סותרות. אותם תוכני חינוך גופני עשויים לשרת מטרות חינוך של משטרים דמוקרטיים בעלי אוריינטציה ליברלית-הומנית המעמידים את האדם, חירויותיו ואיכות חייו במוקד התעניינותם, ובעת ובעונה אחת גם של משטרים פשיסטיים טוטליטריים, שהיחיד משמש להם רק אמצעי להיבנות עליו, כפי שאמנם אירע לא אחת במאה העשרים. הידועים שבהם הם החינוך הגופני ההיטלראי והחינוך הגופני הסובייטי-מרכסיסטי.

נוסף על כך, בתוך החברה הדמוקרטית עצמה עשוי החינוך הגופני לשרת הן מטרות חינוך אקסטרניזיות (חיצוניות), שיעודן לשמש את צורכי החברה או האומה, והן מטרות חינוך אינטרניזיות (פנימיות), שיעודן הוא טיפוחו ופיתוחו של הפרט. להלן כמה דוגמאות: חינוך להתאפקות ולעמידה סבלנית בתור הוא חינוך לאזרחות טובה ונובע ממטרה חיצונית ברורה, ואילו חינוך למציאת עונג אישי בפעילות הגופנית מיועד לשיפור חיי האדם באשר הם ונחשב אפוא מטרה פנימית מובהקת. כושר גופני לשם חיילות טובה, או לשם ייעול עבודת פועלי הייצור בתעשייה האזרחית, הוא מטרה חיצונית, ואילו כושר גופני לשם בריאות האדם ושלומותו (well being) ייחשב למטרה פנימית. הספורט ההישגי מונע בעיקרו ממטרות חיצוניות, ולעומתו, כדוגמה, המשחק החופשי בכדור נושא בחובו מטרה פנימית. אלא שדווקא הספורט ההישגי הוא ספק התכנים המרכזי בחינוך הגופני, ולכן יש משמעות תכנונית לא מבוטלת.

ארנסט סימון, ממניחי היסודות לחינוך הגופני החדש בארץ ישראל, היה אחד מני רבים בקרב בני התקופה שסברו כי חינוך גופני הוא בעיקר חינוך הכשרים הגופניים והמיומנויות התנועתיות של האדם לשם מטרות אקסטרניזיות, כפי שרוח התקופה תבעה: **"חינוך גופני הוא רק זה, שמכשיר את האדם להוציא לפועל כל עבודה גופנית שהיא. הגדרה זו משמשת לנו קנה מידה עיקרי. כוחה יפה ביחס לכל עבודה גופנית, הן בספורט, הן במקצוע, הן בהגנה"**.³⁴

לעומתו, חוקר החינוך הגופני בן ימינו הלל רסקין השתית אף הוא את תפיסת החינוך הגופני שלו בעיקר על הצדדים האורגניים-כושריים של האדם, אבל מיקד את תפקידו של החינוך הגופני בהקשרי התפתחותו של היחיד ללא הקשרים חיצוניים כלשהם, ועל כן תפיסתו ראויה להיחשב אינטרניזית באופייה: **"חינוך גופני הוא חינוך בסיסי, יסודי וחיוני. הלב, הריאות ושאר המערכות האורגניות החשובות, חייבים את התפתחותם וכושרם התקין לגירוי ולהמרצה של מערכת השרירים. באותה מידה, מערכת השרירים היא המפתח להתפתחות של המוח ושל מערכת העצבים המרכזית"**.³⁵

המטרה בניסוח הזה היא אינטרינזית מובהקת אף על פי שהתוכן נשאר אותו תוכן ממש. הכושר הגופני במקרה זה הוא רק אמצעי. והנה, מה שהוא אמצעי למטרה אינטרינזית הופך למטרה עצמה, כשמדובר במטרה אקסטרינזית. מצב זה נוצר מתוקף עובדת היות התכנים עצמם לעולם חיצוניים. כך נוצר קושי מסוים באבחון חד-משמעי בין מטרות אינטרינזיות לבין מטרות אקסטרינזיות, כי הרי אי אפשר לחנך ללא תכנים. ומאחר שכך, תמיד ייוותר מתח מסוים בין המטרה החינוכית האינטרינזית לבין תכנון התכנים למימושה.

עם זאת המורה לחינוך גופני, המודע למעשיו ומבין דיכוטומיה זו לאשורה, איננו צריך להתבלבל, ועליו פשוט להתאים את התוכן לתכליות ההוראה שלו. הוא עשוי בהחלט לתכנן מערך פעילות להשגת יעד מוגדר בתחום שיפור מרכיבי הכושר האירובי, שהוא מערך המתאים להכנה לשירות צבאי, כגון אימון שיטתי במעבר של מסלולי מכשולים שונים, בין מלאכותיים ובין טבעיים, ובה במידה הוא עשוי לתכנן מערך פעילות לאותה תכלית ממש, הנושא אופי של פעולה גופנית עצימה ללא כל הקשרים צבאיים, למשל לימוד ותרגול אינטנסיבי של מחולות עמים, כשהתכלית העומדת לנגד עיניו היא טיפוח היכולת האירובית לשם שיפור איכות חייו של התלמיד.³⁶

בפועל נוטות מערכות חינוך, ובכללן מערכות החינוך הגופני, להציב סוללת מטרות מעורבת שיש בה גם מטרות חיצוניות וגם מטרות פנימיות ותהליכי הוראה המונחים על ידי שני סוגי המטרות השונים הללו. יש לציין כי לא בהכרח עולות כאן בעיות בלתי פתירות. אנו מעוניינים למשל שהילדים יגלו הסתגלות תנועתית במשחק הכדורסל, כדי שיוכלו להביא לידי ביטוי את צורכי התנועה שלהם וכן את יכולותיהם וסגולותיהם האישיות מחד גיסא ושידעו את חוקי המשחק הפורמליים, דרישה חברתית לגיטימית, ממי שמבקש ללמד לשחק על פי כללים משותפים, מאידך גיסא. וכדי להבהיר את הנקודה הזאת טוב יותר הנה דוגמה מתחום חינוכי אחר: המורה להיסטוריה מעוניינת בראש ובראשונה שתלמידיה יפתחו הבנה של תקופה היסטורית מסוימת (מטרה פנימית), אבל עם זאת גם שידעו, כדרישת המבחנים הממלכתיים, פרטים היסטוריים שונים, כגון תאריכים מסוימים או עובדות ביוגרפיות על אישים מרכזיים מן התקופה הזאת (מטרה חיצונית), ואין בכך בהכרח סתירה מהותית.

ובכל זאת נחטא לאמת אם נתעלם מקושי מסוים שקיים כאן ובא לידי ביטוי כל אימת שנוצרת התנגשות בין שני סוגי הצרכים הללו, והתנגשויות כאלה נוצרות! אז צריך המורה לחינוך הגופני להחליט בכל מקרה פרטי כזה לגופו איזה צורך עדיף בעיניו. זאת הוא עושה על פי השקפת עולמו החינוכית תוך שהוא פועל לקדם את המענה לצורך המועדף. לדוגמה, ילד מסוים מתקשה מאוד בריצה למרחקים בינוניים (כמו ילד המתקשה בלימוד הקריאה), משום שכושרו האירובי ירוד והוא אינו מורגל בביצוע מאמצים גופניים רבים. הריצה למרחק בינוני עשויה להיחשב מטרה פנימית, אבל בהחלט גם מטרה חיצונית, משום שיש לה תכליות לאומיות-בריאותיות ברורות, והיא אף מופיעה ככזו במפורש בתכנית הלימודים הממלכתית. במצב חינוכי זה מסתמנים השיקולים האלה, אשר מעלים שני דפוסי בחירה שונים אפשריים:

א. כושר אירובי (ממש כמו קריאה) הוא נושא בעל חשיבות ראשונה במעלה, וייתכן אף

שחשיבותו – הן זו הכלכלית, הנובעת מבריאותם האורגנית-תנועתית של אזרחי המדינה, והן זו הביטחונית, הנולדת מתוך העובדה שצה"ל הוא צבא העם ולא צבא מקצועי התנדבותי – עולה על רוב שאר הדברים המוצעים בתכנית הלימודים. הריצה הבינונית-ארוכה עוזרת לפתחו יותר מכל פעילות אחרת, ומכל מקום היא הנוחה ביותר להפקה בתנאי בית הספר. על כן יש לחייב את הילד לעסוק בנושא זה כמו כל שאר תלמידי הכיתה, אפילו אם הוא עצמו מתנגד לכך. המורה יצטרך אז לעבד בשבילו תכנית התקדמות המותאמת אישית ליכולותיו.

ב. מאחר שהניסיון מלמד אותנו שבסופו של דבר במצבי התנגשות כאלה הסתברות מימושן של מטרות אישיות-פנימיות גבוהה מהסתברות מימושן של מטרות חיצוניות, כדאי אולי להתחיל עם הילד המתקשה בריצה דווקא בהדיפה, משום שהיא מתאימה יותר למבנה גופו הכבד (ולתכלית הקביעה שהדיפת כדור ברזל במקרה שלנו היא דוגמה לצורך פנימי של הילד לא משנה כלל שייתכן שגם מקצוע זה מופיע ברשימת נושאי הלימוד בתכנית הממלכתית. די לנו בכך שהוא עצמו מביע עניין בזה). אין בכך בהכרח כדי לוותר על התכנית לשפר את כושרו האירובי בעתיד, כשהמחשבה היא שמתוך הקניית אהבה לפעילות ספורטיבית ספציפית יצליח המורה בעתיד גם להניעו באופן אירובי. עם זאת כדאי לזכור כי לעתים קרובות התעקשות המורה על אחידות בכיתתו גורמת לו "לאבד" ילדים מסוימים אשר מצליחים בצורה זו או אחרת להתנתק מן המסגרת הרשמית בין באורח זמני ובין בקביעות. המצב הזה יוצר דיאלמה מובהקת משום התנגשות הערכים המתרחשת במסגרתו, והוא ישפיע בסופם של תהליכים גם על הלוגיסטיקה המשמשת את המורה, שהרי אם המורה סבור שהמטרות האישיות צריכות לקבוע את הוראתו, הוא מסתבך על פי רוב בבעיות של ארגון לוגיסטי מורכב והבניית למידה מסובכת ומסתכן באיבוד שליטה בהפקת השיעור. זאת משום שגישת הוראה כזו תחייבו לעבור לשיטת הוראה פרטנית המתאימה עצמה למאוויהם השונים ולצורכיהם השונים של הילדים השונים. הוראה פרטנית בחינוך הגופני שואבת מן המורה כוחות גוף ונפש רבים, ובסופה של התמודדות ממושכת לאורך זמן גם מתישה אותו כדבעי. הצלחה בגישה כזו כרוכה בשינוי מערכתי התובע בין השאר יותר ממורה אחד לכיתה נתונה. אבל אם המורה חושב שהמטרות החברתיות צריכות לקבוע את תהליכי הוראתו, עליו לדרוש מתלמידיו להוכיח את שלמדו בהתנהגות תנועתית מוגדרת, ובמקרה שלפנינו לעמוד בתוצאות הסף בריצה, כפי הנדרש מבני הגיל הנתון, כולל כמובן גם מן הילד המתקשה. בכך הוא עלול, כאמור קודם, פשוט "לאבדו".

הבעיה עוד הולכת ומסתבכת, משום שכשהמורה בוחר להניח לשני הסוגים – החברתי והאישי – להנחות את עבודתו בו זמנית (ומן הפן הפילוסופי כבר ראינו שאין בהכרח באפשרות זו משום סתירה פנימית ההורסת את היתכנותה מבחינה לוגית), הרי מכיוון שאחד משני הסוגים יגבר בסופו של דבר על חברו, יגיע שלב משבר כלשהו, שבו יהיה צורך להחליט לכאן או לכאן. בדרך כלל יהא זה הסוג החיצוני שיזכה בבכורה, שכן הוא קל יותר לשליטה ולהפקה על ידי המורה אף על פי שהוא מנוגד לרצון הילדים, ולכן ילדים כה רבים סובלים בבית הספר, ומיעוטם, לצערנו, גם בשיעורי החינוך הגופני.

בעיות אחדות בתכנון לימודים בחינוך הגופני

תוכני החינוך הגופני נועדו כאמור להשפיע על הלומדים לא רק בהקשרי הרחבת ידיעותיהם ומיומנויות הביצוע שלהם אלא גם בהכוונה ערכית של התנהגותם. לפיכך יש בתכנים הנבחרים ובדגשים המושמים בהם חשיבות חינוכית ראשונה במעלה, אלא שפעולת הנחלת המסרים עצמה אינה מבחינה בין מסרים גלויים לבין מסרים סמויים שונים הנמצאים ביסוד בחירת התכנים.

מסרים גלויים של תכנית לימודים מוגדרים באופן מפורש בפרק של מטרות התכנית, ואילו מסרים סמויים אינם מופיעים במפורש בתכנית, אבל מתפרשים ממנה בעקיפין באמצעות בחירת התכנים ו/או ההמלצות על דרכי ההוראה. מסרים סמויים עשויים להיות תוצר של הכוונות לאומיות-אידאולוגיות שונות שעמדו מול עיני כותבי התכנית והדרגים הממלכתיים, המאשרים אותה, אבל הם עשויים להיות גם נגזרות של תכונות, מאוויים וערכים של המורים המלמדים אותם, כלומר של אלה המוציאים לפועל את תכניות ההוראה. הללו בהיותם בני אדם בעלי נטיות, משיכות, יכולות, העדפות, חולשות וכדומה עשויים בהחלט להדגיש – ישירות או בעקיפין – היבטים מסוימים בתכנים הנבחרים ומעובדים על ידיהם, על פי מטרות המנחות את תפיסת עולמם החינוכית, הנגזרת בין השאר גם מאישיותם.³⁷

על השפעת המסרים הסמויים ברמת ההכוונה והתכנון הלאומיים בחינוך הגופני כבר נכתב לא מעט.³⁸ אולם מעט יחסית נאמר על תחום השפעת המסרים הסמויים של המורים עצמם. המורים מנחלים ערכים לתלמידיהם, ובעיית הערכים, המונחלים באמצעות תכניות לימוד והוראה, אינה מוגבלת לנושא המטרות. תכניות לימודים מורכבות בסופו של דבר בעיקר מתכנים, והגם שכבר נוכחנו כי התכנים למעשה אדישים לערכים המלווים אותם, הרי אין הדבר נכון בהכרח באותה המידה גם לשיטות ההוראה השונות המיושמות בתכלית הנחלת השליטה בתכנים הללו.

לא אחת ולא שתיים קורה גם מצב הפוך ודווקא שיטות ההוראה עצמן משפיעות על הערכים המונחלים. אם למשל מורה מסוים לחינוך גופני מלמד בבית ספרו כדורסל בסגנון של מאמן ספורט קפדן וקשוח, המבקש לראות בהתנהגות תלמידיו במגרש תעתיק גמור ומדויק של התכניות הטכניות-טקטיות המוקדמות שלו, הרי ברור למדי שהמורה הזה יתקשה לפתח תלמידים המסוגלים להפעיל חשיבה ספונטנית-יצירתית בעת משחק, ולעומת זאת אם המורה בוחר ללמד כדורסל בסגנון יצירתי ופתוח אבל אינו מקפיד כלל על אופי ביצוע המיומנויות בתרגולים שלקראת המשחק, הרי ייתכן שתלמידיו יתפתחו להיות שחקנים "חושבים", אלא שהם יתקשו מאוד להפיק הלכה למעשה את תכניות הפעולה היצירתיות שמוחם הוגה אגב הפעילות המשחקית-תנועתית.

במערכות חינוך פורמליות נוהגים להבחין בין תכניות לימודים לתכניות הוראה: תכניות הלימודים הן על פי רוב תכניות כלליות וכוללות מאוד ואינן מפורטות ברמה אופרטיבית יום-יומית, והן מוכתבות על ידי הממלכה למורה, ואילו תכניות ההוראה הן התכניות המעשיות, המיושמות בפועל במהלך אפיזודות ההוראה-למידה, המתרחשות בין כותלי המוסד החינוכי.

לעתים בנסיבות מסוימות ומסיבות כאלה ואחרות אין בנמצא תכנית לימודים מרכזית המכוונית מלמעלה את פעולות מערכת החינוך, ואז על פי רוב שולטות בכיפת החינוך המעשי תכניות העבודה המקומיות, שהרי המורה, כל מורה, הנפגש עם כיתת תלמידים למטרות הוראה ולימוד יש לו על פי רוב תכנית – אם תכנית שטרח בהכנתה מראש בכתב או במחשבה בלבד, ואם כזאת שהוא מחליט עליה אגב התרחשות מפגש ההוראה-למידה על פי הבנתו את צורכי האפיזודה המתפתחת באחריותו. אמנם מורים מתחילים מתקשים בהוראה ספונטנית בלתי מתוכננת, אבל המורים המנוסים מסוגלים בהחלט להוראה כזו, והתכנית המופקת בשיעור היא פרי ניסיונם המצטבר וכן תוצאת "האני מאמין" המקצועי שלהם בין שהוא מוצהר וגלוי ובין שהוא סמוי.

מכל מקום, כל תכנית לימודים בחינוך הגופני, בין כזו המתוכננת על ידי מורה יחיד לשיעור בודד, בין כזו המשותפת לכמה מורים ומתוכננת לכל התלמידים בבית ספר מסוים לשנת לימודים שלמה, ובין שזו תכנית ממלכתית רב-שנתית הנוצרת על ידי איש מקצוע או קבוצת מומחים, צריכה להביא בחשבון את ארבעת עמודי התווך המרכזיים של תכנון לימודים באשר הוא: הלומדים, החומרים, המשאבים והחברה וכן את הדידקטיקה המתאמת ביניהם.³⁹

הצלחתה של תכנית לימודים בחינוך הגופני תלויה במידה רבה במידת הכילול, כלומר בהתאמה (האינטגרציה) שהתכנית מצליחה ליצור בין ארבעת המרכיבים הללו בינם לבין עצמם וכן בין הרכיבים שבתוך כל מרכיב כזה כשלעצמו. להלן דוגמה לתכנית שאינה ניתנת למימוש מחמת כשל הקשר שבין התכנים לבין המשאבים (האמצעים הלוגיסטיים). התכנית מבוססת על התעמלות ספורטיבית כמרכיב מרכזי בתוכה, אבל אין עומדים לרשות המלמד המכשירים המתאימים. זו הייתה למעשה בעייתו המרכזית של החינוך הגופני הארץ-ישראלי בראשית המאה העשרים בפסעו את צעדיו הראשונים. משמע, חוסר מוחלט במתקנים ובמכשירים בה בשעה שתכנית הלימודים, אשר לפיה בחרו לפעול מורי התקופה, התבססה בעיקר על השיטה הגרמנית, שהייתה בנויה על השימוש במכשירים. התוצאה הייתה כורח מתמיד באלתור, שלא תמיד עלה יפה, ולעתים גם נגמר בפציעות של תלמידים, עובדה שאמנם די הרבו להתלונן עליה באותה התקופה נגד מורים לחינוך גופני.

יש גם מקרים ברורים פחות וחדים פחות של כשל אינטגרטיבי בין שני רכיבים כאלה, אבל גם אז עלולה להיפגם האפשרות של יישום התכנית. כשל בהתאמה בין סוג המשאבים לבין יכולות הלומדים, כפי שעלול לבוא לידי ביטוי בניסיון להורות כדורסל לילדי כיתה ב' ללא אפשרות להנמיק את הסלים המוצבים במגרש הכדורסל כדי להתאימם לכוחם של הילדים, הוא דוגמה די רווחת. גם התאמה שגויה של חומרים למאפייני הלומדים היא דוגמה שרירה למדי בשיעורי החינוך הגופני. למשל כשהמורה מקבל קבוצת אברכים שמעולם לא התנסו קודם לכן בפעילות גופנית שיטתית, ומנסה להכניסם ללא הכנה גופנית מדורגת לפעילות עצימה כדי להכניסם לתחרות באתלטיקה או לתכלית גיוסם ליחידה קרבית.

אבל כאמור גם כילול פנימי שגוי בין הרכיבים שבתוך כל אחד מהמרכיבים הראשיים הללו עצמם עלול להביא לידי כישלון מימוש התכלית המוצבת לשיעור, או היעד המוצב

ליחידת הוראה מתפתחת. למשל, תכנון המביא בחשבון את היכולות התנועתיות המוכחות של הלומדים ומתעלם מן הצדדים הנפשיים של לימוד או תרגול של מיומנות תנועתית חדשה, או אפילו רק בהתאמה של פעולה מוכרת לסביבה חדשה, עלול בהחלט להביא לכישלון השיעור, למשל: אם ילדים שלמדו לשחות בברכה והוכיחו שליטה סבירה במיומנות ההתקדמות במים יידרשו לשחות בים גבה גלים יחסית ללא התחשבות בפחדים המתעוררים אצלם לנוכח התנאים המאיימים של הסביבה החדשה.

סיכום

ביקשתי במסה זו לבדוק כיצד יש בידי בוננות פילוסופית לחשוף חלק מן המורכבות רבת השכבות של עולם "החינוך הגופני". בד בבד ניסיתי גם להדגים כיצד מסה עיונית כזו עשויה להשפיע על המעש בתחום. מהגדרת החינוך הגופני, דרך אפיון הגישות הפילוסופיות השונות המתאייסות לתחום לימודי ייחודי זה וניתוחן של האידאולוגיות המנתבות את הפעילות במסגרתו, ועד התובנה שהוראת החינוך הגופני היא פעולה בעלת מהות פנימית מוסרית, אנו אכן למדים על מורכבותו של מקצוע לימודי זה.

ראינו שהחינוך הגופני משלב בתכניתו מושגים מדעיים, מונחי פעולה, ערכים אסתטיים וערכי מוסר. בכך הוא חובק את כל חטיבות התרבות גם יחד, כלומר הוא מקצוע המקנה ידיעות, מושגים, מפתח כושר גופני, מאמן בשליטה במיומנויות ומחנך למודעויות ולהתנהגות ערכית בעת ובעונה אחת. ייתכן כי בעובדת היותו כה רב פנים והיקף טמונה הסיבה לכך שמרב מערכות החינוך בעולם, הרשמיות והבלתי רשמיות כאחת, כוללות פרקים נרחבים של חינוך גופני בתכניתיהן, לבד כמובן מן התובנה הבסיסית שפעילות גופנית-תנועתית היא צורך מהותי ראשוני לאדם באשר הוא. עוד ייתכן שיש בכך גם כדי להסביר את עובדת הישרדותו של מקצוע החינוך הגופני בתוך מערכת החינוך הישראלית שעה שמקצועות מעשיים אחרים הקשורים לתחומי האמנות אשר רווחו בעבר בתכניות הלימודים בישראל, כגון זמרה, ציור ומלאכת יד, נעלמו ואינם עוד.

הדגשת ההוראה אחד מן המרכיבים המאפיינים את ההתעסקות הפעילה בחינוך הגופני או הבחירה בשילוב מסוים ביניהם הן תוצאה של "האני מאמין" החינוכי של האחראים לתכנית הלימודים ו/או ההוראה (על פי רוב המורה המלמד, אבל בהחלט ייתכן שגם המפקח מטעם משרד החינוך, מנהל המחלקה ברשות המקומית, מנהל בית הספר, מתכנן חיצוני וכדומה). דגשים אלה קשורים לתפיסת העולם החינוכית של בעלי הסמכות (במערכות דמוקרטיות מבוזרות בעיקר המורים שבין הללו). על כן כדאי שכל המקבל אחריות על בנייתה או על הפקתה של תכנית לימודים בשביל זולתו, ובעיקר אם הזולת הוא אדם צעיר, ייחשף במסגרת הכשרתו המקדימה לפרק של פילוסופיה חינוכית ספציפית לנושאו, שהרי אין יעילה הימנה לפקוח את עיני התועים בדרכם המקצועית לראות נתיבים חלופיים נוספים לצעוד בהם לטובת בני האדם כיחידים ולטובת החברה ככלל.

הערות ומראי מקום

- 1 מתוך "האפולוגיה של סוקרטס" (נאום שני, 38) בתוך כתבי אפלטון (תרגום י. ג. ליבס), כרך ראשון ירושלים ות"א: הוצאת שוקן, עמ' 233.
 - 2 בנושא הסתירות הפנימיות המובנות אל תוך עולמות ההוראה והחינוך עסק באופן מעמיק פילוסוף החינוך הישראלי צבי לם. ראו: לם, צבי (1980). ההגיונות הסותרים בהוראה. מרחביה: ספרית הפועלים.
 - 3 הגדרת החינוך הגופני כאן מבוססת על הגדרה שלי, שפורסמה בתוך קשתי, יצחק, אריאלי, מרדכי, שלסקי, שמחה (עורכים) (1997), לכסיקון החינוך וההוראה, עמ' 175-177.
 - 4 נשרי, צבי (1970), לקסיקון מונחי החינוך הגופני. תל-אביב: הוצאה עצמית, עמ' 179.
 - 5 שיפמן, פנחס (תרצ"ג), "תרבות-גוף עברית". הד החינוך, ח', עמ' 146.
 - 6 ראו על כך: רם, יצחק (2004), "תכנון הלימודים בחינוך הגופני בארץ ישראל: היבט היסטורי פילוסופי", בתוך לידור, רוני ופייגין, נעמי (עורכים). 'זה רק ספורט?' ההקשר החינוכי של הספורט בבית הספר ובקהילה. הוצאת רמות, אוניברסיטת תל-אביב, עמ' 25-62.
 - 7 מתוך "ספר ז' בדיאלוגים של המדינה (פוליטיאה ז') בתוך כתבי אפלטון (תרגום י. ג. ליבס), כרך שני, ירושלים ות"א: הוצאת שוקן, עמ' 431.
 - 8 שם, עמ' 430-460.
 - 9 רוסו, ז'אן-ז'אק (1762) (2009). אמיל או על החינוך. ירושלים: דביר ומאגנס, עמ' 244 - 245.
 - 10 משרד הבריאות האמריקני ניסח סטנדרטים להגדרת האדם הבריא — המחונוך גופנית. ראו:
- Healthy People 2000, the national health objectives (1990), U.S. Department of Health and Human Services.
- 11 סיבי השריר הלבנים הם סיבי שריר שמתכווצים מהר, ולכן מי שבהרכב שרירי סיבים רבים כאלה באופן יחסי, יהיה מהיר ממי שבהרכב שרירי המשורטטים כמות גדולה יותר של סיבי שריר אדומים דווקא. לעומת זאת הסיבים הלבנים ניזונים בעיקר ממסלולי האנרגיה האנאירוביים, ועל כן הם גם מתעייפים מהר יותר, עובדה שפוגמת ביכולת השרירים הללו לפעול ביעילות למשך זמן ארוך בניגוד לשרירים בעלי סיבים אדומים, הניזונים בעיקר ממעגל האנרגיה האירובי. על כן הענקת ציון בחינוך גופני בעיקר, או אף רק על יסוד הישגים בריצות למרחקים

בינוניים כגון ריצה למרחק של 3,000 מ', תהיה לא מוסרית באותה המידה. סיכום מצוין בנושא: כושר גופני ותורשה ראה אצל: קן-דרור, גיא (אוקטובר 2003), "הרכיב התורשתי בצריכת חמצן מרבית". עולם הריצה, 114, עמ' 24-31.

12 מצוטט אצל: הדרי, יהושע (1982), "ערכי רוח בתרבות הגוף". החינוך הגופני, 6, עמ' 16.

13 ההעמדה הפיידוצנטרית המובהקת יוצגה על ידי רבים מפילוסופי החינוך המובילים של המאה העשרים. לאחרונה רבו התהיות באשר לאפשרויותיה, שכן ברור לכול שמערכות החינוך הציבוריות בעולם המערבי לוקות כרגע בחסר רב, שבא לידי ביטוי בעיקר באבדן הסמכות כלפי הילדים. לכן בימים אלה מרבים יחסית לערוך דיונים פילוסופיים חינוכיים על שיקום סמכות המוסד החינוכי והסמכות המורית, ועוד לפני כן על שיקום הסמכות ההורית.

14 מובנו של המונח "פרקטי" בהקשרי עולם החינוך במאמר זה הוא על פי הגדרתו של חוקר תכניות הלימודים יוסף שוואב. ראו:

Schwab, Joseph (1964), "Structure of the Disciplines: Meaning and Significance", in Ford, G.W. & Pungo, L. (Ed.). The Structure of Knowledge and the Curriculum. Chicago, p.p. 6-30.

15 מתוך "האפולוגיה של סוקרטס" (נאום שני, 38) בתוך כתבי אפלטון (תרגם י. ג. ליבס), כרך ראשון ירושלים ות"א: הוצאת שוקן, עמ' 233.

16 מתוך רודי, דוד (1974), טניס ופסיכולוגיה. הרצליה: המכון לפסיכותרפיה אנליטית, עמ' 5.

17 קרמר, נח שמואל (1960) (1982). ההיסטוריה מתחילה בשומר. מרחביה: ספרית פועלים, עמ' 56.

18 ובר, מכס (1920, 1984). האתיקה הפרוטסטנטית ורוח הקפיטליזם. תל-אביב: עם עובד, עמ' 82.

19 ראו: רם יצחק (תשס"ג), "לא על התנועה לבדה: חינוך גופני וקידום ההתפתחות החברתית בבית הספר", החינוך הגופני והספורט, חוברת 3, עמ' 39-41, וחוברת 4, עמ' 30-32.

20 גרדנר, הווארד (1996), אינטליגנציות מרובות. ירושלים: מכון ברנקו וייס, עמ' 12-35; וכן ראו ספריו של דניאל גולמן על האינטלגנציה הרגשית והאינטלגנציה החברתית. שם התואר "הומני" הוא התוויה למערכת של עשייה חברתית-תרבותית, שהחינוך הוא אחת משדות המשנה המרכזיים שלה, ואשר כוונותיה ופעולותיה באות מן היחיד ושבנות אליו מתוך ראיית רוחותו האישית של האדם כמרכז ההתעניינות החברתית-תרבותית הראוי ביותר.

- 21 ההגדרה על פי מילון אוכספורד.
- 22 קאופמן, גרט (1944), "על תרגילי הגוף". נהיה בריאים. תל-אביב: הקיבוץ הארצי, עמ' 85.
- 23 איללריס, נילס (תמוז, תרצ"ד), "החינוך הגופני בבית הספר". הד החינוך, ט'-י"א, עמ' 193.
- 24 אפלטון, "פוליטיאה" ג', 403-404. מתוך כתבי אפלטון, הוצאת שוקן, כרך שני, עמ' 267.
- 25 פיליפ, ז'אן (ניסן, תרע"ב), "ערך ההתעמלות בחינוך". החינוך - עיתון פדגוגי למורים ולהורים, ה'-ו', עמ' 93. גם פילוסוף והיסטוריון החינוך הישראלי, ח. י. רות גרס, כי מטרת החינוך הגופני היא לחזק את רוחו של החניך, שכן הוא הכיר למעשה בחינוך הרוח בלבד. ראה: רות, ח. י. (פברואר 1941), "התעמלות ותרבות". ידיעות ארגון מורי ההתעמלות, י"ט, עמ' 1-5.
- 26 דיואי, ג'ון (1960) (1915), דמוקרטיה וחינוך. ירושלים: יהושע צ'צ'יק, עמ' 94.
- 27 מצוטט אצל כספי, משה ולם, צבי (תש"ך), תורת החינוך. תל-אביב: אוצר המורה, עמ' 202.
- 28 רות, ח. י. (1941), שם, עמ' 4.
- 29 אלוף, יהושע (תרצ"ד), "לשיטת החינוך הגופני בבית הספר ותכניתו". הד החינוך, ט'-י"א, עמ' 200. אגב, הראשון שהשתמש בכל הנראה במונח "התעמלות" בעברית באופן נרחב היה הרמב"ם (1135 - 1204), ואחריו שנה את השימוש במונח זה הרלב"ג (1288 - 1344).
- 30 ראה בנושא זה את עבודתו של החוקר הבריטי מנגן:

Managan, J. A. (1981), *Athleticism in the Victorian and Edwardian Public School*. Cambridge London: Cambridge University Press.

לתפיסה הבריטית נודעה השפעה לא רק על החינוך הגופני הישראלי המתהווה בתקופת טרום המדינה, אלא גם על התפתחות החינוך הגופני במקומות אחרים בעולם ובעיקר בארצות הברית. טימוטי או'הנלון, היסטוריון חינוך אמריקני, קושר תופעה זו במובהק לצרכים חברתיים-כלכליים של ארצות הברית המתפתחת: "מנהלני חינוך ומחנכים גופניים ראו במקצועות הספורט אמצעים חיוניים לפיתוח אותן תכונות אופי, הקשורות באזרחות יעילה בחברה התעשייתית המודרנית. באמצעות ספורט מאורגן, הם בקשו לקדם תפיסת אזרחות המושתת על מצפון שיתופי מפותח... שהרי אזרחות באמריקה של המאה העשרים דורשת חוש שיתוף מפותח, נאמנות לאומה ולמוסדותיה ומוכנות לכפוף את הרצון הפרטי לצורכי הקבוצה".

O'Hanlan, Timoty (1980), "Interscholastic athletics, 1900 - 1940: Shaping citizens for unequal roles in the modern industrial state". Educational Theory, 30, 2, p. 89.

- 31 הגדרה זו הוצעה על ידי לם, צבי (1992), במערבולת האידיאולוגיות. ירושלים: מאגנס, עמ' 134.
 - 32 רם, יצחק (1999), "השתנות מטרות העל בחינוך הגופני בישראל לאור התפתחות התרבות בחמישים שנות המדינה". בתנועה, ה', 2, עמ' 249-268.
 - 33 בעניין זה ראו: רם, יצחק (2008), "תרבות הגוף בחזון הציוני", דור לדור - קבצים לחקר ולתיעוד תולדות החינוך היהודי בישראל ובתפוצות, חוברת ל"ב, עמ' 165-184.
 - 34 מתוך קונטרס בשם: "הצעה לחוברת למרצים אשר סודרה ל"שבוע התעמולה", 1940, תיק מס' 5.13/6 א.צ.נ. (הארכיון ע"ש צבי נשרי, מכון וינגייט).
 - 35 רסקין, הלל (1973), יסודות בחינוך הגופני. תל-אביב: משרד הביטחון, עמ' 12. ובעמ' 15, שם: "החינוך הגופני, הוא על-כן, חלק אינטגרלי של תהליכי החינוך הכלליים. הוא שטח חינוכי, שבאמצעות מאמץ גופני מושגת בו התפתחות גופנית, מוטורית, שכלית, רגשית וחברתית".
 - 36 על מטרות חינוך אינטרינזיות, מטרות חינוך אקסטרניזיות, ועל מה שביניהן ראה: לם, צבי (1980), ההגיונות הסותרים בהוראה. ספריית הפועלים, עמ' 93-112.
 - 37 ראו למשל את מחקרה של רות פירר, שבדקה את יעילות הדרך של העברת מטרות סמויות בתהליכי הוראה וחינוך בחינוך העברי הכללי: פירר, רות (1986), "בין דעה לידיעה – ספרי הלימוד להיסטוריה של עם ישראל כאמצעים להקניית ערכים ציוניים בשפה העברית בשנים (1900 - 1986)". דור לדור, ג', עמ' 23-58.
 - 38 חוקרת החינוך הגופני האמריקנית לינדה בין מתמקדת במחקריה בבדיקת הדרכים שבהן מועברים מסרים סמויים בחינוך הגופני. ראו מאמרה: Bain, L. Linda (1990), "A Critical Analysis of the Hidden Curriculum in Physical Education", in Kirk, D. & Tinning, R. (Eds.). Physical Education, Curriculum and Culture: Critical Issues in the Contemporary Crisis. The Falmer Press, pp. 23 - 42.
- ההיסטוריון רענן ריין בדק את פועלו הנרחב והשיטתי של שליטה של ארגוניו בשנות הארבעים והחמישים, הואן פרוו, בתחומי החינוך הגופני והספורט כדי ללכד את העם הארגוני סביב משטרו וסביב הערכים הלאומיים שהוא ביקש לקדם. ראו: ריין, רענן (1998), "הספורטאי הראשון": פוליטיקה וספורט בארגוניו הפרוניסטית". זמנים, 63, עמ' 92-102.

Schwab, Joseph (1962), "Problems, Topics and Issues, Education and the Structure of Knowledge". Educational Record, 43, pp. 197-205. 39

חותרים למגע – הסיוף כגשר בין יהודים להונגרים

אודי כרמי

תקציר

בשלהי המאה ה-19 החלו יהודים לערוך קרבות דו-קרב כנגד יריבים אנטישמיים, ברוח קריאתו של מקס נורדאו להשבת 'יהדות השרירים' לקדמותה. בתקופה זו החל להתפתח הסיוף המודרני על שלושת סגנונותיו: פלורט (רומח), דקר וחרב. הענף ירש את תדמיתו היוקרתית מהדו-קרב, ובדומה לדו-קרב עסקו בו בני האליטה החברתית באירופה. בשל תדמיתו היוקרתית נמשכו יהודים לעסוק גם בסיוף המודרני. הענף היה נפוץ בעיקר בקרב יהודי הונגריה, שהתמחו בסגנון החרב – אחד משלושת סגנונות הסיוף. היהודים קיוו שהצטיינות בסגנון זה, שהיה אחד מסימני ההיכר הלאומיים ההונגריים, תסייע לשפר את מעמדם החברתי. התקופה שבין שתי מלחמות העולם הייתה בבחינת 'תור הזהב' של הסייפים היהודים בהונגריה. הישגיהם במשחקים האולימפיים עלו על הישגי יהודים ממדינות שונות בכל ענפי הספורט האחרים. מאמר זה דן בתרומתו של ענף הסיוף לעיצוב זהות יהודית-הונגרית.

תאריכים: סיוף, חרב, זהות יהודי, אמנציפציה, 'יהדות השרירים', המשחקים האולימפיים, מועדון ה-ו.א.צ.

הסיוף אינו נמנה עם ענפי הספורט הפופולריים ברוב מדינות העולם. אך בהונגריה היה לסיוף מעמד מיוחד. בשנות השלושים של המאה הקודמת כל אזרח הונגרי מן השורה היה מודע להישגיהם של בני ארצו בסיוף, והיה מונה על נקלה את שמותיהם של אלופים, שהיו אז גיבורי תרבות.¹ נדמה שתופעה מעין זו לא תימצא אפילו בצרפת – שבה נחשב הסיוף לספורט לאומי. שיעור היהודים בקרב סייפי הונגריה, ובעיקר בקרב סייפי הנבחרת הלאומית ההונגרית לדורותיה, היה גדול באופן בולט ביחס לשיעורם באוכלוסייה ההונגרית. בספר אוטוביוגרפי כביכול שכתב לאחרונה יאיר לפיד בשמו של אביו המנוח, יוסף טומי לפיד, הוא מתאר כיצד הוא עומד במטבח ביתם וצופה באביו שלו (סבו של יאיר) חוגג בהתרגשות **"את זכיייתה ההרואית של אלונה אלק, אלופת הסיוף היהודייה של הונגריה במדליית זהב באולימפיאדת ברלין, ממש מתחת לשפמו של היטלר המאוכזב"**.² האנקדוטה משקפת נאמנה את מידת הזדהותם של יהודים הונגרים עם גיבורי התרבות שלהם דאז – אלופי הסיוף היהודים-הונגרים.

על ענפי ספורט שונים נאמר כי הם "ענפי ספורט יהודיים" בשל הישגי יהודים בהם. הסוציולוג וההיסטוריון ג'ורג' איזן (Eisen) דן בשימוש, הבעייתי לדבריו, במטבע לשון זו.³ איזן מבקר כמה מחקרים חדשים שלטענתו מדביקים תוויות על ענפי ספורט מסוימים ומכנים אותם "ענפים יהודיים", כגון "אגרוף יהודי", "כדורסל יהודי" או "סיוף יהודי". ההיסטוריון פאול יוגי מאייר (Mayer) גורס לעומתו שהמושג "ספורט יהודי" (Jewish Sport) אכן קיים במציאות והוא שונה במהותו מהמושג "יהודים וספורט" (Sport and Jews).⁴ לטענת מאייר

יש להבחין בין יהודי כפרט באשר לעיסוקו בספורט מסוים, לבין מעורבותם והצלחתם של יהודים בספורט כקבוצה מובחנת. סוגיה זו רלוונטית לבחינת הקשר בין יהודים לבין ענף הסיוף בהונגריה – קשר שאין דומה לו בהיקפו בענף ספורט אחר.

יהדות הונגריה בעידן של תמורות

שורשיו של הסיוף המודרני נעוצים בדו-קרב. בתחילת המאה העשרים עדיין התקיימו קרבות דו-קרב בהונגריה. ברחבי בודפשט נפתחו מועדוני סיוף מיוחדים שהתמחו במתן קורסים מזורזים למתחילים לקראת דו-קרב (salles d'escrime).⁵ מועדון הסיוף של איטלו סנטלי (Santelli, 1866–1945), מאמן איטלקי מפורסם, היה מרכז לקרבות דו-קרב בלתי חוקיים. מועדון זה היה גם מוקד עלייה לרגל של חובבי סיוף מודרני. שלא כמו מועדוני סיוף אחרים בבודפשט, פתח מועדונו של סנטלי את שעריו בפני יהודים. הבולט בסייפי המועדון היה סייף יהודי בשם אנדרה קאבוש (Kabos, 1906–1946).⁶ בהמשך נדון בהישגיו של קאבוש ובסופו הטרגי, אולם נחזור תחילה כמה שנים לאחור, למחצית השנייה של המאה התשע-עשרה, שבה החלה מעורבות גדלה והולכת של יהודים בחיי החברה והתרבות בהונגריה. בתקופה זו החלו הסייפים היהודיים במדינה זו לשלוט בכיפה.

מעמד היהודים בהונגריה לפני מלחמת העולם הראשונה

הנושא של מעמד היהודים בהונגריה ושל היחסים שביניהם לבין החברה הלא-יהודית עלה כבר בשנות הארבעים של המאה התשע-עשרה, כשעלתה לראשונה על הפרק סוגיית השוויון ליהודים. עם הופעתו של רעיון האמנציפציה ליהודים בהונגריה הסתמנה בציבור הלא-יהודי קשת של השקפות: החל בחיוב מוחלט ובלתי מסויג של שוויון ליהודים עד לשלילתו הגמורה. בין שני הקטבים היו דעות שונות, שהמשותף להן היה הסתייגות מהיהודי באשר הוא.⁷ בשנת 1867 הסתמן שינוי במעמדם החוקי של היהודים בהונגריה. בשנה זו נחתם הסכם פשרה (Ausgleich, מילולית – איזון) בין אוסטריה להונגריה. במסגרת ה"פשרה" העניקה אוסטריה להונגרים אוטונומיה מלאה בענייני פנים, וההונגרים נסוגו מתביעתם לעצמאות. באופן זה הוקמה "הממלכה הדואלית" – איחוד הקיסרות האוסטרית עם הממלכה ההונגרית. לכל צד הייתה ממשלה לאומית, אך בענייני חוץ, ביטחון וכלכלה הם היו כפופים למשרדים משותפים. פרנץ יוזף כיהן כקיסר אוסטריה וכמלך הונגריה כאחד. עם התארגנותו של המשטר החדש בהונגריה אחרי ה"פשרה" עם אוסטריה הייתה האמנציפציה היהודית אחת הבעיות שדרשו הסדר דחוף.

ב-25 בנובמבר 1867 הגיש ראש הממשלה אנדראשי (Andrássy, 1823–1890) את הצעת החוק בדבר האמנציפציה. לאחר שהמלך אישר את החוק הוא נכנס לספר החוקים ופורסם ברבים. לדאבונם של היהודים, לא ביטלה חקיקה זו את היחס השלילי כלפיהם מצדה של החברה הלא-יהודית. במרוצת השנים עלתה שוב ושוב "השאלה היהודית". היחס העוין כלפי היהודים בכל מקום ובכל עת לא היה בעל צביון אחיד. יש התולים יחס זה בסיבות חברתיות,

פוליטיות או בסיבות דתיות, ויש התולים אותו בסיבות כלכליות.⁸ ההסתייגות מהיהודים נשאה לעתים אופי סמוי, ולעתים התבטאה בהתפרצויות אנטישמיות נגד יחידים או נגד ציבור יהודי רחב. בזיכרון הקיבוצי היהודי עדיין צרובה עלילת דם שהעלילו על היהודים בעקבות היעלמותה של נערה נוצרייה בטיסה-אסלאר בשנת 1882. החשד שהיהודים שחטו את הנערה עורר פולמוס ציבורי סוער ופרסומים אנטישמיים רבים.

בשנת 1895, שנה אחת לפני המשחקים האולימפיים הראשונים של העידן החדש, זכתה יהדות הונגריה להכרה חוקית כעדה. משנה זו הם לא נבדלו בזכויותיהם האישיות והקיבוציות משאר תושבי הונגריה. אחד הגורמים העיקריים שהשפיעו על חיי היהודים בתקופה זו היה השינוי במעמדם; הם החלו לעסוק במסחר סיטונאי בתוצרת חקלאית, צברו הון רב ופנו גם לתעשייה. כמה משפחות יהודיות תפסו עמדות חשובות בחיי הכלכלה, למשל המשפחות וארמן, אולמאן, וודיאנר, דויטש ואחרות. תחום אחר שיהודים עשו בו חיל היה הבנקאות. בשל האמנציפציה בהונגריה, כבכל ארצות המערב, היו תוצאות השגשוג הכלכלי שונות לחלוטין ממה שדימו יוזמיה וחסידיה. חלק ניכר של היהודים עברו תהליך של מדיאריזציה, שהתאפיין בהיבטים כלכליים, תרבותיים (אימוץ לשון וסגנון חיים) ואינטלקטואליים (בתחומי המדע והאמנות).

יחסה של החברה ההונגרית ליהודים הושפע בין שאר הגורמים מאופייה של הלאומיות ההונגרית, שהחלה להתגבש כבר באמצע המאה התשע-עשרה. זו התמזגה עם הזרם הליברלי וגילתה פתיחות מרחיקת לכת בקבלת המצטרפים אליו. מוצאו ועברו של הפטריוט ההונגרי לא נבדקו, ובלבד שיזדהה עם סמלי הלאומיות ומטרותיה. נסיבות אלה יצרו תנאים אידאליים להתבוללות היהודים בחברה ההונגרית (כמוהם התבוללו גם מיעוטים אחרים: גרמנים, רומנים, סלובקים ועוד).⁹ עד תחילת המאה העשרים כבר הזדהו היהודים לחלוטין עם החברה ועם התרבות ההונגרית, ולבד מדתם לא נבדלו במאומה משאר האוכלוסייה. ילדיהם למדו בבתי ספר ציבוריים ונטמעו בתרבות סביבתם תוך חתירה לזהות הונגרית מלאה. כחלק ממאמצי ההשתייכות אימצו היהודים שמות הונגריים.

הזהדות היהודים עם החברה ההונגרית הייתה מוחלטת, שלא כמו במדינות אירופיות אחרות. או כפי שהיהודים נהגו לומר: "**הונגרים בגוף ובנפש, יהודים בדת**".¹⁰ ההיסטוריון יעקב כ"ץ טוען כי חלקם של יהודי הונגריה בפיתוח ארצם ובקידומה היה גדול מתרומתה של כל קבוצה יהודית בארץ אחרת באירופה.¹¹ היהודים הפכו לגורם מכריע בעיצוב דמותה של הונגריה כפי שנתגבשה במחצית השנייה של המאה התשע-עשרה ובראשית המאה העשרים. השותפות במאמץ הלאומי לא הביאה למזיגה המיוחלת. על כן ניסו יהודים רבים להסיר גם את המשוכות האחרונות שהפרידו ביניהם לבין החברה ההונגרית: חלקם התנצרו, אחרים הפכו לאתאיסטים או לסוציאליסטים.¹²

מעמד היהודים בהונגריה בין שתי מלחמות עולם

במלחמת העולם הראשונה נקראו היהודים לדגל ותרמו רבות למאמץ המלחמתי. יהודים התגייסו לשירות קרבי בהמוניהם. 154 קצינים יהודים זכו למדליית כבוד על גילוי אומץ לב

ו-656 אחרים זכו לעיטורי גבורה.¹³ כבר בראשית המלחמה הוקם "הארכיון הצבאי ההונגרי היהודי", ובו רוכז חומר דוקומנטרי על חלקם של היהודים במלחמה. בארכיון זה נאספו כ-40 אלף רישומים על אודות פועלם של חיילים יהודיים.¹⁴ רבים מהרופאים הצבאיים היו יהודים, תעשיינים יהודיים סייעו לכלכלת המלחמה, ומיליונים של כתרים נתרמו על ידי הקהילה היהודית למאמץ המלחמתי.¹⁵ כל גילויי הפטריוטיות של היהודים בזמן המלחמה לא נזקפו לזכותם עם התמוטטותה של המונרכיה האוסטרו-הונגרית לאחר מלחמת העולם הראשונה. המלחמה הביאה להתערורות לאומנית בקרב רבים מתושבי הונגריה, ובעיקר בקרב חיילים הונגריים ששבו מן החזית.¹⁶ תוצאות המלחמה הביאו לשינוי עמוק במבנה הפנימי של הקהילה היהודית בהונגריה. 911 אלף יהודים נמנו בהונגריה ה"גדולה" ערב פרוץ המלחמה. מספרם ירד לכ-470 אלף בשטחים שנותרו בידה לאחר שהובסה במלחמה. בשל המרות דת וריבוי טבעי נמוך ירד מספר זה לכ-400 אלף נפש בשלהי שנות השלושים. בגבולותיה החדשים של הונגריה היו היהודים קהילה עירונית מובהקת בהרבה מאשר לפני המלחמה – קרוב למחצית מחבריה ישבו בבודפשט.¹⁷ הציבור היהודי בהונגריה – שגם כך לא היה מקשה אחת – התפצל לאחר המלחמה לארבעה פלגים מרכזיים:

- א. הפלג המתבולל מנימוקים פטריטיים הונגריים. פלג זה שאף להוכיח מחדש את נאמנותו למדינה על ידי הגברת ההידמות וההיטמעות. הציבור בפלג זה היה מורכב בעיקר מעיתונאים, עורכי עיתונים, סופרים, משוררים, שחקנים, עורכי דין ורופאים ומהנדסים.
- ב. הפלג השמאלי בעל הנטייה הקומוניסטית. הציבור בפלג זה חלם על ייסוד סדרי חברה חדשים בהם ימצאו היהודים את מקומם. אלה ייחלו לשוויון זכויות, לצדק חברתי, לאפשרויות של קידום חברתי ולקניית השכלה. בראש חוגי שמאל אלה עמדו כמה פוליטיקאים ממוצא יהודי כמו בלה קון (Kun), יאנו המבורגר (Hamburger), יאנו וארגא (Varga), טיבור סמואלי (Samueli), אוטו קורבין (Korvin) ואחרים.
- ג. פלג החרדים האורתודוקסים שנקטו מדיניות של "דינא דמלכותא דינא". קבוצה מסוגרת זו שמרה באדיקות, גם עם תום המלחמה, על מסגרת האוטונומיה הקהילתית.
- ד. הפלג הציוני. פלג קטן זה טיפח רעיון של הגירה פלשתינה – רעיון היסטורי ומהפכני, שהיה רחוק מלבם של מרבית יהודי הונגריה.¹⁸ הרעיון הציוני שם לאל את מאמציהם של מי שדגלו בטמיעה בחברה ההונגרית, משום שבניגוד לטענותיהם שהיהדות היא דת בלבד טענו הציונים כי היא גם לאום.¹⁹

נציין כי עוד לפני המלחמה התפלגו יהודי הונגריה לשני זרמים דתיים עיקריים: הנאולוגים, שהיו למעלה מ-65% מכלל האוכלוסייה היהודית, והאורתודוקסים שהיו כ-30% ממנה. כ-5% מהקהילות שלא הצטרפו לאחד מן הזרמים נקראו "סטטוס קוו אנטה". הקרע הדתי בקהילה היהודית החל במחצית המאה התשע-עשרה. בתקופה זו החלה להתגבש רפורמה דתית שהתבטאה הן במישור הרעיוני והן במישור המעשי. הזרם הנאולוגי, שקנה לו אחיזה בקרב מרבית יהודי הונגריה, דגל בפתיחת שערי בית הכנסת להשפעת הרוחות החדשות בעולם הלא-יהודי, רוח החופש לאזרח ורוחות התרבות והאסטיקה בנות הזמן. השפעה זו התבטאה בדחיקת רגלי הרבנים מן "הטיפוס הישן", אלה שעולמם היה מוגבל להשכלה

הדתית שרכשו בשיבות. למשרות התורניות מונו רבנים, שנוסף על בקיאותם במקורות היהדות רכשו השכלה כללית, תיכונית או אף אקדמית.²⁰

השסעים הפנימיים שאפיינו את הקהילה היהודית בהונגריה הקשו על עמידה איתנה ומגובשת כנגד הגזרות הקשות שניחתו עליה בין שתי מלחמות עולם. התפוררות האימפריה האוסטרו-הונגרית בעקבות התבוסה הצבאית במלחמה הייתה רקע לשתי המהפכות שאירעו בהונגריה בשנים 1918 ו-1919. המהפכות זכו לתמיכה רחבה של האוכלוסייה בשל הציפייה שבעקבות שינוי המשטר יהיה אפשר לשמור על שלמותה הטריטוריאלית של הונגריה, אולם ציפייה זו התבדתה. המהפכות, ובייחוד המהפכה הקומוניסטית של בלה קון, נתפסו על ידי ההונגרים לא כניסיון להציל את הארץ מהתפוררות אלא כמעשה השתלטות של קבוצת מהפכנים קנאים, מרביתם יהודים, אשר הביאו להתמוטטותה של הממלכה ההונגרית הישנה.²¹ המהפך הלאומני בראשותו של האדמירל ההונגרי מיקלוש הורטי (Horthy, 1868-1957), שמרד בממשל הקומוניסטי, הביא לרציחתם של אלפי יהודים שהוגדרו כבוגדים במדינה ההונגרית. תקופה זו נודעה בכינוי "הטרור הלבן".

מינויו של הרוזן פאל טלקי (Pál Teleki, 1879-1941) לראשות הממשלה ביולי 1920 בישר רעות לציבור היהודי. בתגובה ל-133 ימי שלטונו של קון עלו לדיון ציבורי רעיונות אנטי-מהפכניים מגוונים. עד מהרה מצאו רעיונות אלה את ביטויים ב"השאלה היהודית" כמרכז המחשבה הפוליטית. האנטישמיות, על כל מאפייניה, גברה והלכה.²² חוק הנומרוס קלאוזוס (Numerus Clausus) (דהיינו, מכסה קבועה), שנכנס לתוקפו בהונגריה בשנת 1920, היה הסנונית הראשונה שבישרה על הידרדרות מצבם של היהודים. החוק הגביל את מספר הסטודנטים היהודים שהורשו להתקבל לאוניברסיטאות והעמיד אותו על 6% – כשיעור היהודים באוכלוסייה.

בשל החשש שהחוק ישמש תקדים גם במדינותיהם, מחו ארגונים יהודיים מצרפת ומאנגליה בפני חבר הלאומים נגד הגזרה. ההנהגה היהודית בהונגריה דחתה את התערבות הקהילות היהודיות מן המערב בשל החשש שיהודי הונגריה יואשמו בחוסר נאמנות. רוב הציבור היהודי הזדהה רעיונית ורגשית עם הונגריה, גם בתחום הפוליטי וגם בתחום התרבותי, ולכן סמך על מערכת המשפט כי תסיר את הגזרה.²³ למרות הכרסום בשוויון הזכויות של היהודים פגע חוק "המכסה הקבועה" רק במקצת בהישגי האמנציפציה שבה זכו היהודים; זכויותיהם עתידות היו להיוותר על כן, לפחות באופן רשמי, במשך שני עשורים נוספים.

אולם מכאן ואילך החלו להתרחש שלושה תהליכים שהגדירו את מעמד היהודים וקבעו את יחסיהם בינם לבין החברה ההונגרית: א. ערעור שוויון הזכויות של יהודים בהונגריה; ב. דחיקת רגלי היהודים מן המקצועות החופשיים ומחיי התרבות; ג. ניכור גובר והולך ביניהם לבין האוכלוסייה ההונגרית. מגמה זו ניכרה גם בשירות הציבורי: מספר המועסקים היהודים בבירוקרטיה המחוזית ירד מ-4.5% ל-0.7%, במערכת המשפט מ-5% ל-1.7%, ובמשרדי הממשלה השונים מ-4.9% ל-1.5%.²⁴

בתקופת האימפריה האוסטרו-הונגרית היו מעורבים יהודים, ובעיקר יהודים-מומרים, בחיים הפוליטיים. אחד הבולטים שבהם היה יהודי מומר בשם וילמוס וזשוני (Vázsonyi, 1868–)

1926, לשעבר וייספלד), שעמד בראש "המפלגה הדמוקרטית".²⁵ היו אף מומרים שהשתייכו למפלגות אנטישמיות ופעלו בהן.²⁶ לפני המלחמה מונו לממשלה ההונגרית בראשותו של אישטוואן טיסה (Tisza, 1861–1918), ראש ממשלה 1903–1905, 1913–1917) שישה עד שמונה שרים יהודיים. לאחר המלחמה חל שינוי כלפי היהודים: יהודי אחד בלבד מונה למשרת שר בממשלתו של אישטוואן בתלן (Bethlen, 1874–1946) ראש ממשלה 1921–1931.²⁷

אחד הגורמים לדחיקת היהודים מהחיים הפוליטיים היה עליית כוחו של הימין הקיצוני בחיים המדיניים. בשנות העשרים החל אגף פוליטי זה למלא תפקיד מכריע בעיצוב מדיניותו של המשטר. הארגון העיקרי בין ארגוני הימין היה "ארגון המדיארים המתעוררים". איומים בפוגרומים וחיסול היהודים היו חזיון נפרץ בהופעות הפומביות של מנהיגי הארגון. אנשיו לא הסתפקו בהסתה אנטישמית פרועה אלא ביצעו אף מעשי טרור נגד יחידים וקבוצות.²⁸ היהודים בהונגריה התמודדו בכמה דרכים עם ההתנכלויות כלפיהם. אחת הדרכים שבהן ניסו יהודים לקדם את התבוללותם בחברה ההונגרית הייתה להצטיין בתחומים הנחשבים לסמלים לאומיים הונגריים. היות שהסיוף אומץ בהונגריה כסמל לאומי, ראו בו היהודים יעד להצטיינות.

יהודים בביתם – סייפים הונגריים בצאתם

לא ברור לגמרי כיצד ומתי אומץ סגנון החרב כסמל לאומי הונגרי. יש הטוענים כי החרב הפכה לסמל לאומי משום שבעזרתה סיכל צבא הונגריה את פלישת הטטרים, התורכים ופולשים אחרים לשטחה.²⁹ החרב ההונגרית דמתה לחרבות מזרחיות ובכך נבדלה מהחרבות המערב-אירופיות. חיל הפרשים ההונגרי התחמש בחרב זו דרך קבע, ולכן הקצינים ההונגריים השתמשו בה גם בקרבות דו-קרב. צורתה המעוקלת של החרב גם הכתיבה את הטכניקה בקרב; היה אפשר להשתמש בה בתנועות חיתוך בלבד. תנועות אלה היו בסיס לטכניקה הנהוגה בסיוף המודרני. בשנת 1851 נוסד בית הספר הראשון לסיוף בהונגריה. בראש בית הספר עמד "אבי הסיוף ההונגרי המודרני" יוזף קרשטסי (Keresztessy, 1810–1872). אמנם קרשטסי היה חלוץ הגרסה המודרנית של החרב, אולם גם ההונגרים יודו כי את "המצאתה" של הטכניקה ההונגרית הנודעת יש לזקוף דווקא לזכותם של מאמנים איטלקיים. בשל ריבוי מאמני סיוף באיטליה החלה בשנות השמונים של המאה התשע-עשרה הגירה של מאמנים (מאסטרים) איטלקיים אל מחוץ לגבולות המדינה. מאמנים אלה היו מבוקשים כמעט בכל מקום באירופה בשל המוניטין שיצא לאסכולה האיטלקית. המאמנים הראשונים הגיעו לבודפשט בשנת 1893. הם זכו למשרה באקדמיה הצבאית ההונגרית "ויגודו" (Vigadó) ולימדו את הקצינים ההונגריים את תורת הסיוף.³⁰ השינוי הגדול ביותר שחוללו המאמנים האיטלקיים היה השימוש בחרב איטלקית קלה לתמרון שהומצאה על ידי המאסטרו האיטלקי בן העיר מילנו, ג'וזפה רדאלי (Giuseppe Radaelli, 1833–1882). לא רחק היום וקבוצת מאמנים הונגריים, תלמידיהם של המאסטרים האיטלקיים, ביקשו לייסד סגנון סיוף הונגרי לאומי. הם אמנם ביצעו כמה שינויים בטכניקה האיטלקית, אך

ניצלו את מעלותיה. קליטת הסגנון החדש בהונגריה הייתה מוצלחת ביותר. סגנון החרב שבה את לבם של ההונגרים והועדף על שני הסגנונות האחרים של הענף – הפלורט והדקר. עד שנות השלושים של המאה העשרים בחרו מאמנים ללמד אך ורק את הסגנון הזה.³¹ הורים בהמוניהם שלחו את ילדיהם למועדוני סיוף כחלק מחינוכם וגם כדי להכין אותם לקרבות דו-קרב. המבחן האמיתי לעילותה של האסכולה ההונגרית החדשה היה המשחקים האולימפיים בלונדון ב-1908.

אלופי סיוף יהודים

לקראת המשחקים האולימפיים נערכה סדרה של תחרויות מבחן שקבעה את הרשימה הסופית של חברי הקבוצה האולימפית ההונגרית במקצוע החרב. הקבוצה כללה את הסייפים אוסקר גרדה¹ (Gerde), ארווין מזרוס (Mészáros), לסלו ברטי (Berti), דז'ו פולדס (Földes), לאיוש ורקנר² (Werkner), פטר טוט (Tóth), זולטן שנקר (Schenker) וינו פוקס³ (Fuchs). חמישה משמונת הסייפים היו יהודים. אחד מהם, ד"ר ינו פוקס (1882–1955), נחשב ליוצא דופן לא רק בקרב סייפי הקבוצה האולימפית אלא גם בקרב קהילת הסייפים של הונגריה כולה. גופו הכחוש, קומתו הנמוכה וחזותו הכללית היו רחוקים מלשמש אב-טיפוס של ספורטאי.³² הוא העדיף להתאמן לבדו ולא השתייך למועדון סיוף כלשהו. גם לא הייתה לו הצלחה כלשהי בתחרויות לאומיות בהונגריה, ובכל זאת הצליח להתברג לקבוצה האולימפית כשזכה במקום השלישי במבחנים לקראת המשחקים האולימפיים. בתחרויות הסיוף, שהתקיימו בחודש יולי 1908, הפתיע פוקס בן ה-25 כשזכה בעשרים ניצחונות לעומת שני הפסדים ותוצאת תיקו אחת. פוקס זכה במדליית הזהב הראשונה שלו. בעקבות הזכייה במשחקים האולימפיים הפך פוקס, האפור והאנונימי, לדמות ידועה ונערצת בהונגריה. במשחקים האולימפיים בשטוקהולם, ארבע שנים לאחר מכן, העפילו לשלב הגמר שבעה סייפים הונגריים מתוך שמונה. פוקס זכה שוב במקום הראשון וחזר עטור מדליית זהב קבוצתית נוספת להונגריה. פוקס היה הסייף הדומיננטי ביותר בעולם בשנים שלפני מלחמת



³ינו פוקס (1882-1955)
זוכה ב-4 מדליות זהב אולימפיות



²לאיוש ורקנר (1883-1943)
זוכה ב-2 מדליות זהב אולימפיות



¹אוסקר גרדה (1883-1944)
זוכה ב-2 מדליות זהב אולימפיות

הרף הגבוה שהציבו סייפים יהודיים ברמתם של פוקס וחבריו העניק עידוד לסייפים יהודיים רבים שהשיגיהם היו רחוקים מהשיגיו. הם פעלו בארגון ובאימון. בתחום הארגוני ראוי לציון היהודי מרסל היידו (Hajdu, 1871–1936), עורך דין, פוליטיקאי וסייף ברמה בינונית. היידו הקים את מועדון הסיוף הידוע Vivó Club Nemzeti (מועדון הסיוף הלאומי) ואף שימש ראש הקבוצה של סייפי החרב ההונגריים שזכו בשתי מדליות זהב במשחקים האולימפיים בשטוקהולם (1912). היידו התמנה גם לנשיא מחלקת הסיוף בהתאחדות לאתלטיקה ההונגרית ולאחר מכן לסגן נשיא בהתאחדות ההונגרית לסיוף.³³

גם יהודים אחרים פעלו בארגון ובפיתוח הענף בהונגריה: טיבור שוורץ (Schwartz), יוזף פודור (Fodor), ינו פיק (Pick), יוזף בק (Beck), מוריס דומוני (Domony), ארתור להנר (Lehner), גיולה סוטר (Sóter) והמדליסט האולימפי לאיוש ורקנר (Werkner).³⁴ עלייתה של הונגריה לדרגה של מעצמת סיוף הייתה מטאורית. היא גברה בשני המשחקים האולימפיים 1908 ו-1912 על מעצמות סיוף מסורתיות כצרפת וכאיטליה. מלחמת העולם הראשונה, שפרצה בשנת 1914, קטעה את רצף הזכיות ההונגריות בסגנון החרב בשני המשחקים האולימפיים הללו. המשחקים האולימפיים שהיו אמורים להתקיים בשנת 1916 בברלין בוטלו בשל המלחמה.

בשנת 1920, השנה שבה נכנס לתוקפו חוק הנומרוס קלאוזוס בהונגריה, נערכו המשחקים האולימפיים באנטוורפן. אירוע ספורטיבי בין-לאומי זה היה הראשון שהתקיים לאחר המלחמה. המדינות שהפסידו במלחמה (הונגריה, גרמניה, אוסטריה, בולגריה ותורכיה) לא הוזמנו להשתתף במשחקים. עולם הסיוף היה צריך להמתין ארבע שנים נוספות כדי להיווכח אם הצלחותיהם של סייפי החרב ההונגריים היו אך פרק חולף בתולדות המשחקים. המשחקים האולימפיים בפריז (1924) עמדו בפתח, 12 שנים חלפו מאז השתתפו סייפים הונגריים במשחקים האולימפיים, והשיגיהם במשחקים האולימפיים בשטוקהולם נראו אז כהיסטוריה רחוקה. בפרק זמן כה ממושך וללא התמודדות בעלת חשיבות בזירה הבין-לאומית עלולה גם האסכולה הספורטיבית הטובה ביותר להפוך למיושנת.

נבחרת החרב ההונגרית גובשה כבר כמה שנים לפני המשחקים האולימפיים, וגילם הממוצע של שמונת הסייפים בקבוצה עמד על 37. סייפים אלה, ילידי המאה התשע-עשרה, היו למעשה בני הדור הראשון של "מהפכת הסיוף ההונגרית". הם היו בשלהי הקריירה שלהם. בין חברי הנבחרת היו גם שני סייפים יהודיים: זולטן שנקר (Schenker, 1880–1966) וינוש גריי (Garay, 1889–1945) מהנבחרת האולימפית, שזכתה במדליית זהב במשחקים האולימפיים בשטוקהולם. לשנקר מלאו 44 שנים כשהגיע למשחקים האולימפיים בפריז, ולגריי – 35. המשחקים האולימפיים בפריז תוכננו להימשך כמעט שלושה חודשים, מ-4 במאי 1924 עד 27 ביולי בשנה זו. תחרויות הסיוף נקבעו לחודש יולי. ב-18 בחודש יולי, משהסתיימו התחרויות בסגנון החרב, הבין עולם הסיוף כי לא נס לחה של האסכולה ההונגרית. השלל היה רב: מדליות זהב וכסף (שבה זכה גריי, היהודי) בתחרויות האישיות ומדליית כסף בתחרות הקבוצתית.

בשנים שלפני המשחקים האולימפיים באמסטרדם (1928) הכינו שלושה מאמנים ידועי שם את דור ההמשך לסיוף ההונגרי, שאת ראשיתו סקרו לעיל. שלושת המאמנים הללו הטביעו את חותמם על הסיוף ההונגרי והבין-לאומי למשך שנים רבות לא רק בשל היותם מאמנים מעולים, אלא גם בשל תרומתם להכשרת דור צעיר של מאמנים מן השורה הראשונה: האחד היה איטלו סנטלי, מאמנו של קאבוש. השניים האחרים היו פרופ' לסלו בורסודי (Borsody, 1900–1944) ופרופ' לסלו גרנצ'ר (Gerencsér). בורסודי נולד בשם לסלו בלום וכמו יהודים רבים היה עליו להתנצר ולאמץ לעצמו שם הונגרי כדי לקדם את הקריירה המקצועית שלו. בלום-בורסודי התגייס לצבא ושירת כמאמן הסיוף באקדמיה הצבאית הידועה Wiener-Neustadt בדרגה של קפטן.³⁵ בשנות השלושים מונה בורסודי למאמנה הראשי של האקדמיה המלכותית להכשרת מאמני סיוף Toldi Miklos.³⁶ תלמידיו של בורסודי העריצו אותו בשל יכולתו למזג מרכיבים פילוסופיים, פסיכולוגיים ומעשיים בהוראת הסיוף.³⁷ בין תלמידיו אפשר למצוא אלופים לאומיים ואולימפיים, בני דור ההמשך של הסיוף ההונגרי: גריגורי פילר (Piller), פאל קובאץ' (Kovács), ינוש קביי (Kevey), בלה ביי (Bay) ועוד רבים אחרים.

פרופ' לסלו גרנצ'ר, עורך דין לשעבר, היה יריבו הגדול של בורסודי בשדה הספורט. גרנצ'ר עמד בראש מועדון הסיוף האוניברסיטאי בבודפשט (BEAC) ורכש לעצמו מוניטין כאחד החלוצים שדגלו בשילובו של המדע בספורט וכמומחה להכנתן של תכניות אימון. רוב תלמידיו התמקדו בסגנונות הפלורט והדקר, אולם בין תלמידיו היו גם אלופי חרב. ההיסטוריון ריצ'רד כהן מציין כי מועדון הסיוף של גרנצ'ר שימש מקלט ליהודים בזמן השואה.³⁸

תשומת הלב הופנתה עתה למשחקים האולימפיים באמסטרדם. קבוצת החרב שייצגה את הונגריה כללה שישה סייפים: יוזף ראדי (Rády), אודון פון טרצטינסקי (von Tersztyánszky), גיולה קליקאיש (Glykais), שאנדור גומבוש (Gombos), יאנוש גריי (Garay) ואטילה פטשאואר (Petschauer). שלושת האחרונים היו ממוצא יהודי. הבולט שבחבורה היה הסייף היהודי אטילה פטשאואר (1904–1943). פטשאואר נולד להיות סייף. לא בכדי הוא כונה "ד'רטיאן", כשמו של המוסקטר הנודע.³⁹ פטשאואר הפך את הסיוף – ענף שלא משך צופים רבים – ל-Show. דמויות הצבעוניות, התאטרליות, בלטה גם במסלול הסיוף והייתה מקור לחיקויים רבים. בשנת 1923, בהיותו בן 19 בלבד, זכה באליפות אירופה במדליית הארד. שנתיים לאחר מכן הוסיף לעצמו באליפות אירופה שתי מדליות כסף, ובשנת 1927 מדליית ארד נוספת. הוא הגיע למשחקים האולימפיים באמסטרדם כשהוא בן 24 בלבד, אך בעל ניסיון רב בזירה הבין-לאומית. בתחרות האישית זכה פטשאואר במדליית הכסף לאחר שהפסיד לבן ארצו פון טרצטינסקי. במדליית הארד זכה יהודי נוסף: שאנדור גומבוש.

בתחרות הקבוצתית ניצח פטשאואר בכל הקרבות ולא הפסיד אפילו קרב אחד. הונגריה זכתה במדליית הזהב, ופטשאואר, בזכות ההישג הזה, קנה לו מקום של כבוד בהיסטוריה של הספורט. בארבע השנים שבין המשחקים האולימפיים באמסטרדם למשחקים האולימפיים בלוס אנג'לס (1932) הוסיף פטשאואר להישגיו המכובדים מדליית כסף באליפויות אירופה בשנת 1929, מדליית ארד ב-1930 ושתי מדליות זהב קבוצתיות בשנים 1930 ו-1931. כעת

החל פטשאואר להתכונן לקראת המשחקים האולימפיים בלוס אנג'לס שעמדו להתקיים בשנת 1932. הקבוצה האולימפית בענף החרב למשחקים האולימפיים בלוס אנג'לס מנתה שישה סייפים, ובהם שלושה יהודים. פטשאואר הוותיק, קאבוש ואלאדאר גרביץ' (Gerevich, 1910-1991). כצפוי, זכו ההונגרים במרבית המדליות. במקום הראשון זכה גיורגי פילר מהונגריה, ובמקום השלישי אנדרה קאבוש (Kabos, 1906-1944). הונגריה זכתה גם במדליית הזהב הקבוצתית. לגרביץ' הייתה זו המדליה האולימפית הראשונה מתוך עשר מדליות (מתוכן שבע זהב) שבהן היה עתיד לזכות בקריירה ארוכה שנמשכה עד למשחקים האולימפיים ברומא (1960).

סייפים יהודיים בעידן של אפליה

בשנה שבה התקיימו המשחקים האולימפיים בלוס אנג'לס עלה לשלטון דיולה גמבש (1886-1936). גמבש היה אחד האישים הבולטים בימין הקיצוני ואף נודע בקשריו עם אדולף היטלר. המצב הכלכלי והחברתי בהונגריה בזמן עלייתו לשלטון היה בכי רע. בייחוד סבלו המעמד הבינוני, האינטלקטואלים והסוחרים הזעירים. מצבם של יהודי הונגריה החרף והלך במיוחד לאחר עלייתו של אדולף היטלר לשלטון בגרמניה. בשנים 1932-1941 קמו לא פחות מ-18 מפלגות, סיעות וקבוצות נציונל-סוציאליסטיות. הן אימצו את האידאולוגיה הנאצית, את הסמלים החיצוניים של הנאציזם, ובמיוחד את שנת ה'תש"א. ⁴⁰ במחצית השנייה של שנות השלושים הייתה השאלה היהודית נושא מרכזי בשיח הציבורי בהונגריה. ⁴¹ האווירה האנטישמית ששררה בהונגריה חלחלה גם לאיגודי הספורט.

קאבוש ופטשאואר סבלו מיחס משפיל במיוחד מצד פעילי הענף למרות המוניטין שצברו. ⁴² קאבוש חש נרדף: **"אני מוכרח לפרוש מן הספורט כי בתור יהודי אסור לי בהונגריה לתפוס את המקום הראשון"**, הוא התלונן. ⁴³ תכניתו של פרנץ זלשי (Szálasi, 1897-1946), מייסדה ומנהיגה של מפלגת צלב החץ הפשיסטית משנת 1935, שנועדה לגרש את היהודים מהונגריה, חיבלה בהכנותיהם של הסייפים היהודיים לקראת המשחקים האולימפיים בברלין (1936); הסאגה התקשורתית סביב השתתפותה של הסייפת הגרמנייה הלנה מאייר במשחקים האולימפיים ⁴⁴ הפנתה את אור הזרקורים למוצאם היהודי של אלופי הונגריה – מוצא שכה טרחו להסתירו. למרות זאת תוצאות המשחקים האולימפיים היו אישור מחודש לקשר שבין ענף הסיוף לבין יהודים.

ב-5 באוגוסט 1936 ניצבו על פודיום המנצחים שלוש בנות ממוצא יהודי: אילונה אלק-שחרר (Elek-Schacherer) מהונגריה, הלנה מאייר (Mayer) מגרמניה ואלן פרייס (Preis) מאוסטריה. אלונה אלק ואחותה מרגיט היו הסייפות הדומיננטיות בהונגריה בשנות השלושים והארבעים. שתי האחיות זכו באלופות אירופה לשנת 1934 במדליית הזהב ובמדליית הכסף. אילונה גרפה מספר מרשים של מדליות זהב באלופות ארציות, אליפויות אירופה, אליפויות עולם ובמשחקים האולימפיים, בקריירה מופלאה שנמשכה עד המשחקים האולימפיים במלבורן (1956). ⁴⁵

אנדרה קאבוש המשיך את המסורת היהודית-הונגרית בסגנון החרב. קאבוש כזכור החל

להתאמן תחת שרביטו של איטלו סנטלי. סנטלי בחר ללמד את קאבוש הנער לסייף ביד שמאל על אף היותו ימני.⁴⁶ שינוי זה נועד להעניק לנער יתרון על פני מתחריו. קאבוש, בדומה לינו פוקס, לא זכה מעולם בתואר הלאומי ליחידים. לעומת זאת הוא זכה באליפות העולם בשנים 1933 ו-1934 ובשתי מדליות במשחקים האולימפיים בלוס אנג'לס (1932) (ארד בתחרות האישית וזהב בתחרות הקבוצתית). לאחר הצלחתו בלוס אנג'לס החליט קאבוש לפרוש בשל מצבו הכלכלי הירוד. הבטחות רבות להבטחת פרנסתו לא התממשו, ומאמציו להתפרנס בכבוד מנעו ממנו להתאמן כראוי. לבסוף נמצא נדבן אלמוני שתורם לקאבוש מכספו כדי שיוכל להתרכז באימונים ואפשר לו לחזור להישגיו הקודמים. לקראת המשחקים האולימפיים בברלין חזר קאבוש למסלול הסיוף. במשחקים האולימפיים זכה קאבוש במדליית זהב בתחרות האישית ובמדליית זהב נוספת בתחרות הקבוצתית. אלאדר גרביץ' זכה במדליית הארד. גרביץ' (גורביץ' במקור) הוא אחד הספורטאים הדגולים בהיסטוריה של המשחקים האולימפיים. גרביץ' זכה במדליית זהב בשישה משחקים אולימפיים, האחרון ברומא (1960) בהיותו בן 50!⁴⁷

הישגיו של קאבוש במשחקים האולימפיים לא העניקו לו חסינות מפני הבאות. בסוף שנות השלושים התקבלו עוד חוקים שדחקו את היהודים מחיי הכלכלה, מהתרבות ומהחברה ההונגרית. חוקים מפלים אלה לא פסחו גם על יהודים מומרים לעומת שנות העשרים שבהן הפכו המומרים לאזרחים לכל דבר. על פי המדיניות הגזענית החדשה חלו החוקים הללו גם על יהודים שהוגדרו ככאלה על פי מוצאם. מדיניות זו אותתה בבירור על ראשית חורבנה של היהדות בהונגריה. המגמה החדשה הניעה מספר קטן יחסית של סייפים יהודיים להגר מהונגריה מבעוד מועד. רובם ככולם היו חברים במועדון היחיד בהונגריה שנועד ליהודים בלבד. הוא נקרא "מועדון לסייף ולאתלטיקה" (Vivo es Atlétikai Club), או בקיצור – VAC.

מועדון הסייף הציוני

מועדון ה-VAC נוסד בבודפשט בשנת 1906 על ידי כמה פעילים ציונים. בראש החבורה עמד לאיוש דומני (Dömény, 1880-1914), שכשלמד משפטים התקרב לציונות – אידאולוגיה שבה דבק אחר כך כל חייו.⁴⁸ בהשראת חזון "יהדות השרירים" (Muskkeljudentum) מבית מדרשו של מקס נורדאו ניסה דומני לממש הלכה למעשה אידאל זה. מלבד דומני כללה חבורת המייסדים של המועדון את ד"ר ינוס סיפוש (Sipos), ד"ר אנדור דרי (Deri), המהנדס ארמין (בנימין) ברגי (Bereg), דויד וידר (Widder) ואת ד"ר שאנדור זולדוש (Zsoldos), שגם עמד בראש מחלקת הסייף של המועדון.

אף על פי שנועד לסייף ולאתלטיקה בלבד, כפי שמעיד שמו, פעלה בשנותיו הראשונות של ה-VAC גם מחלקת התעמלות. פעילות המועדון התקיימה לראשונה באולם ההתעמלות של בית ספר ברחוב וסלני (44 Wesselényi), ברובע השביעי של בודפשט. מזכירות המועדון שכנה באותו בניין. יהודים השתתפו בפעילות ספורט בהונגריה עוד קודם להקמתו של המועדון, וכפי שתיארנו לעיל, היו בהם סייפים שקצרו הצלחות בזירה הבין-לאומית. רוב

הספורטאים העדיפו להצניע את זהותם היהודית ככל האפשר. עם הקמת המועדון ניתנה להם ההזדמנות להוכיח את כישוריהם תוך הבלטת מוצאם.⁴⁹ ב-1908 נקרתה לצעירי המועדון ההזדמנות הראשונה לבחון את כוחם לעומת מועדוני ספורט יהודיים אחרים. 24 קבוצות יהודיות ממדינות שונות התקבצו בהמבורג שבגרמניה למשחקי ספורט ולספורט שימושי. צעירי ה-VAC חזרו עטורים בחמש מדליות זהב בענפים אישיים ובעוד אחת, קבוצתית, במשיכת חבל. מקס נורדאו, שנכח באירוע, עקב מקרוב אחרי הקבוצה שהוקמה כביטוי לחזונו: **"סולידריות! כבוד עצמי! כוח!"**, קרא לעברם בהתרגשות.⁵⁰

הנהלת המועדון שאפה להציב את המועדון בשורה הראשונה של הספורט ההונגרי. להגשמת שאיפותיה פעלה ההנהלה בשתי דרכים: הראשונה, "גיוסם" של ספורטאים ידועי שם כמו המדליסט האולימפי בהתעמלות (1908 ו-1912) אימרה גלרט (Imre Gellért, 1888-1981). השנייה, ויתור על הרעיון הציוני כקו המנחה את פעילות המועדון. רוב הציבור היהודי בבודפשט דחה את הרעיון הציוני. הוא העדיף את הביטחון ואת היתרונות שהשיג בחברה ההונגרית על פני הפריבילגיה ה"מפוקפקת" של חלוציות בפלשתיה.⁵¹ מגמה זו הייתה עתידה להתחזק לאחר מלחמת העולם הראשונה. המלחמה קטעה את התנופה שבה החל המועדון להיות מרכז לספורט יהודי. עם פרוץ המלחמה ב-1914 גויסו צעירים, חברי ה-VAC, לצבא ההונגרי. המלחמה גבתה מחברי המועדון מחיר יקר: 12% מהמגויסים נהרגו בקרב. בין קרבנות המלחמה היה גם מייסד המועדון לאיוש דומני שנפל כחיל בחזית.⁵²

בחודש ינואר 1920, לראשונה מאז תום המלחמה, התכנסה הנהלת המועדון ובחרה הנהגה חדשה. הרכב ההנהגה החדשה לא נפל במעמדו החברתי מזה של מייסדי המועדון. אדרבה, להנהלה נבחרה האליטה של יהדות בודפשט. לנשיא המועדון נבחר ינו פולנאי (Polnay), שר לשעבר בממשלה ההונגרית, ומי ששנה קודם לכן נבחר לעמוד בראש ארגון הגג של הקהילות היהודיות בהונגריה, שהוקם אז הוק לצורך עמידה כנגד הגזרות שניחתו על היהודים לאחר מפלתה של ממשלת קון ועלייתו של הורטי לשלטון.⁵³ לסגניו של פולנאי מונו הרופא הידוע ד"ר אהרון קליין (Klein), וילמוס פסזטליי (Pásztélyi), שהיה מנהל חברה, הארכיטקט גיולה פודור (Fodor) וסגן (Lieutenant) אלק קליין (Klein).⁵⁴

בשנות העשרים הרחיבה ההנהלה החדשה את פעילותו של המועדון והציעה לקהל מגוון של ענפי ספורט: כדורסל, שחייה, כדור-מים, סיוף, כדורגל, התעמלות, אגרוף, היאבקות, טניס וטניס שולחן. מתוך דאגה לדור הספורטאים הבא הקימה ה-VAC גם מחלקה לטיפוח ספורטאים צעירים (Kis VAC). המחלקה הקימה תנועת נוער שכונתה "הציפור הנודדת" (Vandormadar), ובמסגרתה יצאו הצעירים לטיולים משותפים. ה-VAC הוציאה לאור ירחון בשם "ספורט וחברה" (Sport Es Tarsadalom) ובו סקרה את פעולותיה מדי חודש. בין שתי מלחמות העולם עלה בהתמדה מספר החברים והגיע לשיא של אלף חברים.⁵⁵ מספר החברים הגדול חייב את ההנהלה למצוא אכסניה גדולה יותר למועדון שיתאים לביקוש הרב. בשנות השלושים עבר המועדון למשכנו החדש בבניין בית הספר העממי היהודי שברחוב אבונאי (Abonyi). בבניין חדש זה היו אולם התעמלות מודרני וחצר לאימונים. בד בבד עם העלייה במספר החברים חל כרסום בעקרונות האידאולוגיים שהיו בסיס להקמתו של

המועדון. ההנהגה החדשה השלימה עם העובדה שהציונות היא אמנם מטרה נשגבת, אך הפצתה היא יעד בלתי מעשי. בין שתי מלחמות העולם שם לו המועדון למטרה להחזיר בקרב החברים תודעה יהודית על חשבון האידאולוגיה הציונית. לשם כך אורגנו תכניות חינוכיות שתפסו מקום נכבד בפעילות המועדון: הרצאות, לימוד שפות זרות, כינוסים בסופי שבוע, פסטיבלים וחגיגות בחגים היהודיים.⁵⁶

כפי שצינו, מועדון ה-VAC היה שונה ממועדוני ספורט אחרים משום שנועד ליהודים בלבד. איגודי הספורט הכלליים הערימו קשיים בדרכו של המועדון שביקש להשתתף באירועים שנועדו ליהודים בלבד. "...או שאתם הונגרים – או שאתם יהודים", נאמר להם.⁵⁷ השתתפות באירועים פנים-יהודיים הייתה הודאה דה פקטו בהתבדלותם הלאומית מהאוכלוסייה ההונגרית. עם זאת לא היה בהודאה זו משום ויתור על חלקם של החברים בתרבות ההונגרית. כמו כן אי אפשר היה לראות בקיומו הנפרד של המועדון אקט של אסקפיזם או של הסתגרות מפני ההווה החברתית ההונגרית. בניסיונותיו של המועדון להתחרות במועדונים הונגריים אחרים כשווה מול שווים נמצא דווקא יסוד דיאלקטי שמשמעותו מאבק של בני לאום שונים על מרחב תרבותי משותף.

מבחינת הישגיהם של חברי ה-VAC עולה כי המועדון לא נמנה עם הבחירים שבמועדוני הונגריה, וודאי שלא בענף הסיוף. ההישגים בספורט אפוא לא היו זירת העימות האמיתית בין יהודים, כקבוצה מוגדרת, לבין הונגרים. המועדון שימש חובבי ספורט וסיוף יהודיים שהעדיפו להימנע מהתנכלויות הכרוכות בחברותם כפרטים במועדון ספורט "כללי". חברי ה-VAC השתתפו באלפיפיות לאומיות באופן קבוע כשהם עונדים את סמל המועדון (מגן דוד). הפגנת יהדותם הייתה מעשה אמיץ משום שגרר תגובות של גיחוך, הבעת בוז והערות מרושעות.⁵⁸ לסיכום נדגיש כי יותר מאשר התחרו חברי המועדון בשדה הספורט הם נאבקו על מקומם של יהודים – כמשתתפים קבועים אך נבדלים – בחברה ההונגרית.

שאלה של זהות: דיון בסרט Sunshine (זריחה)

מתוך 90 מדליות אולימפיות שבהן זכו סייפים יהודיים מאז משחקי פריז (1900) ועד משחקי סידני (2000) חלקם של יהודי הונגריה הוא הגדול ביותר. היסטוריונים שונים שדנו בתפוצת הסיוף בקרב יהודי הונגריה ובהישגיהם יוצאי הדופן בזירה הבין-לאומית לא הצליחו להסביר את התופעה. הדיון בתופעה חודש לאחר יציאת הסרט Sunshine (זריחה) לאקרנים. הסרט נכתב ובים בשנת 1999 על ידי במאי הסרטים אישטוואן סאבו (Szabó).⁵⁹ בסרט גולל סאבו את סיפורם של ארבעה דורות של משפחה יהודית שגורלה מעוצב על ידי המציאות התרבותית, החברתית והפוליטית המשתנה בהונגריה. גיבור העלילה הוא אדם סורס (בגילומו של רלף פינס [Fiennes]) – אלוף אולימפי בסיוף המגלם בדמותו האחת את שני המדליסטים האולימפיים הידועים ביותר של הונגריה: אנדרה קאבוש ואטילה פטשאואר. בעקבות הסרט נערך דיון בכתב העת The New York Review of Books, ובו השתתפו שני חוקרים: אישטוואן דיאק (Deák) חוקר ההיסטוריה של מרכז אירופה ומזרח, והסוציולוג וההיסטוריון ג'ורג' אייזן (Eisen), החוקר אתניות, גזע, אנטישמיות וספורט. משום שהסרט

מבטא נאמנה את המציאות שאליה נקלעו יהודים בהונגריה, ומשום שהסיוף הוא מרכיב חשוב בעיצוב זהותו של גיבור העלילה, יסייע הדיון בין שני חוקרים אלה להבין טוב יותר את אופייה הכפול של הזהות היהודית-הונגרית. דיון זה יהיה מעין סיכום לנושא שבו דן מאמר זה. נציג תחילה את עיקרי הדיון ולאחר מכן נוסיף לדיון זה משלנו.⁶⁰

הדיון באיכויותיו של הסרט גלש עד מהרה לוויכוח בעניין אופייה המיוחד של הזהות היהודית-הונגרית כפי שמתגלמת בדמותו של אדם סורס. שני החוקרים שותפים לקביעה כי יהודים הונגרים עסקו בסיוף באינטנסיביות. הם גם אינם חלוקים בדעותיהם באשר לגורמים שדחפו אותם לעסוק בדו-קרב ובסיוף בשלהי המאה התשע-עשרה ובתחילת המאה העשרים. הם תולים את הלהט לעיסוק בסיוף בשאיפתם של היהודים להשתלב חברתית באוכלוסייה ההונגרית. המיוחד ביהדות הונגרית, טוען אייזן, הוא העצמה שבה היא הזדהתה עם השאיפות הלאומיות של המדינה, שבה הספורט היה מרכיב חשוב. עד כאן מסכימים שני החוקרים. מכאן ואילך מתפתח ויכוח בסוגיה החבוטה, ועם זאת הרלוונטית לענייננו: "מיהו יהודי?", ונדמה שבאותה מידה יש לשאול: "מיהו הונגרי?"

יש קושי אובייקטיבי בדיון בסוגיות אלה. ראשית, ספורטאים רבים העדיפו להסתיר את מוצאם.⁶¹ אחרים לא הגדירו כלל את עצמם כיהודים אף על פי שחויבו להשתייך על פי החוק ההונגרי לקהילה דתית כלשהי. במקרה של נישואין מעורבים נקבעה דת היילוד על פי מינו. כך אח ואחות היו צפויים להימנות עם קהילות דתיות שונות. דתה של הבת נקבע על פי דתה של האם ודתו של הבן נקבע על פי דת אביו. אייזן מזכיר את שלוש המדליסטיות של המשחקים האולימפיים בברלין: אלונה אלק מהונגריה, הלנה מאיר מגרמניה ואלן פריס מאוסטריה. לשלושתן היה אב יהודי והם נחשבו לנוצריות עד שנחקקו חוקי הגזע. על פי חוקים אלה נחשבו השלוש ליהודיות; הסייפת הלנה מאיר זכתה אפוא ליחס משפיל.

אייזן מציין גם את הסייפים היהודיים אנדרה קאבוש ואטילה פטשאואר. אף על פי שהתנצרו, לדבריו, הם ענדו על כורחם טלאי צהוב כאות קלון ליהדותם (דיאק מטיל ספק בעובדת התנצרותם). טענתו המרכזית של אייזן נוגעת לאופי הדיון. הדיון, לדידו של אייזן, צריך להתמקד בטיבה של הזהות היהודית, וזאת בטרם דנים בקיומו של "סיוף יהודי". לאישטוואן דיאק, יוצא הונגריה, אין התלבטות בנוגע לזהות היהודית-הונגרית. אלה הן טענותיו: א. התנצרותם של יהודים נעשתה כאקט פורמלי, מעשי, יותר מאשר כבחירה באמונה דתית אחרת.

ב. בשנות השלושים והארבעים קבע גזעו של אדם את מעמדו החברתי והמשפטי; הנצרות חדלה לשמש מגן ליהודים. לפיכך הדיון בסוגיה הדתית הוא חסר משמעות בשנים אלה. ובכלל, מקשה דיאק: "מיהו הונגרי?" העם ההונגרי מורכב מעממים רבים, בשפה ההונגרית משובצות מילים רבות השאולות מתורכית, סלובקית, גרמנית, לטינית, איטלקית, צרפתית ואף מיידיש. לפיכך הונגרי, על פי דיאק, הוא מי שרואה עצמו שייך לעם ההונגרי.

אם אנו מבינים את טענותיו של דיאק, הרי שהוא משתמש בשתי גישות שונות בנוגע להגדרתם של יהודים ושל הונגרים. היהודים, לטענת דיאק, היו קהילה נפרדת בעלת ייחוד משלה מקדמת דנא. לעומת טענה פרימורדיאלית זו באשר ליהודים נוקט דיאק גישה

מודרניסטית בבואו להגדיר את העם ההונגרי. דיאק מצביע על ההיבט התודעתי שעומד ביסוד ה"הונגריות" – שסביבו מתקבצים עממים שונים והוא מאחד את כולם. היבט זה מקבל את ביטויו בתרבות, במסורת, בהיסטוריה וכד'. ג'ורג' אייזן מציע הגדרה שלילית ליהודי-ההונגרי. הוא מצביע על מי שאינם נחשבים יהודים ועל מי שאינם נחשבים הונגרים, אולם הוא אינו מגדיר מהי הזהות המייחדת את הקבוצה היהודית-ההונגרית. כיצד נבין אפוא את אופייה המיוחד של הזהות היהודית-ההונגרית, ומה היה התפקיד של הסיוף בעיצובה? בניסיון לבחון את הזהות היהודית-ההונגרית נפנה תחילה לדבריה של ההיסטוריונית שולמית וולקוב בנוגע לחברה היהודית בגרמניה.

בזמן שהיהודים הלכו והפכו, במובנים חשובים אחדים, לחלק בלתי נפרד ובלתי מורגש מן החברה והתרבות הגרמנית והיו מודעים לכך היטב, הם הלכו ובנו להם – וזאת בדרך כלל מבלי שיבחינו בדבר – זהות יהודית קיבוצית, נפרדת וחדשה. בעוד הם מדמים לעצמם כי משמעותו של התהליך היא החלפת מסורת יהודית ב"גרמניות" אמיתית, הם השתתפו בעצמם בתהליך אשר הביא לידי גיבושם כקבוצה חברתית-תרבותית נפרדת – מודרנית ולא מסורתית, אך יהודית במובהק.⁶²

תהליכי ההתבוללות של החברה היהודית בגרמניה דמו לתהליכים שהתרחשו בחברה היהודית בהונגריה. בשתי הארצות נהנו היהודים מאמנציפציה, ולכן תפיסתם את הגלות הייתה שונה מזו של יהודי המזרח. ציוניותם של אלה הייתה מבוססת על דחיית ההשתלבות בסביבה ובתרבותה כפתרון לבעיית הקיום היהודי.⁶³ לעומת זאת יהודי גרמניה והונגריה לא שללו את הגלות. אדרבה, הם הזדהו עם מולדתם וראו עצמם שווי זכויות בה. נוסף על כך, לדרך הייחודית שבה עיצבו את זהותם הקיבוצית היה דמיון רב. עם זאת נציין כי ליהדות הונגריה היו גם מאפיינים ייחודיים. מיקומה הגאוגרפי, הגעתה המאוחרת של האמנציפציה ליהודים והעובדה שפעל בקרבה זרם אורתודוקסי חזק עשו שונה במקצת מהמודל שאפיין את יהדות מערב אירופה או אף את מרכזה.⁶⁴

על אף השוני בין יהדות גרמניה לזו של הונגריה, נדמה שלא יהיה מופרך לקבוע כי תיאורה של שולמית וולקוב את בעיית הזהות הכפולה בגרמניה תקף גם ליהודי הונגריה. הקשר של היהודים לתרבות ולחברה ההונגרית היה דו-ערכי. משפחות יהודיות חינכו את ילדיהן להבליט כלפי חוץ את השתייכותם לאומה ההונגרית ובה בעת שמרו על מנהגים יהודיים מסוימים. יוסף גבעון, יוצא הונגריה, מספר על המסר הדואלי שקיבל בבית הוריו: **"חינכו אותנו לאהבת המולדת, הכניסו לראש שלנו שאנחנו הונגרים, ועצם היותנו גם בני דת-משה מחייב גם להוכיח עצמינו ביתר שאת. מה להוכיח? זה היה מעורפל לגמרי..."**⁶⁵

לעומת השאיפה התאורטית להתערות בחברה ההונגרית בפועל, יצרו וטיפחו לעצמם יהודי הונגריה "תרבות אינטימית"⁶⁶ ייחודית משלהם, בדומה לזו שטיפחו יהודי גרמניה. חייה של תת-תרבות זו נעו סביב אגודות פילנתרופיות, מועדונים תרבותיים ובתי קפה מסוימים. יהודי הונגרי היה יכול לבלות את מרבית זמנו הפנוי כפי שנהגו לבלות שכני ההונגרים, אלא שעשה זאת בחברת יהודים בלבד, ללא מגע רב עם נוצרים. אפרים אגמון, מראשי המחתרת החלוצית בהונגריה בזמן מלחמת העולם השנייה, מספר בזיכרונותיו: **"היו רק מעט נקודות**

מגע בינינו ובין הגויים, משום שהחיים שלנו זרמו באפיק יהודי מובהק (... קיומם של האחרים אמנם היה מתפרץ את תוך הבועה שלנו ולעיתים אף חולל בקע במחיצה (...)
אצלי התלווה אל סדרי העולם האלה סימן שאלה".⁶⁷ השלת המסורת היהודית ואימוץ מנהגי המודרנה לא הפכו את היהודים להונגרים, למרות שאיפתם. שאלת ההשתייכות, בדומה לשאלה שבה התחבטו יהודי גרמניה, נותרה מעורפלת. יהודי הונגריה היו יהודים-הונגרים, (או הונגרים בני דת משה), ובה בעת הם לא היו יהודים במובן המסורתי (להוציא את החרדים).

אם נשוב לדיון של שני ההיסטוריונים אישטוואן דיאק וג'ורג' אייזן בדבר מקומו של הסיוף בעיצוב הזהות היהודית-הונגרית הנפרדת, נמצא כי הם נמנעים מלצעוד צעד נוסף קדימה ולברר מהו תפקידו של הסיוף כתופעה כה בולטת בעיצוב זהותה המיוחדת של יהדות הונגריה. מסתבר כי דיאק אינו עומד על פשר התופעה. הוא דבק בגרסתו כי השמדתם של מי שסברו שהתנצרות מצילה חיים היא עדות ליהדותם של הסייפים ההונגרים. במהלך הדיון בסרט Sunshine ציינו אייזן ודיאק כי הסיוף מילא תפקיד חברתי חשוב אצל היהודים. לאחר הדיון השאלה עדיין נותרה פתוחה: מדוע דווקא סיוף מכל הענפים? על שאלה זו הם משיבים באופן חלקי בלבד. נציע הסברים נוספים:

1. בטיפולוגיה המקובלת נחשב הענף לספורט אליטיסטי, מכמה סיבות:

א. מעמדם החברתי של בני אדם קובע במידה רבה את נטייתם לבחור בספורט מסוים כעיסוק לשעות הפנאי.⁶⁸ עלות ציוד הסיוף ושכירת שירותיו של מאמן טוב הן יקרות. אם נסיף על זה את השעות הרבות הנדרשות לאימון הסיוף, נמצא כי לספורט זה דרושים ממון ופנאי; אלה נמצאים בידי המעמד הגבוה.⁶⁹ על כן משך הסיוף קבוצות חברתיות, כיהודים, שהתהדרו בו כסמל סטטוס נחשק.

ב. הסיוף הוא ספורט אינטליגנטי. המתמודדים אינם מחולקים על פי קטגוריות גופניות כלשהן, ולמעשה לכל סייף יש סיכויים להגיע להישגים, ובלבד שיהא אדם חושב.⁷⁰ לסלו סאבו (Szabó), תלמידו של סנטלי ומחבר הספר Fencing and the Master, מדגיש את היסוד האינטלקטואלי שבסיוף המעניק לו את ייחודיותו:

The tactical and intellectual combat has always represented the real and the eternal "magic" of fencing, and will continue to do so forever.⁷¹

מובן אפוא שקהל היעד של ענף ספורט המציב תנאי סף כה קשים להשגה יימצא בשכבה הגבוהה של האוכלוסייה או בציבור החפץ להימנות עמה. הבה נבחן את המבנה החברתי של הקהילה היהודית וננסה להבין מדוע דווקא מקרבה הגיעו סייפים כה רבים.

ההשתייכות החברתית למעמד הבינוני בחברה הלא-יהודית (44.1% מכלל האוכלוסייה) הייתה כמעט זהה לזו של החברה היהודית (43.1%). השוני הבולט ביותר ניכר בשכבת האינטליגנציה: באוכלוסייה הלא-יהודית הייתה שכבה זו 5.3% לעומת זאת שיעורה של שכבה זו מכלל היהודים היה 25.1%.⁷² מבחינת חלקם של היהודים במקצועות החופשיים עולה כי 50.6% מעורכי הדין בהונגריה היו יהודים,

46.3% רופאים ו-39.1% מהנדסים. נוסף על כך הקימו היהודים וניהלו 40.8% מכלל מפעלי התעשייה במדינה.⁷³ מנתונים אלה עולה באופן מובהק כי לרשות היהודים – יותר מכל קבוצה אתנית אחרת בהונגריה – עמדו האמצעים לשלוח את ילדיהם לאימוני סיוף.

2. ג'ורג' אייזן טוען כי יהודים בורגניים נמשכו לסיוף בשל השפעתו הפסיכולוגית. החרב, לדעת אייזן, סיפקה חוויה של שליטה כפיצוי לאזלת יד חברתית.⁷⁴ ההיסטוריון גדעון ראובני טוען שאין לפרש את החרב כסמל פאלי במאבק היהודים לאמנציפציה בלבד, אלא כחלק מיצירת מיתוס, שעל פיו החרב היא נשק "טהור".⁷⁵ טענה זו מצטרפת לטענתם של חוקרי דו-קרב אחרים שצינו כי אחד הנימוקים העיקריים שהעלו אוהדי הדו-קרב להצדקת קיומו היה כי הוא מנחם, מזכר ומטהר. בכוחו של הדו-קרב, כך נטען, להסיר מחלוקות בין יריבים, לטהר את האווירה (catharsis) ולעורר רגשות קרבה בין יריבים – מכאן תרומתו הרבה להשכנת שלום בחברה.⁷⁶

3. בסוף המאה התשע-עשרה ובתחילת המאה העשרים פנו יהודים רבים ל"ענפי-כוח". יהודים בהונגריה עסקו בסיוף בשל קרבתו לדו-קרב, שסימל עצמה פיזית. יש המסבירים זאת ברצון להפריך את הדימוי של היהודי רפה הגוף.⁷⁷ ההיסטוריון והסופר רפאל פטאי טוען כי העיסוק בסיוף בהונגריה רווח בעיקר בקרב סטודנטים יהודים ששאפו להגן על כבודם באמצעות דו-קרב.⁷⁸ המספר הרב של הסטודנטים היהודים בהונגריה, שהיה בשנים 1895–1899 31.33% מכלל הסטודנטים במדינה (1,255 מתוך 4,006), הביא עם הזמן לתפוצה נרחבת של הענף בקרב יהודים ולהישגים יוצאי דופן בזירה הבין-לאומית.⁷⁹

4. בשנות העשרים הוגבלה הגישה של יהודים בהונגריה ללימודים גבוהים בשל חוק ה"נומרוס קלאוזוס". ההצטיינות בספורט הייתה חלופה לבני המעמד הבינוני היהודי שלא יכלו להיעשות עורכי דין, רופאים או מהנדסים.⁸⁰ הסיוף משך את האליטה היהודית כחלופה להתפתחות אינטלקטואלית שהוגבלה בחוק במסגרת האוניברסיטאות.

אין ספק שהישגי הספורטאים היהודיים בהונגריה תרמו רבות לתהילה הבין-לאומית של ארצם. מנגד נותרה פתוחה השאלה אם הפך הספורט בכלל והסיוף בפרט ל"המבולל האולימפיטיבי". הסיוף, בהיותו סמל הונגרי לאומי, היה אמור לקדם את האמנציפציה, או לפחות למנוע כרסום בהישגיה. סגנון החרב משך אליו רבים מהצעירים היהודים שדימו לעצמם כי הצטיינות בו תספק את ההוכחה הניצחת לקיומו של "הונגרי בן דת משה". אמנם אין בידינו נתונים על מספר היהודים שעסקו בסיוף בהונגריה בתקופות השונות, אולם המספר הרב יחסית של סייפים יהודיים שהעפילו לצמרת הסיוף ההונגרית והעולמית עשוי להעיד על היקף התופעה בקרב האוכלוסייה היהודית. לא יהיה מופרך אפוא לקבוע כי במחצית הראשונה של המאה העשרים הפך הסיוף למאפיין יהודי לא פחות מאשר הונגרי. העיסוק בסיוף כדפוס של תרבות פנאי בעל גוון לאומי (בדומה לבייסבול האמריקני, לקריקט הבריטי או לסומו היפני) אומץ אפוא – הן על ידי יהודים והן על ידי הונגרים – כסמל תרבות וכמקור הזדהות וגאווה.

אחרית דבר

סוגיה כואבת ובלתי פתורה נוגעת לאופן שבו גמלה הונגריה לגיבורי הספורט והתרבות היהודים שהרימו את קרנה בזירה הבין-לאומית. האירועים הפוליטיים שהחלו בשנות העשרים של המאה העשרים, וביתר שאת בשנות השלושים המאוחרות, שמו קץ לשאיפתם של היהודים להתמזג בחברה ההונגרית. לא די היה בעשרים המדליות האולימפיות שהשיגו סייפים יהודים עד אז כדי להוכיח את נאמנותם להונגריה. עד מהרה הבינו גם האלופים היהודים כי החרב צרה מכדי להסתירם. ב-19 במרס 1944 כבש הצבא הגרמני את הונגריה. זו הייתה תחילתה של שואת יהודי הונגריה.⁸¹ יותר מ-437 אלף יהודים הונגרים הובלו אל מותם. מ-204 אלף יהודים שהיו 20 אחוז מאוכלוסיית בודפשט בשנת 1930, נותרו בתום המלחמה כ-86 אלף יהודים בלבד, שהיו 7% מהאוכלוסייה בעיר.⁸²

בקרב אלה שקיפחו את חייהם בשואה היו גם מאמני סיוף וסייפים אולימפיים רבים. סופו הטרגי של אדם סורס בסרט Sunshine, נאמן לאופן שבו אטילה פטשאואר מצא את מותו. בשנת 1943 נשלח פטשאואר על ידי הנאצים למחנה עבודה באוקראינה. לשמחתו הוא גילה כי מפקד המחנה היה קצין הונגרי שאותו טיפח ואימן כשהיה חברו לנבחרת הונגריה בסיוף במשחקים האולימפיים באמסטרדם.⁸³ על פי ההיסטוריון יוסף סיגמן (Siegman) אותו קצין אמנם היה ידידו הטוב של פטשאואר, אלא שהוא היה חבר הקבוצה האולימפית ברכיבה על סוסים.⁸⁴ כך או אחרת, פטשאואר נדהם כשהורה קצין זה לשומרי המחנה להתעלל בו. פטשאואר הופשט מבגדיו ואולץ לטפס על עץ. לאחר מכן פקדו עליו לחולל על ברכיו ולקרקק כתרנגול, ולסיום שפכו עליו השומרים המשועשעים מים קפואים. פטשאואר קפא למוות תוך זמן קצר.

ב-5 באפריל 1944 צוו היהודים לענוד טלאי צהוב. למחרת ההוראה ירה מאמן הסיוף הנודע בורסודי בראשו ומת. הישגיו של קאבוש למען הונגריה לא עמדו לו כשגויס לעבודות כפייה בפלוגות העבודה. ב-4 בחודש נובמבר 1944, יום לפני יום הולדתו ה-38, בעודו פוסע על גשר מרגיט שמעל לנהר הדנובה התפוצץ מטען חבלה שהטמינו הנאצים ועוזריהם – אנשי "צלב החץ". הגשר קרס וקאבוש נפל למי הדנובה הקרים. גופתו לא נמצאה מעולם. יאנוש גריי (1889–1944) בעל מדליות זהב בסגנון החרב (אישי וקבוצתי) מהמשחקים האולימפיים בפריז (1924) ואמסטרדם (1928), ואוסקר גרדה (1883–1944), בעל מדליות זהב בסגנון החרב (קבוצתי) במשחקים האולימפיים בלונדון (1908) ושטוקהולם (1912), הובלו למחנה הריכוז מאוטהאוזן ונרצחו בו. למעשה, צמרת הסיוף של הונגריה נגדעה בתוך פחות משנה. לאחר המלחמה חלו בהונגריה שינויים מפליגים. השלטון הקומוניסטי, שעלה בסוף שנות הארבעים, הקשה מאוד על 145 אלף היהודים ששרדו את השואה. רבים מהם עלו לארץ ישראל לאחר שהוטלו הגבלות רבות על החינוך היהודי ונאסרה כל פעילות ציונית. תור הזהב של אלופי סיוף יהודים אמנם חלף לאחר השואה, אולם עשר המדליות האולימפיות שבהן זכו סייפים ממוצא יהודי בתקופה שבין המשחקים האולימפיים בלונדון (1948) ועד למשחקים האולימפיים במונטריאול (1976) הן תזכורת לקשר העמוק בין יהודים הונגרים לבין הסיוף.

הערות ומקורות

- 1 M. Brenner, 'Why Jews and Sports', in: M. Brenner and G. Reuveni (eds.), 1 Emancipation through Muscles, Lincoln and London 2006.
- 2 ראו: י' לפיד, זיכרונות אחרי מותי, ירושלים 2010, עמ' 29.
- 3 G. Eisen, 'Jews and Sport: A Century of Retrospect', Journal of Sport History, 26:2 (1999), pp.225-239.
- 4 P.Y. Mayer, Jews and the Olympic Games, London and Portland 2004, p.27.
- 5 J. Lukacs, Budapest 1900, London 1988, p.18.
- 6 אגדה מספרת שערב אחד, בתחילת שנות העשרים, נכנס גבר מגודל גוף בגיל העמידה למועדון של סנטלי וביקש ממנו שיעור קצר בסיוף. הזר נימק את בקשתו בכך שהוא עתיד להשתתף בדו-קרב. "מתי?", שאל סנטלי. "מחר בבוקר", ענה הזר. סנטלי הרים את ידיו בייאוש: "מה אתה מצפה ללמוד בערב אחד?!" לאחר שסקר ממושכות את האדם שלפניו שאל: "מה שמו של יריבך?" לשמע שמו נחרד: "הוא לוחם דו-קרב ידוע שם! ולפי מיטב ידיעתי, הוא לא הפסיד מעולם אפילו קרב אחד". סנטלי שקע בהרהורים. "אקציב לך שעה", אמר, "אולי אוכל ללמד אותך תנועה או שתיים". "ברצוני להדגיש בפניך", הוסיף, "מתוך היכרותי את הברנש, הוא לא יסתפק בהקזת דם; הוא אוהב להוציא את החרב מידו של היריב ולהורגו. הסיכוי היחיד שלך לפגוע בו הוא כאשר ינסה להוציא את החרב מידך". עד מהרה החל התלמיד המגושם לתרגל מהלכי סיוף. לאחר ארבעים דקות נראו השניים מותשים. כצפוי, תוצאותיו של התרגול הקצר בישרו רעות. למחרת הגיע סנטלי, כבכל יום, למועדונו. הוא הופתע למצוא שם את תלמידו החדש כשחיוך רחב על פניו. "פעלתי בדיוק על פי הוראותיך: בשעה שהיריב ניסה להוציא את הלהב חמקתי ופצעתי את ידו". הוא היה אסיר תודה. "יש לי בקשה נוספת", סנטלי הופתע, "הוא לא נאלץ ללמד את בני סיוף. סנדקו העניק לו מתנה – ציוד סיוף ליום ההולדת, חבריו הקניטו אותו ולכן החל מתאמן בסיוף". "מה שמו?" שאל סנטלי. "אנדרה קאבוש", ענה האב. סנטלי שמח לפרוש את חסותו על הנער. לימים, צעיר יהודי זה זיכה את המאסטר בכבוד גדול. הוא הפך לאחד מהסייפים הדגולים בעולם (2002), R. Cohen, By the Sword, New York.
- 7 נ' קצבורג, אנטישמיות בהונגריה, תל אביב 1969, עמ' 19.
- 8 שם, עמ' 53.
- 9 י' כ"ץ, 'יהדות הונגריה במבחן השואה', סיפורה של יהדות הונגריה, תל אביב

- תשמ"ד. 10
- R. Patai Apprentice in Budapest, Salt Lake City 1988, p.90. 11
- כ"ץ (לעיל, הערה 9), שם. 12
- A. Gerő, The Jewish Criterion in Hungary, New York 2007, p.41. 13
- T. D. Kramer, From Emancipation to Catastrophe, Lanham and Oxford 2000, p.29. 14
- נ' קצבורג, 'תולדות יהודי הונגריה', סיפורה של יהדות הונגריה, תל אביב תשמ"ד. 15
- Kramer (לעיל, הערה 13), שם. 16
- Y. Subovitz, A. Virgil Voicu, 'Hungary's Jewish Athletes during the Interwar Period (1918-1940)', in: G. Eisen, H. Kaufman, M. Lämmer (eds.), Sport and Physical Education in Jewish History, Netanya 2003, p.157. 17
- ג' מירון, בסתיו ימי האמנציפציה, ירושלים תשע"א, עמ' 209. 18
- י' פרי, תולדות היהודים בהונגריה, ג', תל אביב 2007, עמ' 422-421. 19
- W. O. McCagg, Jewish Nobles and Geniuses in Modern Hungary, New York 1972, p.201. 20
- י' כ"ץ, הקרע שלא נתאחה, ירושלים 1995, עמ' 54. 21
- ר' בראהם, נ' קצבורג, תולדות השואה בהונגריה, ירושלים 1992, עמ' 5. 22
- T. Ungvári, The "Jewish Question" in Europe, The Case of Hungary, New York 2000, p.91. 23
- Z. Szász Stessel, Wine and Thorns in Tokay Valley, London and Toronto 1995, p.168. 24
- בראהם וקצבורג (לעיל, הערה 21), שם. 25
- בנעוריו לחם וזשוני בדו-קרב נגד מוציא לאור ממוצא יהודי בשם מיקסה מרקוס (Markus). וזשוני ויריבו נפצעו בקרב. כשהפך לפוליטיקאי עמד בראש מסע תעמולה נגד קיומם של קרבות הדו-קרב (R. Patai, The Jews of Hungary: History, Culture, Psychology, Detroit 1996, p. 382).
- W. O. McCagg, A History of Habsburg Jews, 1670-1918, Bloomington and Indianapolis 1989, p.217. 26

- 27 Kramer (לעיל, הערה 13), עמ' 58.
- 28 בראהאם וקצבורג (לעיל, הערה 21), עמ' 57–58.
- 29 Cohen (לעיל, הערה 6), עמ' 392.
- 30 I. Lukovich, L. Szabo, Vívás, vívómesterség, Sport Lap- és Könyvkiadó, Budapest 1986, p.33.
- 31 Cohen (לעיל, הערה 6), עמ' 393.
- 32 J. Subovitz, "The history of Jewish Athletes in Hungary and the history of physical education and sport in Israel - (1948-1990)". Hungarian university of physical education, Budapest 1994, p.127.
- 33 B. Postal, H. J., Silver, R. J. Silver, Encyclopedia of Jews in Sports, New York 1965, p. 200.
- 34 A. Handler, From the Ghetto to the Games: Jewish Athletes in Hungary, New York 1985, p.37.
- 35 W. Gaugler, The History of Fencing: Foundations of Modern European Swordplay, New Jersey 1998, p.418.
- 36 Cohen (לעיל, הערה 6), עמ' 397.
- 37 שם.
- 38 שם, עמ' 399.
- 39 J. Siegman, Jewish Sport Legends, Washington D.C. 2005, p.75.
- 40 בראהאם וקצבורג (לעיל, הערה 21), עמ' 61.
- 41 Y. Don, 'Anti-Semitic Legislations in Hungary and Their Implementation in Budapest – An Economic Analysis', in: R. L. Braham (ed.), The Tragedy of Hungarian Jewry, New York 1986, p. 49.
- 42 Cohen (לעיל, הערה 6), עמ' 396.
- 43 י' שפילברג, 'הונגריה קן הספורטאים היהודים המצוינים שבעולם', נתיב הספורט, 7 באפריל 1941.
- 44 הלנה מאייר (1953–1910) הפכה לדמות נערצת בגרמניה כשזכתה במשחקים האולימפיים באמסטרדם (1928) בהיותה בת 18 בלבד. מאייר, שהייתה גבוהה קומה ובלונדינית, הייתה יכולה בנקל לשמש דמות מופת לתאוריה הנורדית אלמלא נולדה

- לאב יהודי. בשל מוצאה החליט הוועד האולימפי הגרמני לנפות אותה מסגל הנבחרת למשחקים האולימפיים בברלין (1936). הלחץ הבין-לאומי הכבד על הגרמנים הביא לבסוף להשתתפותה במשחקים, והיא זכתה במדליית הכסף. למרות הישגיה הספורטיביים יוצאי הדופן נצרבה דמותה של מאייר בזיכרון הקיבוצי דווקא כמי שהצדיעה במועל יד בעת שניצבה על פודיום המנצחים בטקס חלוקת המדליות.
- 45 Subovitz, Virgil Voicu (לעיל, הערה 16), עמ' 164.
- 46 Cohen (לעיל, הערה 6), עמ' 396.
- 47 שם, עמ' 400.
- 48 Patai (לעיל, הערה 25), עמ' 384.
- 49 L. E. Bitton, 'A Decade of Zionism in Hungary, the Formative Years – The Post-World War I Period: 1918-1928', Doctoral Dissertation, New York University 1968, p.161.
- 50 שם.
- 51 Kramer (לעיל, הערה 13), עמ' 28-27.
- 52 ח' אייכלר, 'ציונות ונוער בהונגריה בין שתי מלחמות העולם', חיבור לשם קבלת תואר דוקטור, אוניברסיטת בר-אילן תשמ"ב, עמ' 67.
- 53 Patai (לעיל, הערה 25), עמ' 471.
- 54 האחרון שרד את השואה וחידש את פעילות המועדון כשהסתיימה. בשנת 1949 נסגר המועדון סופית. ראו: ל' זאבו, יהודים בספורט ההונגרי, תערוכת המוזיאון ההונגרי לחינוך גופני וספורט בודפשט 1993, עמ' 54.
- 55 שם, עמ' 52.
- 56 S. A. Riess (Review) 'From the Ghetto to the Games: Jewish Athletes in Hungary', The International Journal of Olympic Studies, 5 (1996), p. 153.
- 57 שפילברג (לעיל, הערה 43).
- 58 Handler (לעיל, הערה 34), עמ' 99.
- 59 סאבו נולד בהונגריה בשנת 1938 להורים יהודים. את שנות המלחמה בילה עם משפחתו במחבוא שמצאו להם חברים. בקריירה הארוכה שלו כבמאי סרטים התמקד סאבו בחוויותיהם של בני דורו בהונגריה. יצירותיו הקולנועיות זכו בפסטיבלי קולנוע בברלין ובקאן ואף בפרס האוסקר היוקרתי. סאבו הוא סייף לשעבר.

- 60 G. Eisen (and I. Deák) 'Duels in Sunshine', *The New York Review of Books*, 47:16 (Oct 2000), p.67.
- 61 K. Frojimovics, G. Komoroczy, V. Pusztai, & S. Strbik, *Jewish Budapest 1999*, p.339, Budapest.
- 62 ש' וולקוב, 'ייחוד טמיעה', בתוך: מ' צימרמן (עורך), משברי הלאומיות הגרמנית במאות התשע-עשרה והעשרים, ירושלים תשמ"ג, עמ' 170.
- 63 י' גלבר, 'התגבשות היישוב היהודי בארץ-ישראל, 1936-1947', בתוך: מ' ליסק, א' שפירא וג' כהן (עורכים), תולדות היישוב היהודי בארץ-ישראל מאז העלייה הראשונה, חלק שני, ירושלים תשנ"ה, עמ' 323.
- 64 מירון (לעיל, הערה 17), עמ' 15.
- 65 י' גבעון, סיפורים הונגרים, תל אביב 1998, עמ' 23.
- 66 'תרבות אינטימית' הוא מושג הלקוח ממאמרו של ההיסטוריון הנרי וסרמן, שבחן את זהותה הייחודית של יהדות גרמניה. ראינו טעם לאמץ את המושג הזה גם לחברה היהודית בהונגריה. ראו: ה' וסרמן, 'תרבותם האינטימית של יהודי גרמניה', בתוך: מ' צימרמן (עורך), משברי הלאומיות הגרמנית במאות התשע-עשרה והעשרים, ירושלים תשמ"ג, עמ' 187-198.
- 67 א' אגמון, שומר אחי, קיבוץ דליה 2008, עמ' 22.
- 68 J. Horne, A. Tomlinson, G. Whannel, *Understanding Sport: An introduction to the sociological and cultural analysis of sport*, London and New York 1999, p.132.
- 69 M. Polley, *Moving the Goalposts*, New York 1999, p.129; T. C. Wilson, 'The Paradox of Social Class and Sports Involvement: The Roles of Cultural and Economic Capital', *International Review for the Sociology of Sport*, 37:5 (2002), p. 5.
- 70 B. Barth, E. Beck, *Fechttraining*, Aachen 2000, p.27.
- 71 L. Szabó, C. Kiadó, *Fencing and the Master*, Budapest 1977, p.245.
- 72 בראהאם וקצבורג (לעיל, הערה 21), עמ' 13.
- 73 י' זהבי, מהתבוללות לציונות, ירושלים 1972, עמ' 390.
- 74 G. Eisen, 'Jewish History and the Ideology of Modern Sport:

- Approaches and Interpretations', *Journal of Sport History*, 25 (1998)
pp. 495, 507.
- G. Reuveni, 'Sport and the Militarization of Jewish Society', in: 75
M. Brenner and G. Reuveni (eds.), *Emancipation through Muscles*, Lincoln
and London 2006, pp. 46-47.
- Cohen M. Peltonen, *The Duel in Early Modern*; עמ' 393 (לעיל, הערה 44), 76
England, Cambridge 2003, p.251. ; U. Frevert, *Men of Honour*,
Cambridge 1995, pp. 23-24.
- א' זמרי, 'יהודים בעולם הספורט', החינוך הגופני והספורט, 5-4 (1985), עמ' 7. 77
- Patai (לעיל, הערה 25), עמ' 384. 78
- שם. 79
- זאבו (לעיל, הערה 54), עמ' 54. 80
- Lukacs (לעיל, הערה 5), עמ' 217. 81
- Frojimovics ואחרים (לעיל, הערה 61), עמ' 263. 82
- י' סובוביץ, 'יהדות הונגריה — הממשיכה את מורשת הספורט של 'יהדות השרירים',
החינוך הגופני והספורט, נ"ב:1 (1996), עמ' 30-32. 83
- Siegman (לעיל, הערה 39), עמ' 76. 84

הקשר בין רמת הפעילות הגופנית והמגדר לבין הישגים לימודיים בקרב תלמידי תיכון בישראל

מירי שחף, יעקב כץ ואלה שובל

תקציר

מחקרים רבים עסקו בקשר שבין פעילות גופנית לבין הישגים לימודיים. מטרתו של מחקר זה לבחון את הקשר בין מגדר לעיסוק בפעילות גופנית ברמות שונות (פעילות גופנית הישגית, פעילות גופנית לא הישגית והיעדר פעילות גופנית) לבין הישגים לימודיים בקרב תלמידי תיכון. במחקר השתתפו 170 תלמידים בקבוצת פעילות גופנית הישגית (107 בנים, 63 בנות), 185 בקבוצת פעילות גופנית לא הישגית (79 בנים, 106 בנות) ו-136 בקבוצה שאינה עוסקת בפעילות גופנית (32 בנים, 104 בנות). מתוצאות המחקר עולה כי קיימת אינטראקציה של קבוצה $\times$ מגדר. הממצא הבולט ביותר היה שהבנות אשר עוסקות בפעילות גופנית הישגית היו בעלות ההישגים הלימודיים הגבוהים ביותר, ואילו הבנים העוסקים בפעילות גופנית הישגית היו בעלי ההישגים הנמוכים ביותר. ייתכן כי הסיבה לכך נעוצה בלגיטימציה הניתנת לבנים לעומת הבנות בכל הנוגע לעיסוק בפעילות גופנית הישגית.

תאריכים: פעילות גופנית, מגדר, הישגים אקדמיים, תלמידי תיכון.

כאשר בוחנים את שדה המחקר הדין בקשר שבין עיסוק בפעילות גופנית לבין הישגים לימודיים אפשר להבחין כי המחקרים מתייחסים לשתי רמות של עיסוק בפעילות גופנית: האחת לא הישגית, והיא כוללת תוספת שיעורי חינוך גופני או חוגי ספורט לצורך הנאה, והשנייה הישגית, והיא כוללת מסגרת נוקשה של שעות אימון רבות ושל תחרויות. מחקרים אשר התייחסו לרמת פעילות לא הישגית בקרב ילדים ונוער מצביעים על קיומו של קשר חיובי בין פעילות גופנית ומרכיבי כושר גופני לבין הישגים בלימודים, וקשר שלילי בין רמת מסת גוף (BMI) לבין הישגים לימודיים (California Department of Education [CDE], 2001; Castelli, Hillman, Buck, & Erwin, 2007; Fejgin, 2001; Grissom, 2005; Welk et al., 2010). בנוסף, נמצא כי כושר גופני היה קשור באופן חיובי גם למדדים קוגניטיביים שונים כקשב, זיכרון ועוד (Sibley & Hillman, 2005; Etner, 2003). במחקרים אשר הכילו תכניות התערבות, שאף אותן אפשר להגדיר כפעילות לא הישגית אף על פי שהתלמידים קיבלו בהן תגבור בשעות החינוך הגופני על חשבון שעות עיוניות, נמצא כי התלמידים אשר תוגברו בשעות פעילות גופנית לא נפלו בהישגיהם משאר התלמידים, ואף עלו עליהם (Shephard, 1997; Shephard et al., 1984). מחקרים אשר התייחסו לרמת פעילות גופנית הישגית, כלומר להשתתפות בספורט, הצביעו רק בחלק מן המקרים על קשר חיובי בין עיסוק בספורט לבין הישגים לימודיים, וזאת כאשר העוסקים בפעילות גופנית הישגית הצליחו להתמודד עם הלחץ והעומס למרות שעות

גופנית הישגית, מגלים שהקשר חיובי בקרב ספורטאיות ושלילי בקרב ספורטאים. האם יש משמעות לרמת הפעילות הגופנית? האם רמת עיסוק מתונה ולא הישגית תהיה קשורה להישגים באופן אחר מרמת עיסוק הישגית ומרמת הלא עוסקים בפעילות גופנית? האם כיוון הקשר יהיה שונה מבנים לבנות? המחקר הנוכחי יתמקד אפוא בשאלה אם קיים קשר בין רמת הפעילות הגופנית ומגדר לבין הישגים לימודיים. כדי לענות על שאלת המחקר ייבדקו ההישגים הלימודיים הן בהתייחס לשלוש הרמות של העיסוק בפעילות גופנית והן בהתייחס למגדר.

השערות המחקר

שתי השערות למחקר הנוכחי. ההשערות בדבר הבנים שונות מאלה שבדבר הבנות, והן בעלות מגמה הפוכה:

1. ימצאו הבדלים בהישגים הלימודיים של בנות בזיקה לרמת ההשתתפות בפעילות גופנית. לכן הישגיהן הלימודיים של העוסקות בפעילות גופנית הישגית יהיו הגבוהים ביותר, לאחריהן הישגיהן של העוסקות בפעילות גופנית לא הישגית, ולבסוף הישגיהן של הבנות שאינן עוסקות בפעילות גופנית.
2. ימצאו הבדלים בהישגים הלימודיים של בנים בזיקה לרמת השתתפות בפעילות גופנית. היינו הישגיהם הלימודיים של אלו שאינם עוסקים בפעילות גופנית יהיו הגבוהים ביותר, לאחריהם של העוסקים בפעילות גופנית לא הישגית, ואילו הישגיהם של העוסקים בפעילות גופנית הישגית יהיו הנמוכים ביותר.

השיטה

משתתפים

השתתפו במחקר 491 תלמידי תיכון הלומדים בכיתות י-יב: 170 תלמידים המשתתפים בליגת-העל בכדורסל ובכדורעף היו בקבוצת הפעילות הגופנית ההישגית (107 בנים ו-63 בנות), 185 תלמידים היו בקבוצת הפעילות הגופנית הלא הישגית (79 בנים ו-106 בנות), ו-106 תלמידים היו בקבוצה שאינה עוסקת בפעילות גופנית (32 בנים ו-104 בנות). 14 קבוצות ליגות-על ממחוז מרכז נדגמו מתוך 40 הקבוצות הקיימות בארץ, ועמיתיהם אשר אינם בליגות-העל היוו את שתי הקבוצות האחרות.

כלים

במחקר נעשה שימוש בשני שאלונים – שאלון לבדיקת ההישגים הלימודיים ושאלון דמוגרפי לצורך סיווג הנבדקים לקבוצות המחקר.

שאלון הישגים לימודיים: כדי לבדוק את ההישגים הלימודיים ננקטו מבחני ידע בחשיבה כמותית ובחשיבה מילולית. המבחנים נלקחו מתוך מאגר הבחינות הפסיכומטריות (המרכז הארצי לבחינות ולהערכה, 2007), והם מבחנים רב-ברירתיים. היתרון של השימוש במבחן הפסיכומטרי על פני שימוש בציונים בית-ספריים מתבטא באפשרות למדידה על

פי סטנדרטים אובייקטיביים בקרב כל הנחקרים במחקר. זאת כדי למנוע הטיות מדידה הקשורות במאפיינים השונים של מדידת ההישגים בקרב תלמידים הלומדים בבתי הספר השונים, אצל מורים שונים.

המתאם המדווח על ידי המרכז הארצי לבחינות ולהערכה בין הציון הפסיכומטרי הכללי לבין ממוצע תעודת הבגרות הוא 0.50-0.59 (קנת-כהן, ברונר ואורן, 1999). נבו, נבו, סלע, פיזר ושוהם (2004, מחקר 1) מדווחים על מתאם גבוה של 0.77 בין הציון הפסיכומטרי לציון הממוצע של בחינות הבגרות החיצוניות בלשון, מתמטיקה ואנגלית. לכן אפוא שימוש במבחן הפסיכומטרי מייצג נאמנה את ההישגים בלימודים. יש להדגיש ולומר שהמשמעות של צמד המילים "הישגים לימודיים" בהקשרו של המחקר הנוכחי היא הישגים קוגניטיביים אשר נבדקו באופן סטנדרטי באמצעות חלקים נבחרים מהמבחן הפסיכומטרי אשר מייצגים תוכן לימודי שנלמד בבית הספר בפועל ולא רק בכוח (בפוטנציאל).

במחקר הנוכחי הוחלט להשתמש בגרסה מקוצרת של שאלוני הידע ולכלול קטגוריות אשר בודקות תוכן לימודי הנלמד הלכה למעשה בבית הספר. בחשיבה כמותית נכללו שתי קטגוריות: שאלות ובעיות (15 שאלות) והסקה מאיור (4 שאלות), ואילו הקטגוריה העוסקת בהשוואה כמותית הושמטה. בחשיבה מילולית נכללו שלוש קטגוריות: מילים וביטויים (4 שאלות), השלמת משפטים (5 שאלות) והבנת הנקרא (6 שאלות), והושמטו הקטגוריות האנלוגיות, החלפת אותיות והגייון. לכל תלמיד חושב ציון על פי מספר התשובות הנכון בשאלון, והציון תורגם לאחוזים בסקלה מ-1-100. נבו (1997) מדווח על מהימנות פנימית, אלפא קרונבאך, בטווח של 0.80-0.90 בשאלון המקורי בעברית בחלקים המילולי והכמותי, ואילו שחק (2009) מדווחת על מהימנות פנימית, אלפא קרונבאך, של 0.78. של השאלון המקוצר: **שאלון דמוגרפי:** שאלון זה נועד לסווג את המשתתפים לאחת משלוש קבוצות המחקר: פעילות גופנית הישגית – ספורטאי ליגת-על; פעילות גופנית לא הישגית – עמיתיהם הפעילים בפעילות גופנית לא תחרותית; "לא פעיל" – עמיתיהם שאינם פעילים לבד מבשיעורי חינוך גופני הניתנים בבית הספר. בנוסף, התבקשו המשתתפים לציין את מגדרם וכיתתם.

הליך

השאלונים הועברו לתלמידים בשיעור כבן 60 דקות שהוקדש למחקר. כל נבדק השיב תחילה על השאלון הדמוגרפי, ובהמשך על שאלון הידע בחשיבה כמותית ולאחריו בחשיבה מילולית. לתלמידים הובהר שמבחני הידע והשאלונים הם אנונימיים ומשמשים לצורכי המחקר בלבד.

ניתוח סטטיסטי

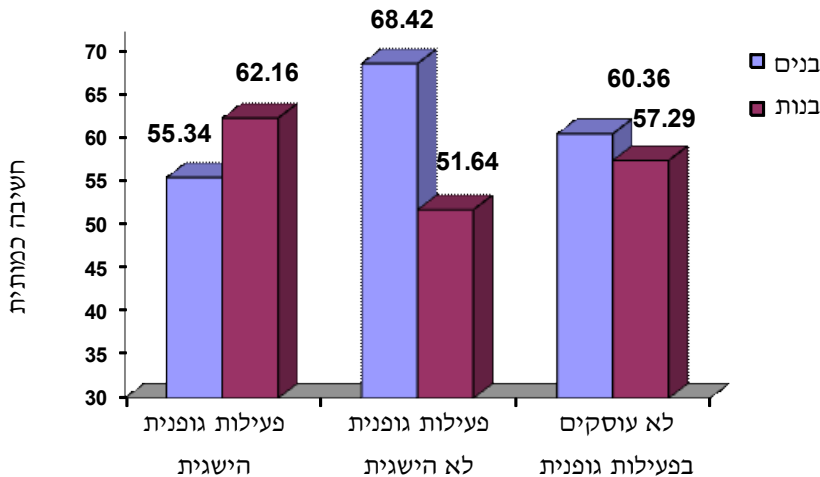
לצורך בחינת ההבדלים בין קבוצות המחקר השונות נעשו ניתוחי MANOVA חד-כיווניים. בנוסף, נעשו גם ניתוחי MANCOVA, שבהם הוכנסה דרגת הכיתה כמשתנה קווריאנט (covariate). זאת כדי לנטרל את הקשר בין יכולת אינטלקטואלית, שהיא תכונה התפתחותית (סולברג, תשס"ז), לבין גיל המשתתף.

ממצאים

במחקר זה נבדקו ההישגים הלימודיים בחשיבה כמותית ובחשיבה מילולית של תלמידי תיכון לפי מגדר ורמת השתתפות בפעילות גופנית. השערת המחקר הראשונה הייתה כי בנות העוסקות בפעילות גופנית הישגית יגיעו להישגים הגבוהים ביותר, לאחריהן בנות העוסקות בפעילות גופנית לא הישגית, ולבסוף הבנות שאינן עוסקות בפעילות גופנית כלל. השערת המחקר השנייה הייתה כי הבנים שאינם עוסקים בפעילות גופנית יגיעו להישגים הגבוהים ביותר, לאחריהם הבנים שעוסקים בפעילות גופנית לא הישגית, ואילו ההישגים הנמוכים ביותר יהיו של התלמידים העוסקים בפעילות גופנית הישגית.

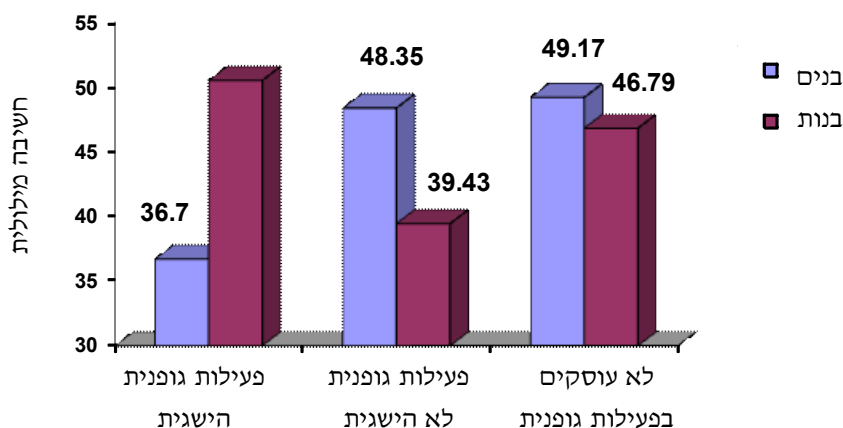
בניתוח 3×2 MANOVA (קבוצה $\times$ מגדר) לא נמצא הבדל מובהק בין שלוש קבוצות המחקר, $F(4,968) = 1.50, p > .05$, אולם נמצאה אינטראקציה מובהקת של קבוצה $\times$ מגדר: $F(4,968) = 10.57, p < .001, \eta^2 = .04$.

בניתוחי השונות אשר נעשו לכל מדד בנפרד נמצאה אינטראקציה מובהקת בהתייחס להישגים בחשיבה כמותית: $F(2,485) = 14.95, p < .001, \eta^2 = .06$, ובחשיבה מילולית: $F(2,485) = 15.77, p < .001, \eta^2 = .06$. איורים 1 ו-2 מציגים אינטראקציות אלו.



איור 1:

ממוצעי שאלון החשיבה הכמותית של הבנים והבנות בקרב שלוש קבוצות המחקר



איור 2:

ממוצעי שאלון החשיבה המילולית של הבנים והבנות בקרב שלוש קבוצות המחקר

אפשר לראות כי הבנות בקבוצת הפעילות הגופנית ההישגית עלו בהישגיהן על הבנים הן בחשיבה כמותית (איור 1) והן בחשיבה מילולית (איור 2), ולעומת זאת הישגיהם של הבנים עלו על הישגיהן של הבנות בשתי הקבוצות האחרות (קבוצת הפעילות הגופנית הלא הישגית והקבוצה של אלה שאינם עוסקים בפעילות גופנית).

ניתוחי simple effects, אשר בוצעו לצורך השוואה הן בין קבוצות המחקר והן בין בנים לבין בנות בכל אחת מהקבוצות בנפרד, יוצגו תחילה לחשיבה כמותית ובהמשך לחשיבה מילולית.

הבדלים בין קבוצות המחקר בחשיבה כמותית. ניתוחי simple effects לבדיקת מקור האינטגרציה בחשיבה כמותית נמצא הבדל מובהק בין קבוצות המחקר בקרב הבנים: $F(2,215) = 9.38, p < .001, \eta^2 = .08$ ובנות: $F(2,270) = 5.93, p < .01, \eta^2 = .04$.

בקרוב בנים – ניתוחי השוואה על פי Sheffe מראים כי קיים הבדל מובהק בין קבוצת הפעילות הגופנית ההישגית לבין קבוצת הפעילות הגופנית הלא הישגית. קבוצתם של אלה שאינם עוסקים בפעילות גופנית אינה שונה באופן מובהק משתי הקבוצות האחרות. כפי שנראה באיור 1, הישגיהם של בנים העוסקים בפעילות גופנית לא הישגית גבוהים מאלו העוסקים בפעילות גופנית הישגית.

בקרוב בנות – ניתוחי השוואה על פי Sheffe מראים כי קיים הבדל מובהק בין קבוצת הפעילות הגופנית ההישגית לבין אלו העוסקות בפעילות גופנית לא הישגית. כפי שנראה באיור 1, הישגיהן של העוסקות בפעילות גופנית הישגית גבוהים מאלו של העוסקות בפעילות גופנית לא הישגית.

הבדלים בין בנים לבנות בחשיבה כמותית. בקרב קבוצת הפעילות הגופנית ההישגית נמצא הבדל מובהק בין הבנים לבין הבנות: $F(1,168) = 4.42, p < .05, \eta^2 = .03$ והבנות הן בעלות

הישגים לימודיים גבוהים מאלה של הבנים. בקרב קבוצת הפעילות הגופנית הלא הישגית נמצא הבדל מובהק בין הבנים לבין הבנות: $F(1,183) = 32.57, p < .001, \eta^2 = .15$. הישגיהם של הבנים עולים על אלה של הבנות. בקרב הקבוצה שאינה עוסקת בפעילות גופנית לא נמצא הבדל מובהק בין הבנים לבין הבנות.

הבדלים בין קבוצות המחקר בחשיבה מילולית. ניתוחי simple effects לבדיקת מקור האינטגרציה בחשיבה מילולית נמצא הבדל מובהק בין קבוצות המחקר בקרב הבנים: $F(2,215) = 10.91, p < .001, \eta^2 = .09$ ובנות: $F(2,270) = 7.71, p < .001, \eta^2 = .05$.

בקרוב בנים – ניתוחי השוואה על פי Sheffe מראים כי קיים הבדל מובהק בין העוסקים בפעילות גופנית הישגית לבין שתי הקבוצות האחרות: הישגיהם של העוסקים בפעילות גופנית הישגית נמוכים מהישגיהם של העוסקים בפעילות גופנית לא הישגית ושל התלמידים שאינם עוסקים בפעילות גופנית.

בקרוב בנות – ניתוחי השוואה על פי Sheffe מראים כי קיים הבדל מובהק בין אלו העוסקות בפעילות גופנית לא הישגית לבין שתי הקבוצות האחרות: כפי שאפשר לראות באיור 2, הישגיהן של העוסקות בפעילות גופנית לא הישגית נמוכים מהישגיהן של שתי הקבוצות האחרות.

הבדלים בין בנים לבנות בחשיבה מילולית. בקרב קבוצת הפעילות הגופנית ההישגית נמצא הבדל מובהק בין הבנים לבין הבנות: $F(1,168) = 22.16, p < .001, \eta^2 = .12$. הבנות הן בעלות הישגים לימודיים גבוהים משל הבנים. בקרב קבוצת הפעילות הגופנית הלא הישגית נמצא הבדל מובהק בין הבנים לבין הבנות: $F(1,183) = 9.24, p < .01, \eta^2 = .05$. אלא שהמגמה מתהפכת, והישגיהם של הבנים עולים על אלה של הבנות. בקרב הקבוצה שאינה עוסקת בפעילות גופנית לא נמצא הבדל מובהק בין הבנים לבין הבנות.

אפשר לומר אפוא כי הבנים המשתתפים בפעילות גופנית הישגית הגיעו להישגים הנמוכים ביותר לעומת שתי הקבוצות האחרות. הבנים שאינם עוסקים בפעילות גופנית השיגו תוצאות בינוניות, ואילו הבנים העוסקים בפעילות גופנית לא הישגית הגיעו להישגים הגבוהים ביותר. לעומת זאת בקרב הבנות נרשמה מגמה הפוכה, ולפיה הבנות המשתתפות בפעילות גופנית הישגית הגיעו להישגים הגבוהים ביותר לעומת שתי הקבוצות האחרות: הבנות העוסקות בפעילות גופנית לא הישגית הגיעו להישגים הנמוכים ביותר, ואילו קבוצת הלא פעילות השיגו גם כן תוצאות בינוניות.

כדי לראות אם ההבדל בין הקבוצות הוא פועל יוצא של גיל הנבדקים, נעשה ניתוח MANCOVA שבו הוכנס הגיל כקווריאט. גם ניתוח זה נמצא אינטראקציה מובהקת של קבוצה x מגדר, $F(4,966) = 9.59, p < .001, \eta^2 = .04$. ממצא זה כמעט זהה לאשר נעשה בניתוח ללא הקווריאנט, $F(4,968) = 10.57, p < .001, \eta^2 = .04$. נראה אפוא שההבדלים בקבוצות המחקר אינם פועל יוצא של גיל הנבדקים.

דיון ומסקנות

ממצאי המחקר מצביעים על הבדלים בהישגים הלימודיים בזיקה לרמת ההשתתפות בפעילות גופנית, אך זאת כאשר מתייחסים לכל מגדר בנפרד. השערות המחקר אוששו באופן חלקי, והראו כי הבנות בקבוצת הפעילות הגופנית ההישגית נבדלו מקבוצת הפעילות הגופנית הלא הישגית בחשיבה כמותית ובלטו בהישגיהן הלימודיים הגבוהים. כמו כן הבנות העוסקות בפעילות גופנית הישגית, ועמן הקבוצה של אלה שאינן עוסקות בפעילות גופנית, נבדלו מקבוצת הפעילות הגופנית הלא הישגית בחשיבה מילולית. גם במקרה זה הבנות בקבוצת הפעילות הגופנית ההישגית בלטו בהישגיהן הגבוהים. לעומת זאת אצל הבנים התגלתה מגמה הפוכה ולפיה הבנים בקבוצת הפעילות הגופנית ההישגית נבדלו מקבוצת הפעילות הגופנית הלא הישגית בחשיבה כמותית, ובלטו בהישגיהם הלימודיים הנמוכים. גם בחשיבה מילולית הציגו הבנים בקבוצת הפעילות הגופנית ההישגית את ההישגים הנמוכים ביותר ונבדלו משתי הקבוצות האחרות. נוסף על כך נמצאו הבדלים בין הבנים לבין הבנות – בקבוצת הפעילות הגופנית ההישגית ובקבוצת הפעילות הגופנית הלא הישגית – הן בחשיבה כמותית והן בחשיבה מילולית. בקרב קבוצת הפעילות הגופנית ההישגית הישגיהן של הבנות עולים על הישגי הבנים בשני המקצועות, ואילו בקרב קבוצת הפעילות הגופנית הלא הישגית, חל שינוי מגמה והישגיהם של הבנים עולים על הישגי הבנות בשני המקצועות; בקרב הקבוצה שאינה עוסקת בפעילות גופנית לא נמצאו הבדלי מגדר.

הקשר שבין עיסוק בפעילות גופנית לבין הישגים לימודיים היה אפוא תלוי-מגדר: בקרב הבנות העיסוק בפעילות גופנית הישגית היה קשור באופן חיובי להישגים, ואילו העיסוק בפעילות גופנית הישגית בקרב הבנים היה קשור באופן שלילי להישגים. מכאן עולה שמשנתה המגדר הוא בעל חשיבות רבה בהסבר הקשר.

ייתכן כי אפשר להסביר את תוצאות המחקר לאור תאוריית הקונפליקט, המניחה כי הספורט – פעילות גופנית ברמה הישגית – משקף ומחזק את המבנה המעמדי הקיים ואת החלוקה הבלתי שווה של המשאבים הכלכליים בין הגזעים, בין המעמדות ובין המינים (פייגין והנגבי, 2004). הגישות הפמיניסטיות, הנובעות מתאוריית הקונפליקט, רואות בספורט כלי המעלה על נס את הבדלי הכוח שבין המינים. החברה אינה מעודדת נשים ונערות לעסוק בספורט, משום שהספורט עומד בסתירה לערכים הקשורים לבית ולמשפחה: בקרב נערים הספורט הוא הזדמנות פז לפיתוח הזהות הגברית, והצטיינות בספורט היא כרטיס כניסה לחברה המובילה בבית הספר (Coleman, 1961, 1985), ואילו הבנות משמשות בתפקיד המסמל את מקומן בחברה, כמעודדות המקשטות את האירוע (Kidd, 1987). יתרה מזאת, התלמידים בעלי המעמד החברתי הגבוה ביותר בתיכון הם הספורטאים הגברים (פייגין, תשס"ד). לכן אפוא הספורט משמש אמצעי לחיזוק הגבריות אצל בנים, ובנים המשתתפים במשחקי הכדור הקבוצתיים הם לרוב במרכז העניינים, ואילו בנות העוסקות בספורט מסתכנות בלגלוג ובדחייה מצד הבנים. יתר על כן, רוב ההורים תומכים בבניהם להשתתף בספורט, אך מתנגדים להשתתפות בנותיהן בספורט תחרותי מחשש שהדבר יפגע בנשיותן (Sage, 1990). פייגין והנגבי (2003) בחנו את תרומת מועדון הספורט

לבית הספר בהיבטים חיוביים ושליליים לאור דעותיהם של התלמידים, המורים והמנהלים. ממחקרן עולה כי הבדלים בין המגדרים נמצאו רק בתפיסת הקונפליקט: בנים – יותר מבנות – נוטים לחשוב שלספורט יש גם השפעות שליליות. פייגין והנגבי (2003) מציעות כמה הסברים אפשריים לממצא זה, ובהם זה: **"...יתכן שבהתאם לתפיסה החברתית, ספורט יותר חשוב עבור בנים מאשר עבור בנות, מורים נוטים להעניק לבנים תנאים מיוחדים בבחינות ובהגשת עבודות ושיעורי בית, מתוך התחשבות בשעות הרבות שהם משקיעים באימונים ובתחרויות"** (שם, עמ' 188). כלומר התלמידים שאינם ספורטאים ואינם זוכים לתנאים אלו הופכים ביקורתיים יותר כלפי ספורט, אך לא כן בנות. מכאן שגם התלמידים מעידים על תמיכת הצוות המקצועי בעיסוק בספורט בקרב בנים.

לחברת השווים מקום מרכזי מאוד בעולמו של המתבגר, והמתבגר מנסה להתברג בה ולתפוס בה מקום מרכזי. קולמן (Coleman, 1961) מדגיש את חשיבותו של הספורט בהקשר התרבותי של התלמידים – הצלחה בנבחרות הספורט של בית הספר הייתה המדד העיקרי למעמד החברתי של הבנים בבתי ספר תיכוניים בארצות הברית. סימוכין לכך אפשר למצוא גם בישראל. פייגין, הנגבי ובר-אלי (1998) בדקו חמישים מועדוני ספורט בית-ספריים בישראל שמתקיימות בהם תחרויות מחוזיות וארציות. ממחקרם עולה שהן המנהלים, הן המורים והן התלמידים גורסים שפעילות מועדון הספורט תורמת לתלמידים באופן אישי בתחומים שונים, כחינוך למשמעת עצמית, חינוך לנורמות של תחרות הוגנת ושיפור בהישגים הלימודיים. פעילות מועדון הספורט תורמת גם לבית הספר כארגון: שיפור תדמית בית הספר, פיתוח הזדהות עמו ושיפור האווירה בו. אך עם התרומה החיובית של הספורט למעמדו החברתי של הספורטאי, העמדת הספורט במרכז עלולה גם לגרום לתלמידים להקדיש את מרצם לספורט במקום ללימודים. בניגוד לפעולות הלימוד, הספורט מתרחש בקבוצות ויש בכוחו ליצור שיתוף פעולה, אינטגרציה וקונפורמיות חברתית, אבל היעדר איזון בין הספורט ללימודים עלול ליצור הפרעה של ממש ללימודים ולהישגים ולגרום תרומה שלילית (Brailsford, 1991; Eitle & Eitle, 2002; Marsh, 1991).

למרות כל הקשיים שתוארו לעיל הבנות הספורטאיות עולות בהישגיהן הלימודיים הן על חברותיהן והן על הבנים הספורטאים. ייתכן שהדבר נובע מהצורך למתן את ההתנגדויות ולקבל "שקט תעשייתי" מההורים ומהחברים. כל עוד הספורט איננו פוגע בהישגים הלימודיים, הסטטוס קוו יכול להימשך. עם זאת כיוון שבקרב הבנים העיסוק בפעילות גופנית הישגית נתפס בחברה כלגיטימי, הפגיעה בהישגים הלימודיים איננה נתפסת כגורם שבעטיו יש להפסיק את העיסוק בספורט. בדומה לממצאים שהוצגו לעיל, מחקרם של הנסון וקראוס (Hanson & Kraus, 1998), אשר בדק תלמידי תיכון, מדווח על קשר חיובי בין בנות שעסקו בספורט לבין ציונים במדעים, ואילו אצל הבנים היה הספורט קשור לציונים במדעים באופן שלילי. מחקרם של טרוטמן ודופור (Troutman & Dufur, 2007), אשר התמקד דווקא בבנות, הראה כי לאלה שהיו ספורטאיות בתיכון היו סיכויים גבוהים לסיים קולג' יותר מלחברותיהן, ומכאן שהיתרון נשמר גם לטווח הארוך.

כפי הנראה, הבנים המשתתפים בפעילות גופנית הישגית בישראל "ויתרו" על הישגים

טובים בלימודים ובחרו להתרכז בהישגיהם הספורטיביים, כי הישגים אלה הקנו להם את היוקרה החברתית. ייתכן שהבנים הבוחרים להתמקצע בספורט הם מראש תלמידים חלשים מעמיתיהם ומהבנות, ואילו תלמידים שיש להם הן היכולת להצליח בלימודים והן היכולת להצטיין בספורט, בוחרים להשקיע דווקא בלימודים. עם זאת נראה כי דרוש מחקר לאישוש של הסבר זה על ידי בדיקת רמת ההישגים של התלמידים בעת כניסתם לליגות-העל לעומת עמיתיהם ומעקב אחר ההישגים לאורך שנות הלימוד בתיכון.

במחקר הנוכחי נבדקו תלמידי תיכון בלבד. מעניין לבחון במחקרים נוספים את המתרחש בגיל מבוגר יותר, בעת לימודם של הספורטאים במכללות ובאוניברסיטאות. בנוסף, המחקר בחן את הבדלי המגדר וההישגים הלימודיים בקרב שלוש קבוצות של תלמידים אשר נבדלו אלה מאלה על פי רמת עיסוק בפעילות גופנית, בנקודת זמן נתונה. אף על פי שהמחקר לא כלל תכנית התערבות, אפשר ללמוד ממנו על מערכת היחסים שבין עיסוק בפעילות גופנית להישגים לימודיים, הואיל והמדגם היה גדול ומייצג. למרות זאת במחקרים עתידיים אפשר לבצע תכנית התערבות בניסיון לבחון את השפעתה של הפעילות הגופנית על ההישגים, או לחלופין לתעד לאורך זמן את ההישגים הלימודיים של העוסקים בפעילות גופנית הישגית לעומת עמיתיהם.

מגבלת מחקר נוספת טמונה בהגדרתה של קבוצת הפעילות הגופנית ההישגית. קבוצה זו הוגדרה כתלמידים העוסקים בספורט קבוצתי בענפי הכדורסל והכדורעף בליגת-על, כלומר ספורט קבוצתי ולא אישי. שני משחקי כדור אלו בעלי מאפיינים משותפים רבים, מתוקף היותם משחקים קבוצתיים המורכבים ממיומנויות פתוחות, כלומר מיומנויות המבוצעות בסביבה הנמצאת בשינוי מתמשך וקשה לחיזוי (הוצלר, רז-ליברמן, לידור וליברמן, 1995). עקב כך נדרש הספורטאי, נוסף על רמה טכנית גבוהה, לפעול בשיתוף פעולה עם עמיתיו ולהגיב למצבים משתנים, דבר שאינו נדרש מהעוסקים בספורט אישי. הספרות מצביעה על הבדלים מהותיים בין העוסקים בספורט קבוצתי ובין העוסקים בספורט אישי, מבחינת מאפייני אישיות (Stout 2003), מרכיבי כושר גופני (Bompa, 1999) ועוד. לפיכך יש לסייג את הממצאים שנמצאו בקרב קבוצת הספורט ההישגי לעוסקים במשחקי כדור קבוצתיים. כדי לבדוק אם הספורטאים בענפי ספורט אישיים דומים לעמיתיהם בענפי הספורט הקבוצתיים דרוש מחקר נוסף, שיתמקד בספורטאים העוסקים בענפים אישיים. בדומה לכך אפשר להשוות בין העוסקים בספורט ישיר – הדורש מגע (כדורגל, רוגבי, כדורסל) לעומת ספורט שאינו דורש מגע – ספורט מקביל (כדור בסיס, כדורעף, גולף) (Dinner, 2003; Newcombe & Boyle, 1995).

רשימת המקורות

- הוצלר, י., רז-ליברמן, צ., לידור, ר., וליברמן, ד. (1995). **בקרה ולמידה מוטורית בחינוך גופני ובספורט: יסודות, גישות ודרכי יישות**. מכון וינגייט: הוצאת גיל.
- המרכז הארצי לבחינות ולהערכה (2007). **מבחן להתנסות עצמית**. HYPERLINK "http://www.nite.org.il/scripts/txt.asp?pc=831627333&selFol=857009667&flag=1" http://www.nite.org.il/scripts/txt.asp?pc=831627333&selFol=857009667&flag=1 10.6.2007 אוחזר בתאריך
- מברך, ז., קרמרסקי, ב., ואגרסט, ב. (2007). **PIS 2006 – נתוני ישראל – ממצאים ראשוניים**. ראמ"ה- הרשות הארצית למדידה והערכה בחינוך.
- נבו, ב. (1997). **אינטליגנציה אנושית: כך א'**. תל אביב: האוניברסיטה בפתוחה.
- נבו, ב., נבו, ע., סלע, ר., פיזור, ק., ושוהם, א. (2004). לשאלת תקפות המבנה של הציון הפסיכומטרי: שלושה מחקרים ודיון אחד. **מגמות, מ"ג**, 490-471.
- סולברג, ש. (תשס"ז). **פסיכולוגיה של הילד והמתבגר: מבוא לפסיכולוגיה התפתחותית** (מהדורה שנייה). ירושלים: הוצאת מאגנס, האוניברסיטה העברית.
- פייגין, נ. (תשס"ד). **חברות באמצעות ספורט**. בתוך ר' לידור (עורך), **התנהגות מוטורית: היבטים פסיכולוגיים וסוציולוגיים** (עמ' 147-176). ירושלים: האוניברסיטה העברית.
- פייגין, נ., והנגבי, ר. (2003). **הגביע הוא שלנו: תרומת מועדון הספורט לבית הספר לדעת תלמידים, מורים ומנהלים**. **מגמות, מב**, 173-194.
- פייגין, נ., והנגבי, ר. (2004). **תרומת הספורט לבית הספר כארגון**. בתוך ר' לידור ונ' פייגין (עורכים), **"זה רק ספורט?" ההקשר החינוכי של הספורט בבית הספר ובקהילה** (עמ' 197-218). תל אביב: רמות.
- פייגין, נ., והנגבי, ר., ובר-אלי, מ. (1998). **מועדון הספורט הבית ספרי: ביצוע, שביעות רצון ותרומה לחיי בית הספר ולקהילה** (דו"ח מחקר). נתניה: מכון וינגייט: המכללה לחינוך גופני ולספורט.
- קנת-כהן, ת., ברונר, ש., ואורן, כ. (1999). **ניתוח על של תוקף הניבוי של מרכיבי מערכת המיון לאוניברסיטאות בישראל כלפי מידת ההצלחה בלימודים**. **מגמות, מ'**, 71-54.
- קרמרסקי, ב., ומברך, ז. (2004). **אוריינות קריאה, מתמטיקה ומדעים: מחקר PISA 2002 דוח מסכם מדעי**. אוניברסיטת בר אילן: בית הספר לחינוך.
- שחף, מ. (2009). **הקשר בין השתתפות בספורט הישגי ומאפיינים אישיותיים לבין הישגים לימודיים בקרב תלמידי תיכון**. עבודת דוקטורט, בית הספר לחינוך, אוניברסיטת בר-אילן, רמת גן.

- Bompa, T. O. (1999). **Periodization: theory and methodology of training** (4th ed.). Champaign, IL: Human Kinetics.
- Brailsford, D. (1991). **Sport, time, and society: the British at play**. London, UK: Routledge.
- Brettschneider, W. D. (1999). Risks and opportunities: adolescents in top-level sport-growing up with the pressures of school and training. **European Physical Education Review**, **5**, 121-133.
- California Department of Education (CDE) (2001). California physical fitness test. Report to the governor and legislature. Sacramento, CA: California Department of Education. Standards and Assessment Division. **Journal of Sports Sciences**, **24**, 281-297.
- Castelli, D. M., Hillman, C. H., Buck, S. M., & Erwin, H. E. (2007). Physical fitness and academic achievement in 3rd and 5th grade students. **Journal of Sport and Exercise Psychology**, **29**, 239-252.
- Coe, D. P., Pivarnik, J. M., Womack, C. J., Reeves, M. J., & Malina, R. M. (2006). Effect of physical education and activity levels on academic achievement in children. **Medicine Science in Sports and Exercise**, **38**, 1515-1519.
- Coleman, J. S. (1961). **The adolescent society**. Glencoe, IL: Free Press.
- Coleman, J. S. (1985). Sport in school. **Sport and Education**, **1**, 6-10.
- Dinner, R. (2003). **Personality characteristic differences of university student-athletes and non-athletes** (Doctoral dissertation). University of Oregon, Eugene, OR.
- Eitle, T. M., & Eitle, D. J. (2002). Race, cultural capital and the educational effects of participation in sport. **Sociology of Education**, **75**, 123-146.
- Fejgin, N. (2001). Participation in high school competitive sports: a subversion of school mission or contribution to academic goals? In A. Yiannakis & M. J. Melnick (Eds.), **Contemporary issues in sociology of sport** (pp. 95-108). Champaign, IL: Human Kinetics.
- Grisson, J. B. (2005). Physical fitness and academic achievement. **Journal of Exercise Physiology**, **8**, 11-25.

- Halpern, D. F., Benbow, C. P., Geary, D. C., Gur, R. C., Hyde, J. S., & Gernsbache, M. A. (2007). Sex, math and scientific achievement: why do men dominate the fields of science, engineering and mathematics? **Scientific American Mind**, **18**, 44-51.
- Hanson, S. L., & Kraus, R. S. (1998). Women, sports and science: do female athletes have an advantage? **Sociology of Education**, **71**, 93-110.
- Hanson, S. L., & Kraus, R. S. (1999). Women in male domains: sport and science. **Sociology of Sport Journal**, **16**, 92-110.
- Hillman, C. H., Castelli, D. M., & Buck, S. M. (2005). Aerobic fitness and neurocognitive function in healthy preadolescent children. **Medicine & Science in Sport & Exercise**, **37**, 1967-1974.
- Ikulayo, P. B., & Vipene, J. B. (1996). Dominant personality characteristics of Nigerian female athletes in selected sports. **Journal of the International Council for Health, Physical Education, Recreation, Sport and Dance**, **32**, 58-59.
- Kidd, B. (1987). Sport and masculinity. In M. Kaufman (Ed.), **Beyond patriarchy: essays by men on pleasure power and change** (pp. 250-265). New York, NY: Oxford University Press.
- Linder, K. J. (1999). Sport participation and perceived academic performance of school children and youth. **Pediatric Exercise Science**, **11**, 129-143.
- Marsh, H.W. (1991). Employment during high school: character building or subversion of academic goals? **Sociology of Education**, **64**, 172-189.
- McKelvie, S. J., Lemieux, P., & Stout, D. (2003). Extraversion and neuroticism in contact athletes, no contact athletes and non athletes: a research note. **Athletic Insight**, **5**. Online journal at: HYPERLINK "<http://www.athleticinsight.com/Vol5Iss3/ExtraversionNeuroticism.htm>" <http://www.athleticinsight.com/Vol5Iss3/ExtraversionNeuroticism.htm>
Retrieved September, 2003.
- Miller, K. E., Melnick, M. J., Barnes, G. M., Farrell, M. P., & Sabo, D. (2005). Untangling the links among athletic involvement, gender, race, and adolescent academic outcomes. **Sociology of Sport Journal**, **22**, 178-193.

- Newcombe, P. A., & Boyle, G. J. (1995). High school students' sports personalities: variations across participation level, gender, type of sport, and success. **International Journal of Sport Psychology**, **26**, 277-294.
- Nowell, A., & Hedges, L. V. (1998). Trends in gender differences in academic achievement from 1960 to 1994: an analysis of differences in mean, variance, and extreme scores. **Sex Roles: A Journal of Research**, **39**, 21-43.
- Rishe, P. J. (2003). A reexamination of how athletic success impacts graduation rates: comparing student- athletes to all other undergraduates. **American Journal of Economics and Sociology**, **62**, 407-427.
- Sage, G. H. (1990). **Power and ideology in American sport**. Champaign, IL: Human Kinetics.
- Shephard, R. J. (1997). Curricular physical activity and academic performance. **Pediatric Exercise Science**, **9**, 113-126.
- Shephard, R. J., Volle, M., La Vallee, H., LaBarre, R., JeQuier, J. C., & Rajic, M. (1984). Required physical activity and academic grades: a controlled study. In J. Ilmarinen & I. Vaelimaeki (Eds.), **Children and sport, pediatric work and physiology** (pp. 58-63). Berlin, Germany: Springer-Verlag.
- Sibley, B. A., & Etnier, J. L. (2003). The relationship between physical activity and cognition in children: a meta-analysis. **Pediatric Exercise Science**, **15**, 243-256.
- Strand, S., Deary, I. J., & Smith, P. (2006). Sex differences in cognitive abilities test scores: a UK national picture. **British Journal of Education Psychology**, **76**, 463-480.
- Tremblay, M. S., Inman, J. W., & Willms, J. D. (2000). The relationship between physical activity, self-esteem, and academic achievement in 12-year old children. **Pediatric Exercise Science**, **12**, 312-323.
- Troutman, K. P., & Dufur, M. J. (2007). From high school jocks to college grads. **Youth & Society**, **38**, 443-462.
- Welk, G. J., Jackson, A. W., Morrow Jr J. R., Haskell W. H., Meredith, M., & Cooper, K. H. (2010). The association of health-related fitness with indicators of academic performance in Texas schools. **Research Quarterly for Exercise and Sport**, **81**, 16-23.

הערות:

1. תודתנו למפקחת על החינוך הגופני במחוז מרכז, הגב' רונית מנקין, על עזרתה הרבה בהוצאת המחקר מהכח אל הפועל. מאמר זה מבוסס על עבודת מחקר לקראת התואר השלישי שהתבצעה בבית הספר לחינוך, אוניברסיטת בר-אילן.

2. מועדון ספורט בית ספרי מהווה מסגרת חינוכית הפועלת בשעות אחה"צ עבור תלמידים המעוניינים בהעמקת הידע והמיומנות בתחומי הספורט השונים, הן ברמה העממית והן ברמה התחרותית. המועדונים מוקמים בשיתוף מחלקות הספורט ברשויות המקומיות. ובכל מועדון חובה להפעיל לפחות שתי קבוצות עממיות ושתיים תחרותיות – כאשר לפחות אחת מהקבוצות התחרותיות הינה לבנות.

ספורט, עסקים ופוליטיקה – הכול יח"צ

יחיאל לימור ואילן תמיר

תקציר

הספורט בעידן המודרני איננו רק שעשוע להמונים. הוא גם דת, כלי למאבקים פוליטיים ותעשיית ענק כלכלית. וכמו כל תעשייה אחרת, גם תעשיית הספורט נזקקת לפרסומת וליחסי ציבור. הופוד (2005) מדגיש כי הפרקטיקות של יחסי ציבור בתחום הספורט אינן תמיד גלויות לעין. המאמר הנוכחי מבקש למפות, בפעם הראשונה, את כל ה"שחקנים" המשתתפים ב"משחק יחסי הציבור" על מגרשי הספורט, לזהות את האינטרסים והמניעים השונים שלהם ולעמוד על דפוסי הפעולה העיקריים שבהם מופעלים יחסי הציבור בתחום הספורט. כאשר השחקנים על מגרשי הספורט מנסים להשיג את מטרתם תוך "חוסר התחשבות בכל החוקים", כפי שניסח זאת בזמנו ג'ורג' אורוול, יחסי הציבור הם כלי נשק אסטרטגי וטקטי רב-ערך. הסיסמה שנטבעה על ידי הברון פייר דה-קוברטן – "מהר יותר, גבוה יותר, חזק יותר" – מפנה אט-אט את הדרך לסיסמה חדשה, עדכנית יותר: מהר יותר, גבוה יותר, חזק יותר, עסקים רבים יותר, ובעיקר – יחסי ציבור רבים יותר.

תאריכים: יחסי ציבור, פרסום, כלכלה, פוליטיקה.

הספורט בעידן המודרני הוא לא רק בידור להמונים. הוא גם "דת", שיש לה מאות מיליוני מאמינים ברחבי העולם (Price, 2001); הוא כר נרחב לפעילות פוליטית ברמה הבין-לאומית והלאומית (חריף, 2011; Strenk, 1980; Riordan, 1999; Kruger & Murray, 2003), והוא גם תעשיית ענק כלכלית, חובקת ארצות ועמים, המגלגלת סכומי עתק מדי שנה. המעורבות הפוליטית בספורט, שיסודותיה ביוון העתיקה לפני אלפי שנים, משקפת את ניסיונותיהם של גורמים רבים לנצל את המשיכה לספורט ואת הכוח הטמון בו להעברת מסרים וערכים, לגיבוש נורמות חברתיות ואף ככלי לטיפול יחסים דיפלומטיים או כלי הענשה בתחום המדיני. לתהליכי התמקצעות והפרטה חלק בהפיכתו של הספורט, שהיה במשך דורות בבחינת שעשוע חברתי וספונטני, "ממשחק לסחורה" (בן פורת, 2002), וכמו כל סחורה אחרת גם תעשיית הספורט מתנהלת במסגרות ממוסדות ומחייבות, הנמדדות בקני מידה קפדניים של רווח והפסד, כשהיא מגלגלת סכומי עתק. לדוגמה, ברבעון הראשון של שנת 2009 גלגלה תעשייה זו על סכום המוערך ב-29 מיליארד דולר (דסקל, 2009), כלומר כ-120 מיליארד דולר בשנה. דוח שפורסם במאי 2010 כלל הערכות שלפיהן תגלגל תעשיית הספורט הגלובלית בשנת 2013 סכום של כ-133 מיליארד דולר (Clark, 2010). לפי הערכות שונות חל עתה גידול שנתי של כ-4% בהשקעה העולמית בתעשיית הספורט, ומקורות ההכנסה העיקריים הם חסויות, מכירת כרטיסים וזכויות שידור. כל תעשייה וכל עסק נזקקים לפרסום כדי לקדם את מכירותיהם, ו"כמעט שאין פירמות, מוסדות או ארגונים שאינם מקדישים אפילו מקצת ממשאביהם השיווקיים לפרסום"

(הורניק וליברמן, 1994, עמ' 42). בעידן המודרני לא די בפרסום אלא יש צורך גם ביחסי ציבור. מהם למעשה יחסי ציבור? המונח "יחסי ציבור" הוא מעין מונח-מטרייה המקיף את **"מכלול הפעולות התקשורתיות שמטרתן לשפר תדמית, לקדם, לשווק ולתמוך בארגונים ובמוצרים פרטיים, חברתיים ופוליטיים"** (לימור, אדוני ומן, 2007, עמ' 255). תשומת הלב הציבורית והמחקרית מתמקדת בדרך כלל בהיבטים הכלכליים, הפוליטיים והחברתיים של תעשיית הספורט, נוסף כמובן על ההיבטים הספורטיביים עצמם, אך לא יחסי הציבור – אלה לא זכו לתשומת לב דומה. המאמר הנוכחי מבקש להשלים את החסר על ידי הצגת הקשר בין ספורט לבין יחסי ציבור תוך מיפוי ה"שחקנים" המשתתפים ב"משחק יחסי הציבור", זיהוי האינטרסים השונים שלהם ואפיון התפקידים השונים ודפוסי הפעולה העיקריים של יחסי הציבור בתחום הספורט.

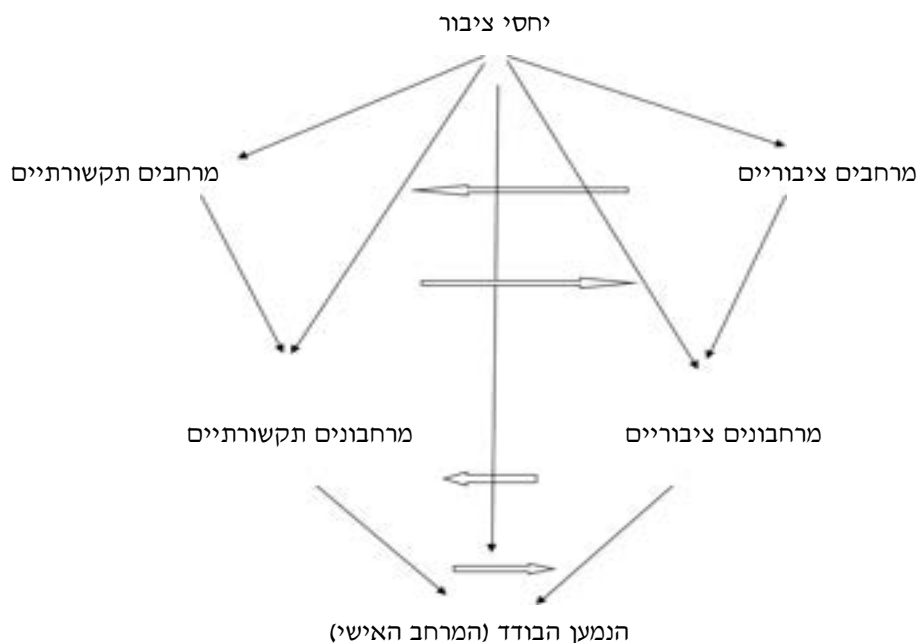
יחסי ציבור, המרחב הציבורי והמרחב התקשורתי

למרות חשיבותם הגוברת והולכת של יחסי הציבור בעידן המודרני, עדיין לא נתגבשה תאוריה אחת ומוסכמת שעניינה התפקידים והתפקודים של יחסי הציבור. יש הטוענים כי יחסי הציבור נשענים על תשתית עיונית ראויה, המבוססת על מחקרים בעלי חשיבות מבחינה איכותית וכמותית (Botan & Taylor, 2004). לעומתם יש הטוענים כי יחסי ציבור אינם דיסציפלינה אקדמית "טהורה", כי התאוריות העיקריות על יחסי הציבור אינן אלא תאוריות "מיובאות" מדיסציפלינות אחרות, ויש אף המפקפקים ביכולתם של יחסי הציבור להתפתח לדיסציפלינה שיש לה תאוריות עצמאיות משלה (Botan & Hazleton, 2006). לא רק הפן התאורטי איננו מגובש בעניינם של יחסי הציבור. אין הסכמה מלאה אפילו בדבר הגדרתם. רקס הארלו, שהיה ממקימי האגודה האמריקנית ליחסי ציבור, אסף כ-500 הגדרות שונות. הוא קיבץ את כולן להגדרה אחת – **"יחסי ציבור הם מכשיר ניהולי ייחודי המסייע לבנות ערוצים של תקשורת, הבנה ושיתוף פעולה בין הארגון לבין הציבור שלו"** (Harlow, 1976) – שהפכה לאחת ההגדרות המקובלות והנפוצות של יחסי הציבור (לימור, לשם ומנדלזיס, 2012).

מי הם קהלי היעד שאליהם פונים מנגנוני יחסי הציבור בכל ארגון ומה דרכי הפעולה שלהם? רשימת קהלי היעד עשויה כאמור להיות ארוכה ומגוונת ולכלול בין השאר את הציבור הרחב, לקוחות וצרכנים, עובדי הארגון, בעלי מניות ומשקיעים, ספקים ונותני שירותים, תורמים ומתנדבים ועוד. למעשה, במקרים רבים אפשר להגדיר את קהלי היעד השונים "מרחבונים". ההגדרה המקובלת של מרחבון (sphericule), מונח שטבע חוקר התקשורת טוד גיטלין (Gitlin, 1998), היא **"מרחב ציבורי של מיעוט חברתי, או של קהילה בעלת דרך חיים ייחודית"** (לימור, אדוני ומן, 2007, עמ' 367). אם נרחיב את ההגדרה ונכלול בה גם נושאים או תחומי עניין משותפים, משמעות הדבר היא שאדם עשוי להיות חבר בכמה מרחבונים ציבוריים בעת ובעונה אחת.

דפוס הפעולה המוכר ביותר של אנשי יחסי הציבור מכונה "קשרי עיתונות" (media relations), כלומר מסירת מידע לאמצעי תקשורת ההמונים כדי שאלו יפרסמו אותו ויביאו

אותו לידיעת הציבור הרחב. ראוי לזכור כי ההבדל בין "פרסומת" לבין "חומר יחצ"ני" הוא שפרסומת משמעותה פרסום בתשלום, ואילו חומרים של יחסי ציבור מתפרסמים מבלי שאיש יחסי ציבור, או הארגון שלמענו הוא עובד, משלמים תמורת הפרסום. קשרי עיתונות הם רק נתיב אחד שדרכו מנסים אנשי יחסי הציבור להעביר מידע לקהלי היעד שלהם כדי להשיג את מטרתם האמיתית – השפעה (קוגניטיבית, רגשית או אינסטרומנטלית) על בני אדם בודדים המשתייכים לקהל היעד. דפוסי פעולה אחרים כוללים בין השאר ארגון אירועים (כולל כנסים), מתן חסויות, ייעוץ תקשורתי, תקשורת שיווקית (סיוע לפעילות השיווקית), מחקר, תקשורת פנים-ארגונית, קשרי קהילה, גיוס תרומות, קשרים עם משקיעים או עם לקוחות וספקים. בהכללה אפשר לקבוע כי יחסי הציבור, המכוונים אל קהלי היעד – ולמעשה אל "המרחב האישי" של כל אחד ואחד מהנמנים עם קהל יעד מסוים – עשויים להתנהל באחד משני ערוצים מרכזיים: האחד – אמצעי תקשורת ההמונים, והשני – "הערוץ הישיר". הערוץ הראשון כולל הסתייעות בעיתונים, בטלוויזיה, ברדיו ובאתרים גדולים באינטרנט, ואילו הערוץ השני כולל מגוון נתיבי פעולה, ובהם כינוסים ועצרות, מפגשים אישיים, דיוור ישיר, מסרונים, דואר אלקטרוני או רשתות חברתיות. אפשר כמובן לפנות אל קהלי היעד בדרך משולבת תוך שימוש הן באמצעי תקשורת המונים הן באמצעים אחרים.



איור 1:

יחסי ציבור, מרחבים ציבוריים ומרחבים תקשורתיים

אם נאמץ את תפיסת המרחבונים, שלפיה מרחבון הוא המתחם הציבורי המשותף לקבוצת בני אדם שיש להם עניין, אינטרס או נושא משותף, אפשר להמשיך ולהציע גם את זיהויים של מרחבונים תקשורתיים. אלו הם אמצעי תקשורת גומחתיים, שאינם פונים לקהל הרחב אלא לקהלי יעד מוגדרים, שאליהם נחשפים בני אדם בעלי עניין משותף, לדוגמה כתבי עת המוקדשים לאיסוף בולים, לספורט אתגרי, לגידול דגי נוי או לטיפוח גינות נוי "טבעיות". יחסי הציבור המנוהלים בערוץ של תקשורת ההמונים יכולים להתנהל או באמצעות "המרחבים התקשורתיים הגדולים" (טלוויזיה, עיתונות ארצית, רדיו ואינטרנט) או באמצעות "מרחבונים תקשורתיים", כלומר אמצעי תקשורת הפונים ל"מרחבונים הציבוריים", שהם תת-קבוצות בציבור הרחב. הפעילויות של יחסי ציבור המנותבות ישירות למרחבים או למרחבונים הציבוריים, כגון אירועים, כינוסים או חוגי בית, עשויים להיות מיועדים לקהל גדול והטרורני או לתת-קבוצה קטנה והומוגנית. עם זאת יש לזכור: פעילות במרחבים הציבוריים איננה מתנהלת במצב של ריק, והיא איננה מנותקת בהכרח מהמרחבים התקשורתיים, שכן רבות מהפעילויות הללו חשופות לאמצעי התקשורת – או שהן נחשפות אליהם בדיעבד – וזכות אפוא לפרסום גם בערוצי התקשורת ההמונים. יש לזכור כי קיימת זרימה הדדית של מידע מהמרחבים למרחבונים התקשורתיים ולהפך, ולכן מידע המשוגר למרחב או למרחבון – ציבורי או תקשורתי – עשוי למצוא את דרכו גם למרחבים או מרחבונים אחרים (ראה אור 1).

הפעילות היח"צנית - תחומי הפעולה

המונח "יחסי ציבור" הוא כאמור, מונח-מטרייה. ריבוי התפקידים המוטלים על מערך יחסי הציבור מלמד כי מדובר במערכת מורכבת של פעילויות השלובות למעשה זו בזו "כמו חישוקים בגלגל" (Heath, 2004). קיימים לפחות 17 היבטים או תחומים של פעילות יח"צנית (לימור, לשם ומנדלזיס, 2012), ואלו הם: **ייעוץ** (counseling) להנהלות של ארגונים או של חברות בנושאי מדיניות תקשורת; **קשרים עם אמצעי התקשורת** (media relations); **מחקר** (research); **קשרי עובדים או: תקשורת פנים-ארגונית** (employee/member relations; internal); **קשרי קהילה** (communication); **קשרי קהילה** (community relations); **פיתוח מעורבות בנושאים ציבוריים** (public affairs); **עניינים הקשורים לממשל** (government affairs); **ניהול סוגיות ציבוריות** (issues management); **קשרים עם משקיעים** (investor relations); **וקשרים בתחום הכלכלי/כספי** (financial relations); **קשרי תעשייה** (industry relations); **גיוס תרומות** (development/fund raising); **טיפוח יחסים עם תורמים** (donor relations); **קשרים עם מיעוטים ועניינים רב-תרבותיים** (minority relations); **אירועים מיוחדים ועידוד השתתפות ציבורית** (special events); **יחסים עם לקוחות** (consumer/customer relations); **שדולנות** (lobbying). תחום הפעילות המוכר ביותר הוא הקשרים עם אמצעי תקשורת ההמונים, שבמסגרתו

מתבצעות פעולות כמו משלוח הודעות לעיתונות, ארגון מסיבות עיתונאים, עריכת סיורים לעיתונאים, ייזום ראיונות והופעות בתקשורת ועוד. בעידן המודרני אין אנשי יחסי הציבור עוסקים רק בתחום זה, והם מעורבים עתה במכלול הפעולות של הארגון (או של האדם הבודד שאותו הם מייצגים) שיש להן השלכה ו/או משמעות יחצ"נית. פעולות כאלו עשויות לכלול בין השאר:

- א. **אירועים.** תחום זה רחב מאוד ומכיל מאירועי ספורט מיוחדים (כמו משחקי ידידות או ראווה) ועד אירועים נקודתיים (טקסי פתיחת עונה, אירועי הכתרה בתואר, אירועים לציון עלייה לליגה גבוהה יותר, אירועי בחירה והכתרה של שחקנים מצטיינים ועוד).
- ב. **חסויות.** אנשי יחסי ציבור מעורבים כיום יותר מתמיד בגיוס תרומות וחסויות, ובה במידה הם שותפים לקבלת ההחלטות אם ולמי להעניק חסויות.
- ג. **ארגון חוגי אוהדים וטיפוח הקשרים עם.**
- ד. **פעילות בתחומי התקשורת החדשה והרשתות חברתיות.** פעילות זו תכלול בין השאר: אחריות להפעלת אתר אינטרנט ולעדכונו, ניהול נכון של רשתות חברתיות ושימוש בהן ועוד.

ספורט, פוליטיקה ועסקים

הפיכת הספורט ממשחק לסחורה, הנמדדת בערכים כלכליים, פוליטיים וחברתיים, היא תולדה של לפחות שישה תהליכים, או היבטים, מקבילים ומשלמים, שראשית מקצתם עוד בימי קדם: פוליטי, טכנולוגי, תקשורתי, כלכלי-עסקי, גלובלי ותרבותי.

היבט פוליטי. ביקור משלחת טניסאית השולחן האמריקנית בסין בשנת 1968 נתפס בזמנו כנקודת מפנה היסטורית, ונטען כי הספורט סייע לראשונה לקידום יחסים בין-לאומיים. לאמירות מסוג זה לא היה כמובן בסיס. הקשר בין ספורט, פוליטיקה ויחסים בין-לאומיים לא התחיל בחבטות בכדורון הלבן. כבר באתונה מילא הספורט תפקיד כפול: מכשיר ליצירת תלכיד חברתי וערוץ הידברות עם אויבים וידידים. בשנים שלאחר מכן המשיכו מדינות ושליטים להשתמש בספורט ככלי לקידום מטרות פוליטיות. טיפוח תודעה וגאווה לאומיים על ידי משטרים שונים במאה העשרים נועד לקדם מטרות לאומיות ופוליטיות. המשטרים הקומוניסטיים טיפחו את הספורט ככלי למינוף מעמדם בזירה הבין-לאומית. גם מדינות דמוקרטיות למדו כי ספורט יכול להיות חלק מפעילות הדיפלומטיה הציבורית, ועל כן הוא בבחינת "מניה" שכדאי להשקיע בה, משום שהיא עשויה להניב תשואות מדיניות ופוליטיות גדולות (Riordan, 1999).

היבט תקשורתי. כבר מראשית ימיה גילתה העיתונות המודפסת את העניין הציבורי בספורט. שלושה עשורים בלבד אחרי הופעת העיתון היומי הראשון התפרסם, בשנת 1733, הסיקור הראשון של תחרות ספורט (גלילי, 2009). בהדרגה העמיקו אמצעי התקשורת את הסיקור בנושאי ספורט ובכך תרמו להגברת עניין הציבור, וככל שגדלה ההתעניינות הציבורית כך הרחיבו העיתונים את הסיקור (ווינגרטן, 2003). בעמודי החדשות של העיתון נוספו במשך השנים מדורי ספורט, צורפו להם מוספים, ואף הוצאו עיתונים שהוקדשו כולם לספורט. לידתם של הרדיו בשנות העשרים של המאה העשרים, של הטלוויזיה שבאה

בעקבותיו ולאחריהם של האינטרנט העצימה את סיקור נושא הספורט והגבריה עוד את ההתעניינות הציבורית בו. השידור החי אפשר לתחנות הטלוויזיה "לייצר" אירועי מדיה, ובראשם עימותים (contests), כהגדרתם של דיין וכץ (Dayan & Katz, 1992), בין קבוצות או בין ספורטאים. זכויות השידור של אירועי הספורט הפכו למצרך שהפרסום ויחסי הציבור גויסו כדי לקדם את מכירותיו. ככל שגבר הביקוש למוצר זה, כך האמיר מחירו, וכך גדל גם העיסוק הפרסומי והיחצ"ני.

היבט טכנולוגי. להיבט זה קשר ישיר עם קודמו. התפתחות הטלוויזיה בצבעים, טכנולוגיות השידור המתקדמות – ובראשן שידורי טלוויזיה באיכות גבוהה (HD) ושידורים תלת-ממד (D3) – ושידורי הלוויין הפכו כולם את הצפייה בשידורי הספורט לחוויה המקרבת את הצופה אל ההתרחשויות האמיתיות. חברות התקשורת, שהתחרו ביניהן על הספקת תכנים, פיתחו וטיפחו את סיקור נושאי הספורט ואף הקימו, תוך ניצול חידושי הטכנולוגיה, מספר רב של ערוצים מתמחים הניתנים לקליטה במגוון של פלטפורמות נגישות ופשוטות להפעלה. לטכנולוגיה היו השפעות נוספות, לדוגמה: טכנולוגיות הבנייה אפשרו בניית אצטדיונים ומתקני ספורט משוכללים, ואילו המחשב והטלפון הסלולרי הפכו לספקי מידע ותוכן חזותי בכל מקום ובכל עת.

היבט כלכלי. העניין הציבורי הגובר בספורט לא נעלם מעיניהם של ספורטאים ושל אנשי עסקים. הראשונים למדו בהדרגה לדרוש ולקבל תגמול בעד הופעותיהם, ועם הזמן גם הבינו כי הם עצמם בבחינת סחורה מבוקשת בשוק, גם מחוץ למגרש הספורט. אנשי עסקים, שזיהו את הפוטנציאל הכלכלי הגלום בספורט, רכשו קבוצות ספורט ואף הקימו כאלה והריצו אותן בנתיב הכסף.

היבט גלובלי. תהליכי הגלובליזציה, שאינם מנותקים כמובן מההיבט הכלכלי, הפכו את הספורט, כמו גם תחומים אחרים בחיי הכלכלה והחברה, למוצר בין-לאומי. גבולות מדיניים ופיזיים טושטשו ואף נמחקו, וחידושי הטכנולוגיה אפשרו לכל צופה בכל מקום בעולם לצפות בשידור חי בטקס פתיחת המשחקים האולימפיים בבייג'ין, בגמר אליפות העולם בכדורגל ביוהנסבורג או במרוצי המכוניות ברחובות מונקו. קבוצות וכוכבי ספורט שהפכו למותגים בין-לאומיים סייעו לטשטש את הגאווה וההזדהות המקומית או הלאומית והפכו את הספורט למעין דת גלובלית, שלמאמיניה אין נתינות מוגדרת. הגלובליזציה סייעה גם להפוך ענפי ספורט ששויכו בעבר למדינות מסוימות, לידועים ואף אהודים במדינות אחרות.

היבט תרבותי. להיבט זה פן כפול: האחד, הגידול בזמן הפנוי, במיוחד במדינות המערב (רסקין, 1998), מאפשר לבני אדם להקדיש זמן רב יותר לצפייה באירועי ספורט ובידורי הספורט. הפן השני קשור בתודעת הגוף וטיפוחו (Sassatelli, 1999), המעודדת רבים לעסוק בספורט (לירן-אלפר וקמה, 2007), וספורטאים וספורטאיות מצטיינים נעשו דמויות לחיקוי. התפתחות תודעת הבריאות בעולם המערבי, המדגישה את חשיבות תודעת הגוף וטיפוחו, תרמה גם היא להגברת העניין בספורט ואת העיסוק בו.

הספורט, כמו ההופעות של קרקס "בארנום", מתנהל בשלוש זירות בעת ובעונה אחת: מקומית, ארצית-לאומית ובין-לאומית. כמו כל תעשייה אחרת, המגלגלת סכומי עתק

ושמעורבים בה יצרים ואינטרסים, היא זקוקה למנגנונים של קידום מכירות ושיווק. בעידן המודרני הולכים יחסי ציבור ושיווק יד ביד, ויחסי הציבור הם חלק ממערכת רחבה יותר של תקשורת שיווקית (marketing communication – MARCOM). אך מי הם ה"לקוחות"? מי הם הקשורים לשדה הספורט והמעוניינים ביחסי ציבור? בחינה מדוקדקת מעלה כי יש לפחות 28 "שחקנים" המשתתפים ב"משחק" יחסי הציבור על מגרשי הספורט וסביבם. מקצת השחקנים הם ותיקים, ונוכחותם בזירה זו איננה חדשה, ואחרים הצטרפו למשחק רק בעידן המודרני. לא לכולם אינטרסים משותפים; אדרבה – לעתים קרובות יש להם אינטרסים נוגדים ומתנגשים.

ה"שחקנים"

קיימים כאמור 28 שחקנים הנוקטים פעילויות יחצ"ניות בתחום הספורט, ואלו הם: מדינות, רשויות מקומיות, מפלגות פוליטיות, פוליטיקאים, בעלים ומשקיעים, מועדונים וקבוצות, ספורטאים, אמצעי תקשורת ההמונים, ארגונים לקידום הספורט, מעניקי חסויות, מפרסמים, מאמנים, שופטים, בעלי תפקידים בתחום הספורט, איגודי שחקנים, ארגוני אוהדים, חברות הימורים, יצרני מוצרי בריאות, ספקי שירותים, חברות אלקטרוניקה (כולל יצרני מחשבים ותוכן), חנויות, משטרה ושירותי חירום, יצרני מוצרים-נלווים (מרצ'נדיז), אספני מזכרות מתחום הספורט, אמנים (בעיקר זמרים), אוניברסיטאות ומכללות וכן קבוצות אינטרס שונות וחד-פעמיות.

1. **מדינות.** כבר ביוון העתיקה גילו המדינות את כוחו של הספורט ככלי פוליטי. כל משחק בין נבחרות לאומיות הפך מאז למאבק סמלי על יוקרה ומעמד. ההצלחה הספורטיבית ממונפת על ידי המדינות לצורכי פנים (עידוד המורל והגאווה הלאומיים) כמו גם לצורכי חוץ (שיפור התדמית הבין-לאומית).

לדוגמה: איטליה הפשיסטית טיפחה את הספורט הייצוגי כחלק מהמגמה האימפריאליסטית שאימץ המשטר. הם האמינו כי הספורט יסייע לזכות בהישגים פוליטיים, יגדיל את יוקרת המשטר והמפלגה ויחזק את מעמדו של הדוצ'ה, ואכן איטליה זכתה להישגים רבים (Martin, 2004); המשטר הנאצי אירח את המשחקים האולימפיים בברלין בשנת 1936 כחלק מהמאמצים להאדיר את יוקרתה של המדינה ולהוכיח את יעילותה ואת הישגיה הטכנולוגיים, הארגוניים והספורטיביים. מדינות מזרח אירופה טיפחו את ספורטאיהן כדי שאלו יהיו "דיפלומטים בחליפות אימון" (Strenk, 1980) ויפיצו ברבים, בזכות הישגיהם הספורטיביים, את המסר הקומוניסטי ואת החלופה החיובית שהוא מציע למערב הקפיטליסטי. בעידן המודרני מנסות מדינות לקדם את הספורט ולשם כך מפעילות מנגנונים של יחסי ציבור גם למען מטרות אחרות כגון בריאות (עידוד פעילות גופנית למניעת מחלות), חינוך (ניתוב נוער ומבוגרים לפעילות ספורטיבית במקום פעילויות אנטי-חברתיות או למיגור תופעות חברתיות שליליות) או כלכלה (ייזום אירועי ספורט ואירוח אירועים כמנוף לקידום יעדים תיירותיים).

לקטגוריה זו אפשר לצרף ישויות פוליטיות, או פוליטיות למחצה, המנצלות את הספורט

למינוף מעמדן הבין-לאומי. לדוגמה, ויילס וסקוטלנד מקפידות לשמר את מעמדן העצמאי במשחקי אליפות העולם בכדורגל, והרשות הפלסטינית שיגרה כבר ב-1996 משלחת ספורטאים למשחקים האולימפיים, זמן רב לפני שהצהירה על כוונתה לפנות לאו"ם בבקשה להכיר בה כמדינה עצמאית.

2. **רשויות מקומיות.** כמו המדינה גם רשויות מקומיות רואות בספורט כלי לקידום האינטרסים שלהן, ובראש ובראשונה להעלות קרנו של היישוב ולטיפוח תדמיתו. ליוורפול, עיר תעשייתית אפורה בבריטניה, מוכרת בעולם כולו בזכות "החיפושיות" וקבוצת הכדורגל שלה. ברצלונה מפורסמת כיום לא רק בזכות בנייניו של גאודי אלא גם, ואולי בעיקר, בזכות קבוצת הכדורגל שלה. וכמותן יש ערים רבות בעולם – בהולנד, בגרמניה, בבלגיה, בספרד, בפורטוגל ובמדינות אחרות – ששמן מוכר אך ורק, או בעיקר, בזכות קבוצות הספורט שלהן. רשויות מקומיות מבקשות לטפח את קבוצות הספורט שלהן כדגל של גאוה מקומית, שסיביו מתכנסת האוכלוסייה כולה. הן גם נאבקות לארח אירועי ספורט גדולים וחשובים. כל אירוע כזה מעניק לעיר פרסום ויוקרה, יוצר מקומות עבודה, מאיץ הקמת תשתיות חדשות ומבטיח את בואם של תיירים ואוהדי ספורט רבים. המשחקים האולימפיים שהתקיימו בברצלונה ב-1992 הזניקו את העיר כולה שנות דור קדימה, הביאו לחידוש פניה והפכו אותה למוקד תיירות עולמי. מערכת מסועפת של יחסי ציבור "מכרה" את העיר לא רק לחובבי הספורט, שהגיעו אליה לרגל המשחקים האולימפיים, אלא גם למיליוני תיירים אחרים מכל רחבי העולם. שיקגו, שהתחרתה על אירוח המשחקים האולימפיים בשנת 2016, הבינה את חשיבות יחסי הציבור במאבק מול טוקיו, מדריד וריו דה-ז'נרו, וגייסה לעזרתה את אחד מתושבי העיר – "היחצ"ן מספר אחת", נשיא ארצות הברית ברק אובאמה.

יחסי הציבור מופעלים על ידי הרשות המקומית לא רק כדי "למכור" את העיר לתיירים ולאורחים, אלא גם כדי "למכור" את הספורט לתושבי העיר – כתעסוקה לשעות הפנאי, כפעילות בריאותית, כאירוע חברתי המלכד את התושבים וכאמצעי למניעת עבריינות.

3. **מפלגות פוליטיות.** הקשר ההדוק בין מפלגות לבין ספורט, שנפרם כמעט לחלוטין בעשורים האחרונים בעולם הדמוקרטי, אפיין בעבר לא רק מדינות טוטליטריות, שבהן הייתה המפלגה הבעלים של קבוצות ספורט, אלא אפילו את ישראל. הספורט היה כלי שרת בידי המפלגה. הוא היה מקור ליצירת תפקידים ומשרות, הוא היה מוקד הזדהות, ובעיקר – שימש כלי יחצ"ני, כדי להוכיח ש"המפלגה מחוברת לעם".

ניתוק קשרי הבעלות לא ניתק את המפלגות מהספורט. מפלגות בישראל ובמדינות אחרות מנסות לגייס לשורותיהן ידוענים כדי שאלו ישתלבו ברשימותיהן. מנגד גם יש ספורטאים-ידוענים המבקשים למנף את הצלחותיהם הספורטיביות ולתבן למגרש הפוליטי. כדוגמה, במערכות הבחירות לסנאט ולתפקידי מושלים שהתקיימו בארצות הברית בשנת 2010, התמודדו לא פחות מתשעה ספורטאי צמרת לשעבר. בישראל התמודד טל ברודי על מקום בכנסת מטעם "הליכוד", ואילו רפעת טורק, שחקנה לשעבר של הפועל תל-אביב, כיהן כחבר מועצת עיריית תל-אביב.

4. **פוליטיקאים.** האהדה הנרחבת לספורט יצרה כר פעולה נרחב לפוליטיקאים המנסים

לזכות בהון פוליטי באמצעות הספורט. פוליטיקאים בראשית דרכם מנסים לזכות בתפקידים ייצוגיים בקבוצות ספורט, בידיעה שהם עשויים לזכות לסיקור תקשורתי. יו"ר הכנסת ראובן ריבלין זכה בפרסום הנרחב הראשון כאשר עמד בראש קבוצת הכדורגל של בית"ר ירושלים, וכמוהו גם רוני בר-און, לימים שר האוצר, שמילא תפקיד דומה. משה דיין הקפיד לצפות במשחקי מכבי תל-אביב בידיעה שמצלמות הטלוויזיה לא יפסחו על נוכחותו באולם. כמוהו עשו ועושים פוליטיקאים רבים, המפגינים נוכחות באירועי ספורט לא כל כך כדי לראות, אלא יותר כדי להיראות. נוכחות באירוע עשויה להיות הצהרה פוליטית, בעיקר כלפי מצביעים פוטנציאליים. לדוגמה, פוליטיקאי שיגיע למגרשה של קבוצת הכדורגל בעיר סכנין יבקש להעביר בכך מסר, והופעתו של מנהיג "הליכוד" בנימין נתניהו במשחקי קבוצת בית"ר באצטדיון טדי בירושלים נועדה להביע הזדהות עם אוהדי הקבוצה, המזוהים עם הימין, ולהדק את קשריו עמם.

כאשר זכה השייט הישראלי גל פרידמן במדליית זהב במשחקים האולימפיים באתונה בשנת 2004, מיהרה לעלות אל הבמה שרת החינוך לימור לבנת, התייצבה לצדו של המנצח כדי להופיע עמו בכל התצלומים שפורסמו באמצעי התקשורת. וכאשר קבוצת הכדורסל של מכבי תל-אביב זכתה בגביע אירופה מיהר ראש הממשלה לטלפן למאמן הקבוצה כדי לברכו, והשיחה בין השניים הפכה, בזכות היח"צנים, לאירוע מתוקשר היטב.

5. **בעלים ומשקיעים.** דפוסי הבעלות והניהול החדשים בספורט חייבו את בעלי הקבוצות לטפח יחסי ציבור לקבוצות שבבעלותם ואף לעצמם. הסיבות לרכישת קבוצת ספורט הן מגוונות, אך בכל המקרים יש עניין ביחסי הציבור. אנשי עסקים רוכשים קבוצת ספורט ומבקשים להתהדר ברבים – כמו אספני אמנות עתירי הון המתגאים ברכישותיהם – בקבוצה "שלם". במקרים אחרים עשויה רכישת קבוצת ספורט לשמש מנוף להכרה והוקרה, ואף לגיטימציה, מצד הציבור. ארקדי גאיידמק, שהורשע בבית משפט צרפתי על עסקאות נשק, רכש את קבוצת הכדורגל הפופולרית של בית"ר ירושלים בתקווה להפוך לגיבור מקומי, שאיש לא יעלה על הדעת להסגירו למדינה זרה. ניסיונו של גאיידמק להתמודד בבחירות לראשות עיריית ירושלים חושף סיבה נוספת לרכישת הבעלות על קבוצת ספורט: ההערכה כי אפשר לנצל את הספורט למינוף ולשדרוג המעמד הציבורי של הבעלים כצעד לקראת כניסתו לחיים הפוליטיים. כך עשה גם סילביו ברלוסקוני, לימים ראש ממשלת איטליה, שרכש בשנות השמונים של המאה הקודמת את קבוצת הכדורגל המצליחה "מילאן", שהייתה – בצד שליטתו בערוצי תקשורת ההמונים – קרש קפיצה למגרש הפוליטי.

6. **מועדונים וקבוצות.** כל קבוצת ספורט, יהיו בעליה אשר יהיו, היא ישות עצמאית המבקשת לגייס קהל אוהדים, להיות גורם משיכה לשחקנים חדשים ולטפח תדמית חיובית, כדי לקדם את המועדון ברמה המקצועית והכלכלית כאחת. מטעם זה למשל קבוצות נותנות חסותן לאירועי צדקה, משתתפות במשחקי ידידות שהכנסותיהם קודש למטרות ציבוריות ומעודדות את שחקניהן להשתתף בפעולות נגד תופעות שליליות כמו אלימות וגזענות.

7. **ספורטאים.** לא רק הספורט הפך לסחורה. גם הספורטאי הבודד הפך לסחורה ולמותג.

ככל שהספורטאי מפורסם יותר, כך עולה ערכו בשוק הספורט, ועולה גם שכרו. ולא זו בלבד: שחקנים מפורסמים, ובמיוחד אם הם נאי-מראה, עשויים לקבל חוזי פרסום או הסכמים להענקת שמם למותגים מסחריים, שיזרימו לכיסיהם הון עתק. חברת "נייק" לדוגמה, ייצרה נעלי ספורט מיוחדות הנושאות את שמו של מייקל ג'ורדן, וכך עשו גם חברת "אדידס", שפיתחה קו ייצור לנעליים שנשאו את שמם של הטניסאי סטן סמית' ושל הכדורסלן פטריק יואינג, או חברת "פומה", המייצרת נעלי ריצה על שמו של האצן מג'מיקה יוסיין בולט. ספורטאים מפורסמים ניצלו ומנצלים את פרסומם כדי לפתח עסקים הנושאים את שמם ומזוהים עמם גם אחרי שפשטו את בגדי הספורט ותלו את נעלי הריצה, הכדורגל או הטניס. גם להופעה החיצונית יש חשיבות והשלכות כלכליות: תספורתו של הטניסאי אנדריי אגאסי, בדומה לתסרוקותיהם של הכדורגלנים כריסטיאנו רונאלדו ודויד וייה, היו למודל לחיקוי בקרב ההמונים ותרמו לתדמית שתורגמה לחוזים פרסומיים. העניין בפעילות יחסי הציבור הוא אפוא דו-צדדי: גם של השחקנים וגם של החברות שעמן הם קשורים בקשרים עסקיים.

8. **סוכני שחקנים.** סוכני השחקנים מעוניינים ביחסי הציבור כדי להעלות את ערך ה"סחורה" שלהם, כלומר השחקן שאותו הם מייצגים. ככל שערכו של השחקן גבוה יותר, כך יגדלו הכנסותיו של הסוכן. אלא שהסוכנים אינם מסתפקים בקידום תדמית של ה"סחורה"; הם זקוקים גם ליחסי ציבור אישיים כדי למשוך אליהם שחקנים נוספים ואף לקוחות שלא רק מתחום הספורט.

9. **אמצעי תקשורת ההמונים.** צרכני התקשורת קוראים עיתונים, צופים בטלוויזיה ומאזינים לרדיו משום שהם מבקשים לצרוך תכנים. ספורט הוא תוכן מבוקש ונצרך. אמצעי התקשורת המשודרים והמודפסים, המקדישים זמן ומקום לסיקור נושא הספורט, מסתייעים ביחסי ציבור כדי להביא לידיעת קהלים נרחבים את דבר פעילותם. יחסי הציבור יתרמו לדוגמה להעלאת מספר הצופים בשידור בטלוויזיה, ומדרוג (רייטינג) גבוה פירושו הכנסות גבוהות. אלא שאמצעי התקשורת אינם רק מתווכים המעבירים מידע ותכנים לקהל. במקרים רבים הם היצרנים של התכנים – או סוכנים שרכשו את הזכויות עליהם – והם זקוקים ליחסי ציבור כדי להעלות את המודעות לתכנים הללו ולהגביר את העניין בהם, כדי שיהיה אפשר למכרם לערוצי תקשורת אחרים. העניין הציבורי הרב בספורט גם מעודד אמצעי תקשורת להעניק את חסותם לאירועי ספורט – פעילות שהיא יחצ"נית במהותה – כדי לזכות בתהודה ציבורית רצויה.

10. **ארגונים לקידום הספורט.** היקפה הגדול של הפעילות הספורטיבית בעולם, ובמיוחד של תעשיית הספורט, חייב ומחייב הקמת גופים ומנגנונים להסדרת הפעילות, לקידומה ולניהולה. כך הוקמו גופים רבים, מרביתם לא ממשלתיים (NGO), הפועלים ברמה הבין-לאומית (למשל: הוועד האולימפי הבין-לאומי או ההתאחדויות הבין-לאומיות של ענפי הספורט השונים), האזורית (למשל, התאחדויות הכדורסל או הכדורגל באירופה) והארצית-לאומית (למשל, התאחדות הכדורגל הארצית, ועד אולימפי לאומי ועוד). אחד מתפקידיהם של הארגונים הללו הוא טיפוח התודעה הספורטיבית, קביעת כללי משחק וקיבוע נורמות וכללי התנהגות. נוסף על הצלחתו במילוי תפקידיו מבקש כל אחד מהארגונים הללו גם

לזכות בהכרה ציבורית בפעילותו ובהוקרה. ארגונים כמו מנהלת ליגת הכדורסל בארצות הברית אינם רק עוסקים בהסדרה טכנית של המשחקים, אלא מופקדים למעשה גם על ניהולה של מערכת כלכלית ענפה. יתר על כן: מטבעם של ארגונים שהם גדלים במשך השנים, הוצאותיהם תופחות והם מעוררים ביקורת, ציבורית ותקשורתית, על דרך ניהולם, ובמיוחד אם הפעילות בתחומם נגועה באי-סדרים כספיים או רצופה בכישלונות ספורטיביים. יחסי הציבור הם אפוא לא רק כלי חיוני להשגת מכלול היעדים התפקודיים, יעדי ההכרה וההוקרה והיעדים הכלכליים, אלא גם כלי נשק להדיפת הביקורת.

11. **מעניקי חסויות.** החסויות הולכות ותופסות מקום מרכזי בתמהיל השייווק ויחסי הציבור של ארגונים וחברות בכל רחבי העולם. יש הטוענים כי במאה העשרים חל גידול שנתי מתמיד, של כתשעה אחוזים, בסכומים המושקעים בחסויות ומוקדשים להן (Irwin, Sutton, & McCarthy, 2008). חסות היא, על פי אחת מהגדרותיה, "סיוע (בכסף, בכוח אדם, באמצעים ובמשאבים אחרים או במוניטין) לארגון, לחברה או לאדם בודד, כדי שאלו יוכלו לבצע פעילות מסוימת, ובתמורה לכך יזכה מעניק החסות לחשיפה ציבורית ותקשורתית שתחזק את מעמדו הציבורי, כמי שמוכן לתרום ממשאביו כדי לקדם פעילויות לטובת החברה, ותסייע לעסקיו" (לימור, לשם ומנדלויס, 2012). כיוון שתכלית החסות היא יחסי ציבור, לנותן החסות יש עניין לקדם את הפרסום לפעילות או לגורם הנהנים מחסותו ולהגביר את המודעות להם. לדוגמה, יצרניות הסיגריות, שנתבי הפרסום הרגילים בטלוויזיה נחסמו בפניהן, מיהרו להעניק את חסותן לאירועי ספורט – כמו מרוצי מכוניות או מרוצי סוסים (Crompton, 1993) – כדי לקדם את יחסי הציבור של המרוצים הללו, ובכך גם את שלהן עצמן.

הזיקה בין נותן החסות לבין מקבלה איננה חד-סטריית. מקבל החסות נהנה מיוקרתו של נותן החסות ומתרומתו הכספית, אך בה במידה עשוי נותן החסות ליהנות מיוקרתו של מקבל החסות. במקרים מסוימים עשויה הנכונות לקבל את החסות להיות מעין "הכשר" לנותנה.

12. **מפרסמים.** חברות עסקיות משקיעות בפרסום כדי לקדם את עצמן ואת מוצריהן. הן מבקשות להבטיח כי ההשקעה בפרסום תניב פרי, וכי הפרסום יזכה בחשיפה מרבית. כאשר משקיעים בפרסום בתחום הספורט – בשילוט במגרש הספורט, בכיתוב על בגדי השחקנים ובפרסומות בטלוויזיה – חשיפה מרבית פירושה נוכחות של קהל רב במגרש הספורט או בשידורי צפייה גבוהים בשידורי המשחק בטלוויזיה. מכאן שהחברות מעוניינות ומסתייעות בפרסום עקיף – יחסי הציבור – כדי לקדם את החשיפה לפרסום הישיר. דומים הדברים להסכמי פרסום בין חברות לבין שחקנים וקבוצות. הספורטאים והקבוצות הם "מתווכי פרסום", ועל כן כדאי לפתח ולטפח את יחסי הציבור שלהם ואת הקשר בין שני הצדדים כמנוף להגברת החשיפה למפרסמים.

13. **מאמנים.** עד לפני שנים לא רבות הייתה משכורתם של המאמנים לא גבוהה, ולעתים קרובות נפלה מזו של השחקנים והספורטאים שעל אימונם היו מופקדים. הפרסום באמצעי התקשורת, שיחסי הציבור הם אחד ממנועיו, היה לא אחת תחליף לשכר לא גבוה. המאה

העשרים ואחת בישרה, במידה רבה, שינוי. מאמני צמרת החל ליהנות משכר ומתנאים מפליגים – לדוגמה: הכנסתו של ז'וז'ה מוריניו, מאמנה של קבוצת הכדורגל "ריאל מדריד", מוערכת בכ-10 מיליון אירו לעונה – ויחסי הציבור הם עתה "כלי עבודה" בשוק המאמנים, שכמו כל שוק אחר הוא שוק של קונים ומוכרים, ושל היצע וביקוש. יחסי ציבור המנוהלים במיומנות עשויים לתרום לפיתוח יחסים טובים עם אמצעי התקשורת, העשויים מצדם לשמש מנוף וגורם לחץ לקידום המקצועי, וממילא גם הכלכלי, של מאמנים.

14. **שופטים.** שופטי ספורט הפכו לכוכבים בפני עצמם, ובמיוחד מאז החל עידן השידורים הישירים בטלוויזיה. לדימוי הציבורי והתקשורתי של שופט יש השפעה על מעמדו ועל קידומו המקצועי, אך גם על עתידו, ובמיוחד אם הוא מבקש לפתוח בקריירה חדשה אחרי שיפשוט את מדי השיפוט. יחסי ציבור טובים עשויים לסלול את דרכם של שופטים בדימוס אל עמדת הפרשן באמצעי התקשורת, אל תפקידי ניהול באיגודי השופטים ואפילו לחוץ פרסום. שופט הכדורגל הבין-לאומי מאיטליה, פיירלואיג'י קולונה – שזכה לכינוי "דייוויד בקהאם עם משרוקית" (עין דור, 2005) – אשר חתם על חוזה פרסום בן מיליון אירו עם חברת המכוניות "אופל" משמש דוגמה, יש להניח, לשופטים רבים, המבינים את חשיבותם של יחסי הציבור לעתידם המקצועי והכלכלי.

15. **בעלי תפקידים בתחום הספורט.** תעשיית הספורט, על שפע הארגונים והפעילויות שלה, מציעה גם מגוון של תפקידים ומשרות – ברמה הבין-לאומית, הלאומית או המקומית. מקצת התפקידים כוללים תגמולים כלכליים, אחרים מספקים תגמולים חברתיים, ויש המציעים את שניהם גם יחד. ככל שהכבוד גדול יותר, וככל שהתגמול החומרי גדול יותר, כך מתעצם המאבק על כל כיסא, על כל תואר ועל כל תפקיד. יחסי הציבור הם כלי חיוני במאבק, המתנהל לא אחת בצורה גלויה. עדויות לזה נמצאות תדיר הן בדיוחים במדורי הספורט באמצעי התקשורת והן בעמודים המרכזיים בעיתונות ובאינטרנט ובמהדורות החדשות בטלוויזיה וברדיו.

התפקידים הקשורים למגרשי הספורט עשויים להיות קרש קפיצה גם לעיסוקים אחרים, כולל למגרש הפוליטי. ראש עיריית סכנין מאזן גנאים, שכיהן קודם לכן, במשך כעשור, כיו"ר קבוצת הכדורגל המקומית, הודה כי "בזכות הקבוצה אני מכהן כראש העירייה" (נחמני, 2011). בעלים של קבוצות ספורט יכולים לנצל את המוניטין והפופולריות שלהם גם למינוף העסקים האחרים שלהם, בעיקר אם מדובר ברמה המקומית-עירונית. ואילו מי שהיה ראש הממשלה, אהוד אולמרט, הודה, אחרי שכבר סיים את תפקידו, כי "**ליצור לגיטימציה חברתית, מעמד חברתי, זה באמצעות עסקנות ספורטיבית שמזכה בהרבה תגמולי משנה... כותבים עליך, מבקשים תגובותיך, אתה הופך להיות פרשן...**" (וייץ, 2011).

16. **איגודי שחקנים.** בענפי ספורט שונים פועלים איגודי שחקנים, המתפקדים בדומה לאיגודים מקצועיים. הם דואגים לאינטרסים של השחקנים, לבריאותם ולרווחתם, גם בתקופת הפעילות הספורטיבית וגם לאחר פרישתם. לדוגמה: איגוד שחקני הכדורסל בארצות הברית נאבק למען הגדלת הכנסותיהם של השחקנים; איגוד הכדורסל בישראל נאבק למען

אימוצו של "החוק הרוסי", המחייב נוכחות על המגרש של לפחות שני שחקנים מקומיים בכל קבוצה במשך כל המשחק; איגוד שחקני הכדורגל בישראל פועל להבטחת גמלה לשחקנים עם סיום הקריירה המקצועית. רבות מהפעולות הללו כרוכות במאבקים ציבוריים ובמאמצים ליצירת דעת קהל אוהדת, והדבר מחייב, מטבע הדבר, הסתייעות באנשי יחסי ציבור וביעוצי תקשורת מנוסים.

17. **ארגוני אוהדים.** האוהדים הם לא רק העורף הכלכלי של כל קבוצת ספורט. הם גם הלב והמנוע שלה. וכמו כל לב – הם מלאים ברגשות, חיוביים ושלייליים. הם לא רק אוהדים אלא גם אוהבים (שחקנים, מאמנים, מנהלים ובעלים), ולעתים גם שונאים. היחסים הרגשיים מנותבים לעתים קרובות לאפיקים כמו-מעשיים: דרישה להתפטרות של מנהלים ובעלים, תביעה להדחת מאמן או לחץ לשינועם של שחקנים מסוימים בהרכב הפותח. ארגוני האוהדים גם מבקשים להגדיל את מספר חבריהם, לגבש אותם וללכדם ולהניעם לפעולות משותפות, כמו גיוס תרומות או נוכחות פעילה באירועי הספורט. הפעילויות הללו מחייבות לא אחת סיוע וייעוץ מקצועיים בתחום יחסי הציבור. למשל, ארגון הגג של אוהדי הכדורגל בישראל "היציע" הפעיל לחץ על שר התקשורת כדי להבטיח שהשידור המסכם בטלוויזיה של משחקי השבוע בכדורגל ישודר באחד הערוצים הפתוחים ללא צורך לשלם בעבורו.

18. **חברות הימורים.** תופעת ההימורים היא כיום חלק בלתי נפרד מתעשיית הספורט – לטוב ולרע. פרסום ויחסי ציבור לאירועי ספורט "מחממים" את האווירה סביב האירועים הללו, מעוררים תשומת לב ציבורית ומעודדים, ולו בעקיפין, את המהמרים. התדמית החברתית השלילית המלווה את תעשיית ההימורים גורמת לחברות הימורים לנסות "לטהר" את שמן, אף אם פעולתן חוקית, ולזכות בלגיטימציה חברתית, והן מסתייעות ביחסי ציבור למטרה זו (למשל במתן חסויות ותרומות, בייזום אירועים לעידוד ערכים ספורטיביים חיוביים ועוד).

19. **יצרני מוצרי בריאות.** חברות מסחריות רבות עוסקות בייצור ובשיווק של מוצרים הקשורים בבריאות ובספורט, כמו מכשירי כושר (הליכוניס, אופני כושר וכדו') או תרופות לשיפור התפקוד הגופני (כדורים לשיקום הסחוס, המפרקים וכדו'). כיוון שהספורט נקשר לאורח חיים בריא, והספורטאים מייצגים את מתיחת גבולות היכולת האנושית – לעתים עד כדי התגרות במגבלות הטבע – מעדיפות החברות המסחריות לקדם את עצמן ואת עסקיהן בפעילויות משולבות של פרסום ויחסי ציבור בעזרתם של ידוענים מתחום הספורט.

20. **ספקי שירותים.** כמו כל תעשייה אחרת גם תעשיית הספורט מתקיימת ופועלת בסיועם של ספקי שירותים מסוגים שונים. אדריכלים ומהנדסים מתכננים ובונים אצטדיונים ומתקני ספורט, ואילו חברות מתמחות מספקות את הציוד המתאים ומתחזקות אותו וכך הלאה. על אלה אפשר להוסיף את ספקי השירותים לקבוצות ולשחקנים – שירותים הכוללים ביגוד, הנעלה, ציוד אישי וכדומה – ואפילו חברות בעלות זיכיון לאספקת שירותי הסעדה ושתייה באצטדיונים. כל אלו מפעילים יחסי הציבור כדי לנצל את פעילותם במגרש הספורט, ואת העניין הציבורי הרחב בתחום הספורט, כדי למנף גם לתחומים אחרים.

21. **חברות אלקטרוניקה (כולל יצרני מחשבים ותוכן).** רוב חובבי הספורט עוקבים אחרי ההתרחשויות הספורטיביות בעזרת אמצעי תקשורת ההמונים, ובראשם הטלוויזיה. יצרני האלקטרוניקה המבקשים לקדם את מכירות מוצריהם מנסים להאדיר – בעזרת יחסי ציבור מתוחכמים – את חוויית הצפייה באירועי הספורט ולהציגה כקרובה למציאות. אין פלא אפוא כי מאמצי השיווק, הפרסום ויחסי הציבור של ציוד אלקטרוני, ובעיקר של מקלטי טלוויזיה, של מסכים או של ממירים וציוד הקרנה אחר, מנותבים לזמני שיא בצריכת שידורי ספורט (המשחקים האולימפיים, אליפות העולם בכדורגל ועוד). המשחקים הממוחשבים, שהם מקור הכנסה נכבד לחברות האלקטרוניקה, מבוססים על העניין הרב בענפי ספורט פופולריים – ובעיקר מצד ילדים ובני נוער – ומשחקי הספורט הווירטואליים מזניקים, בסיועם של פרסומאים ואנשי יחסי ציבור, את היקפי המכירות.
22. **חנויות.** חנויות למכירת צעצועים, מכשירי חשמל וציוד אלקטרוני הן הערוץ שדרכו משווקות היצרניות הגדולות את מוצריהן לקהל הרחב, ובמיוחד אם המוצרים הללו נושאים שמות של ספורטאים או מזהים עמם. החנויות, ובמיוחד רשתות גדולות בתחומים אלו, מפעילות מערכות פרסום ויחסי ציבור כדי לקדם את מכירות המוצרים תוך ניצול העניין הגדול בספורט, ובמיוחד מצד ילדים ובני נוער. העניין בספורט מנוצל לעתים קרובות גם לקידום מוצרים שאינם קשורים ישירות לספורט.
23. **משטרה, אכיפה ושירותי חירום.** הפופולריות הרבה של הספורט וכוחם של אירועי ספורט גדולים למשוך אליהם קהל רב מנוצלים גם על ידי גופים רשמיים ואף על ידי שירותי החירום לקידום יחסי הציבור שלהם. המשטרה, מכבי האש או מגן-דוד-אדום מנצלים את אירועי הספורט כדי לתת פומבי לעשייה שלהם מתוך ידיעה כי כל פעילות הקשורה לספורט – למשל מעצר של ספורטאים מפורסמים בגלל מעורבות בתגרה, נהיגה במהירות מופרזת או העלמת מס – תזכה לכותרות ותבטיח את יחסי הציבור הרצויים.
24. **יצרני מוצרים-נלווים (מרצ'נדיז).** תעשיית הספורט, כמו תעשיית הבידור, למדה זה מכבר את המשמעות הכלכלית הגדולה הטמונה בייצור מוצרים נלווים ובשיווקם. קבוצות וספורטאים חותמים על הסכמים עם גופים מסחריים כדי שאלו ייצרו וישווקו מוצרים הנושאים את שמם ואת דיוקנם של הכוכבים ושל ספורטאי הצמרת. יחסי הציבור, כמו הפרסום, חיוניים להנעת מכונת המכירות.
25. **אספני מזכרות מתחום הספורט.** אספנות המזכרות (ממורביליות) בתחום הספורט – בגדים, נעליים או ציוד ספורט של שחקנים; כדורי משחק חתומים וכדומה – מתפתחת ותופחת בהתמדה. בעשור האחרון היא הפכה לתעשייה מיומנת ומעריכים כי היא מגלגלת מיליארדי דולרים (זאבי, 2011). חברות המתמחות במכירת פריטים לאספנים, יצרני ציוד ספורט, קבוצות ושחקנים, וכמובן אספנים – כל אלו מעוניינים, ישירות ובעקיפין, ביחסי ציבור לאספנות, בעיקר בגלל המשמעויות הכלכליות הגלומות בכך.
26. **אמנים.** גם אמנים גילו את חשיבותו של הספורט כמכשיר יח"צני. גם הם מנצלים את העניין בספורט כדי לזכות בפרסום ובמעמד ציבורי. אמנים וזמרים רוכשים קבוצות ספורט (לדוגמה: רכישת קבוצת כדורגל על ידי הזמר אלטון ג'ון), אחרים כותבים ומלחינים שירים

לקבוצות ספורט (לדוגמה: רוד סטיוארט, שכתב שיר מיוחד לקבוצת הכדורגל הסקוטית "סלטיק יונייטד"), ויש המסתפקים בהתייבשות במגרשי הספורט בידיעה שמצלמות התקשורת יתמקדו בהם ויבטיחו להם יחסי ציבור ופרסום.

27. **אוניברסיטאות, מכללות ומוסדות חינוכיים.** אוניברסיטאות ומכללות בארצות הברית, ובהדרגה גם במדינות אחרות, מטפחות את קבוצות הספורט ומסייעות להן בידיעה ברורה שהן מכשיר יחצ"ני בידי המוסד החינוכי. קיימות אוניברסיטאות ומכללות ששמן ידוע בעיקר בגלל קבוצות הספורט שלהן. ככל שקבוצת הספורט מצליחה יותר, כך היא מושכת קהל רב יותר למשחקה ומעניקה למוסד החינוכי יחסי ציבור הגורמים לסטודנטים רבים להתדפק על שעריה. וכמובן אין להתעלם מההיבט הכלכלי, שכן **"קבוצות הספורט של האוניברסיטאות הן גורם מחולל להכנסות גדולות"** (Isaacson, 2010, p. 599).

28. **קבוצות אינטרס שונות וחד-פעמיות.** מגרשי הספורט הם אבן שואבת לקבוצות אינטרס שונות, קבוצות או אד-הוקיות, המבקשות לנצל את העניין בספורט כדי לקדם את עצמן ואת האינטרסים שהן מייצגות. דוגמה קיצונית ובלוטת לכך הם ארגוני טרור המאיימים לבצע פיגועים באירועי ספורט גדולים בידיעה שהפיגוע – ואפילו רק האיום לביצועו – יזכה לפרסום רב, שימקד את תשומת הלב הציבורית. מסרי איום של ארגוני טרור הם בבחינת יחסי ציבור, והם משיגים לא אחת את מטרותם – תהודה ציבורית – כפי שאירע בשבת 2008, כאשר מרוץ ראלי דקאר (בעבר פריז-דקאר) בוטל בגלל איומים של ארגון "אל קאעידה". יצוין כי גם קבלת אחריות בדיעבד על ביצוע פעולת טרור היא פעילות יח"צנית.

סיכום

עשרים ושמונה ה"שחקנים" אינם עשויים מקשה אחת ואף אין להם אינטרס משותף אחד. למעשה, אפשר לזהות לפחות חמישה אינטרסים בסיסיים העשויים להניע כל אחד מהשחקנים לפעילות יח"צנית: פוליטי, כלכלי, תדמיתי, אידאולוגי וספורטיבי. האינטרסים עצמם אינם חד-ממדיים, והם בבחינת משתני-על. לדוגמה, האינטרס האידאולוגי עשוי להיות בתחום הלאומי, החינוכי, התרבותי, החברתי, האתני או שילוב של חלק מהם; האינטרס הכלכלי עשוי להיות קידום יעדים אישיים של ארגון (מדינה, תאגיד, חברה) או של אדם, או לחלופין – הכשלת יעדים של אחרים.

מכפלה של הנתונים לעיל מלמדת כי יש לפחות 140 אינטרסים פוטנציאליים (28 "שחקנים" כפול חמישה אינטרסים בסיסיים), אך למעשה המספר גדול פי כמה, כיוון שהאינטרסים הללו הם כאמור משתני-על, ויש כמובן גם אין-ספור אפשרויות של שילובים ביניהם. יתר על כן: גם ה"שחקן" איננו בהכרח בודד. לקבוצה עשויים להיות כמה בעלים-שותפים, שלכל אחד מהם אינטרסים משלו, שאינם בהכרח חופפים; לכל אחד מעשרות השחקנים בקבוצה, שהם לכאורה "שחקן" אחד, יש מאויים, שאיפות ואינטרסים משלו; והדברים נכונים כמעט לכל אחד מ-28 ה"שחקנים".

משמעות הדבר היא פשוטה וברורה: מאות ואלפי גורמים, סיבות ואינטרסים מניעים

לפעולה את ה"שחקנים" על מגרש הספורט. בשנת 1945 פרסם ג'ורג' אורוול מאמר בכתב העת הבריטי "טריביון", שכותרתו "רוח הספורט". **"לספורט רציני אין דבר וחצי-דבר עם משחק הוגן", טען אורוול, "הוא כרוך בשנאה, בקנאה, ביהירות, בחוסר התחשבות בכל החוקים ובהנאה סדיסטית מצפייה ב אלימות"** (Orwell, 1945, p. 10). הספורט בעידן המודרני הוא גם פוליטיקה וגם עסקים. בעולם משולב של פוליטיקה, עסקים, שנאה, קנאה ויהירות, שבו כל אחד חותר להשיג את מטרתו תוך "חוסר התחשבות בכל החוקים", כהגדרת אורוול, יחסי הציבור הם כלי נשק אסטרטגי וטקטי רב ערך. ההצלחה איננה נמדדת רק על מגרש הספורט אלא גם בכותרות העיתונים, על מרקע הטלוויזיה, על צג המחשב ובחשבון הבנק. הסיסמה שטבע בזמנו הברון פייר דה-קוברטן – "מהר יותר, גבוה יותר, חזק יותר" – מפנה אט-אט את מקומה לסיסמה חדשה, עדכנית יותר: "מהר יותר, גבוה יותר, חזק יותר, יקר יותר, ובעיקר – מיוח"צן יותר".

רשימת המקורות

- בן פורת, א. (2002). **ממשחק לסחורה: הכדורגל הישראלי 1948-1999**. באר-שבע: אוניברסיטת בן-גוריון בנגב.
- גלילי, י. (2009). שירים ושערים: ספורט ותקשורת המונים. בתוך: י. גלילי, ר. לידור וא. בן פורת (עורכים), **במגרש המשחקים: ספורט וחברה בתחילת האלף השלישי** (עמ' 349-359), רעננה: האוניברסיטה הפתוחה.
- דסקל, א. (2009.08.20). הספורט העולמי גלגל 29 מיליארד דולר ברבעון הראשון. **כלכליסט**. נדלה ב-19 ביולי 2011 מ: <http://www.calcalist.co.il/sport/articles/0,7340,L-3339462,00.html>
- הורניק, י., וליברמן, י. (1994). **ניהול הפרסום**. תל-אביב: האוניברסיטה הפתוחה.
- ויינגרטן, ג. (2003). משולש מנצח: ספורט, טלוויזיה, כסף. **פנים**, 25, 42-48.
- וייץ, ג. (2011.04.18). אהוד אולמרט, הגלגול הקודם. **הארץ**, מוסף פסח, 21-24.
- זאבי, ט. (2011.08.22). לאספנים. **הארץ**, מוסף ספורט, עמ' 8.
- חריף, ח. (2011). **ציונות של שרירים: תפקידיו הפוליטיים של הספורט הייצוגי ביישוב הארץ-ישראלי ובשנות העיצוב של מדינת ישראל, 1960 - 1898**. ירושלים: יד יצחק בן-צבי.
- לימור, י., אדוני ח., ומן, ר. (2007). **לקסיקון לתקשורת**. תל-אביב: ידיעות אחרונות.
- לימור, י., לשם, ב. ומנדליזס, ל. (2012). **יחסי ציבור**. רעננה: האוניברסיטה הפתוחה (בדפוס).
- לירן-אלפר, ד., וקמה, ע. (2007). **עיצוב הגוף וחיטוב הזהות: ייצוגי הגוף בטלוויזיה המסחרית**. תל-אביב: מכון חיים הרצוג לתקשורת, חברה ופוליטיקה.
- נחמני, ל. (2011.08.18). סכנין היא כמו ילד עבורי, לא אתן לה ליפול. **ישראל היום**, עמ' 52.
- עין דור, א. (2005.08.31). קרחת ביציעים. **וואלה, ספורט**. נדלה ב-19 ביולי 2011 מ: <http://sports.walla.co.il/?w=/7/770962>
- רסקין, ה. (1998). תרבות הפנאי והחינוך לפנאי לקראת המאה ה-21: חיזוי העתיד, מגמות, התפתחויות וכיווני פעולה אפשריים. **בתנועה**, 4, 421-449.
- Botan, C., & Hazleton, V. (2006). Public relations in a new age. In C. Botan & V. Hazleton (Eds.), **Public relations theory II** (pp.1-18). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum.

- Botan, C., & Taylor, M. (2004). Public relations: State of the field. **Journal of Communication**, **54**, 645-661.
- Clark, J. (2010). **Back on track? The outlook for the global sports market to 2013**. Price Waterhouse Coopers Report. Retrieved on 12 February 2012 from: <http://www.pwc.com/gx/en/entertainment-media/pdf/Global-Sports-Outlook.pdf>
- Crompton, J. L. (1993). Sponsorship of sport by tobacco and alcohol companies: A Review of the issue. **Journal of Sport & Social Issues**, **17**, 148-167.
- Dayan, D., & Katz, E. (1992). **Media events: The live broadcasting of history**. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Gitlin, T. (1998). Public sphere or public sphericules? In T. Liebes & J. Curran (Eds.), **Media, ritual and identity** (pp. 168-175). London, UK: Routledge.
- Harlow, R. (1976). Building a public relations definition. **Public Relations Review**, **2**, 34-42.
- Heath, R. (2004). Public relations. **Encyclopedia of public relations**. Sage. Retrieved on 20 September 2009. <http://www.sage-ereference.com/publicrelations/Article_n345.html>.
- Irwin, R., Sutton, W., & McCarthy, L. (2008). **Sport promotion and sales management** (2nd ed.). Champaign, IL: Human Kinetics.
- Isaacson, T. (2010). Sport public relations. In R. L. Heath (Ed.), **The Sage handbook of public relations** (pp. 599-609). Los Angeles, CA: Sage.
- Kruger, A. & Murray, W. (2003). **The Nazi Olympics: Sport, politics and appeasement in the 1930s**. Champaign, IL: University of Illinois Press.
- Martin, S. (2004). **Football and fascism: The national game under Mussolini**. New York, NY: Berg.
- Orwell, G. (1945, December 14). The sporting spirit. **Tribune**, **468**, 10-11.
- Price, J. L. (2001). **From season to season: Sports as American religion**. Macon, GA: Mercer University Press.
- Riordan, J. (1999). The impact of Communism on sport. In J. Riordan & A. Kruger (Eds.), **The international politics of sport in the 20th century** (pp. 48-66). London, UK: E & FN Spon.
- Sassatelli, R. (1999). Interaction order and beyond: A field analysis of body

culture within fitness gyms. **Body & Society**, 5, 227-248.

Strenk, A. (1980). Diplomats in track suits: The role of sports in the foreign policy of the German democratic republic. **Journal of Sport & Social Issues**, 4, 34-45.

אהדת כדורגל: חומר שאינו מתכלה

אמיר בן פורת

תקציר

במחצית השנייה של המאה העשרים חל פחות במעמדה האקדמי של הזהות. חוקרים מתחומי ידע מסוימים החלו להשמיע בקול רם ביקורת על מושג הזהות ועל שווה הערך האמפירי שלו. הטענה הנפוצה היא שאין להניח זהות במצב יציב לאורך זמן, וכי להלכה ולמעשה אין עוד מצב של זהות הדוקה ואחידה אלא כדברי הסוציולוג זיגמונד באומן, זהות כיום היא במצב נזיל. אם כך יש להניח כי במשך חייו של האדם יוחלפו רכיבים של זהות. הסיבה המכרעת לכך מעוגנת בסביבה החברתית המודרנית – "פוסט-מודרנית", כאילו הכול מתפרק ומתחבר ללא הרף. לאבדן הזהות היציבה יש כמובן השלכה על החיים עצמם ועל ההתנהגות של יחידים. מחקר זה מצביע על רכיב של זהות – זהות עם מועדון כדורגל – ששמר ועדיין שומר על יציבותו כמעט ללא עוררין. המחקרים העוסקים באוהדי כדורגל בעולם מעידים שאהדת כדורגל, קרי זהות עם מועדון מסוים, נמשכת מן העריסה ועד לקבר, וזו אינה קלישאה. הזהות עם מועדון הכדורגל היא רכיב הנוטה להיות דומיננטי בסידורים הזהות של האוהד. בניגוד לכל הטענות על זהות נזילה, הרכיב הזה מספק לאוהד גרעין מוצק של זהות, שאף אינו מתכלה. המאמר הנוכחי עוסק באוהדי כדורגל ישראלים שאהדתם למועדון כדורגל נמשכת כבר שנים רבות. השאלה העומדת למבחן היא מה מחזיק אהדה זו ומונע ממנה להתכלות. אהדתם של האוהדים נבחנת במחקר זה באמצעות שלושה מישורי אהדה הממצים את זהותו של האוהד עם קבוצתו – הממד האמוצינולי, הממד ההכרתי והמדמד הסמלי. ממחקר זה עולה שכמו במקומות אחרים בעולם של אוהדי הכדורגל הממד האמוצינולי נוטה להיות דומיננטי, אבל הוא אינו דוחק את שאר הממדים. לממד ההכרתי ולמדמד הסימבולי חשיבות רבה בקביעת האהדה/זהות של אוהד הכדורגל הישראלי. בשורה התחתונה אכן אהדת כדורגל היא רכיב מוצק שאינו מתכלה אצל אוהד הכדורגל והיא משפיעה על סינדרום הזהות הכללית שלו.

תאריכים: אהדה, כדורגל, זהות.

במחצית השנייה של המאה העשרים לערך חל ערעור במעמדה האקדמי של הזהות. חוקרים מדיסציפלינות שונות במדעי החברה החלו להשמיע ביקורת והסתייגויות נחרצות מן ההגדרה התאורטית של המושג "זהות" ואף משווה הערך האמפירי שלו, דהיינו מן האופן שבו יוחסו לו צורות התנהגות מתאימות. הביקורת הנשכנית נשמעה על רקע התעצמותה והתגווונותה של שיטת החיים ה"מודרנית" שחוקרים והוגים מסוימים בחרו להגדירה מחדש ולכנותה "מצב פוסט-מודרני". נדמה היה לכותבים-עוסקים בנושא זה כי ההקשר הכלכלי-פוליטי-תרבותי (בעיקר התרבותי) הולך ונעשה נזיל, כי הגלובליזציה מניעה הון, אנשים וסמלים מעבר לגבולות מקומיים ולאומיים ומערערת את יציבותם של קולקטיבים אלה. הם מניחים שזילות זו מביכה את היחיד שאינו יכול לסמוך עוד על עוגנים יציבים שבאמצעותם היה

יכול לקבע את זהותו למשך כמעט כל ימי חייו. על היצור הפוסט-מודרני, כך נטען מעכשיו, נגזר לבנות שוב ושוב את זהותו, לעתים אף להילחם עליה, במשך כל ימי חייו.

על פי סטיוארט הול "זהות" היא מושג הפועל "תחת מחק" במרווח שבין ביטול הזהות לייצוגה (Hall, 1996). עוד טוען הול כי הגישה הדיסקורסיבית (השיח) רואה בזהות תהליך של הבניה שאינו מסתיים ושאינו מגיע אי פעם לכלל השלמה. מושג הזהות אינו מסמל (כבעבר) גרעין יציב של העצמי המתפתח באופן ובקצב סדירים מן התחלה ועד הסוף, עם התמורות ההיסטוריות החולפות על פניו ולמרות תמורות אלה. הזמן המודרני, טוען הול, גרם לכך שהזהות איבדה את אחידותה ונעשתה למקוטעת ומתגלמת בפרקטיקות שונות ואפשר שגם מנוגדות. **"בכמה מעבודותיי המאוחרות בנושא זה [...] אני משתמש ב'זהות' כהתייחסות לנקודת מפגש, נקודת התפר, בין מחד, השיחים והפרקטיקות אשר מנסים להסב אותנו, לדבר אלינו לקרוא לנו אל המקום כסובייקטים חברתיים של שיחים מסוימים, ומאידך, כאל תהליכים של יצירת הסובייקטיביות אשר מבנה אותנו כנתינים שניתן לדבר אליהם. זהויות הן נקודות של התקשרות – של זיקה זמנית – לאותן עמדות שהשיח הפרקטי בונה עבורנו כסובייקטים"** (Hall, 1996, p. 5-6). מעמדו והשפעתו של המבנה על זהות נרמזים כאן היטב. זהות היא מצב נזיל, ומתח הוא אשר מנהל אותה יותר מכל דבר אחר. על פי הול, את האשם יש לבקש ב"מצב", כלומר בהקשר התרבותי-פוליטי-כלכלי, או לחלופין ב"תחום ההזדמנויות ההיסטורי" (Hall, 1990).

על הגבול שבין מודרניזם ל"פוסט-מודרניזם" (סוציולוגי/היסטורי) משמש הול פה למחברים אחרים, החולקים עמו פחות או יותר את תפיסת המקום והתוכן של זהות בת ימינו. כך למשל באומן (Bauman, 2001) מייחס למושג הזהות, לממשות שלו, חשיבות רבה: **"שיח על זהות, יכול לספר לנו רבות על מצב החברה האנושית בימים אלה"** (p. 121). דברים אלה נאמרים תוך רמיזה לזמן עבר יציב יותר ובהקשר של "מצב המודרניות", או לחלופין "מצב הפוסט-מודרניות" העכשוויים, הנתפסים על ידי באומן ועל ידי אחרים כאשמים בשרון הזהות של היחיד (ראה גם Lyotard, 1984). מנקודת ראותו של באומן יש להיות מודע וקרוב למציאות הנקבעת על ידי עולם גלובלי שאין בו סוף לזהות – שהיא לעולם אינה שלמה, שהיא פעולה פתוחה שבה (בהבנייתה) מעורבים האנשים עצמם. גם באומן מרמז על בעיה שמקורה במבנה תרבות.

מתמונת המצב של מושג הזהות שמציגים הול, באומן ואחרים נראה כי מה שנתפס כמצב מוצק ועמיד והיה עמוד השדרה של זהותו של היחיד, ובמילים אחרות: מה שנודע כיחס ודאי בין מסמן למסומן, הולך ונעשה נזיל ומאיים בהתאדות או לפחות בהשתנות מתמדת. בסיסי זהויות שנחשבו לעמידים במיוחד, כך נטען שם, מאבדים ממוצקותם והם משנים צורה. כך למשל קורה לזהות המגדרית (Butler, 1990), לזהות הלאומית (Billing, 1997; Smith, 1994), לזהות המעמדית (לקלאו ומוף, 2004) ולזהות האתנית (Bahaba, 1994). המצב הפוסט-מודרניסטי הביא לכך ש"ההביטוס" של היחיד נעשה לנזיל, למקוטע, עמוס בהבעות ולמעשה בלתי ניתן לחיזוי (Giulianotti, 2005). מה שנרמז כאן בבירור הוא כי בעיית הזהות אינה טמונה בסובייקט המסוים אלא במסגרת שבה הוא עוגן. למעשה זה

מצב היסטורי.

הפקת זהות (הבנייתה) הייתה ועודנה מאבק בין זהויות שלמות על דומיננטיות (Thompson, 2001). ואכן ייתכן שאפשר גם שהמאבק שינה פנים והוא מתרחש עכשיו בין זהויות מפורקות או שברי זהויות ובחיפוש אחר האיחוי בין מסמן למסומן הנראים כמתחמקים זה מזה. אבל מה שהיה (נחשב) בעבר צורך ללא תחליף ליחיד ולחברות שלמות, היינו יצירת זהות ושמירתה, לא נעלם בהווה גם אם ההווה הזה מכונה פוסט-מודרניסטי. כי אין לזהות תחליף פונקציונלי. אי אפשר לו ליחיד ואי אפשר לה לחברה השלמה בלי זהות או זהויות. המעמד, הלאום, האתניות והמגדר לא פסו מן העולם, והם עדיין קיימים כבסיסי הזדהות: הם עדיין נאבקים ביניהם על הבכורה. אולי בגלל אי-הבהירות באשר לדומיננטיות של אחד מהם או בגלל השילוב שבין שניים או יותר נוצרה אשליה כי אין הם (כל אחד ואחד מהם) תקפים כלל כעוגני הזהות.

זהות של יחיד, זהות של חברה

בדיון על זהות מתגלם במובלע או במפורש ויכוח דיסציפלינרי ותיק יחסית באשר לזהות כעניין של פסיכולוגיה (סובייקט) או זהות כעניין של סוציולוגיה (הקשר). מהותו של הוויכוח היא באשר לנקודת המוצא לתיאור ולהסבר, קרי באשר לקביעת סדר הדברים: גם מי שאוחז בעמדה פסיכולוגית ייטה להסכים כי מדובר בתופעה מלבר ומלגו: בדרך כלשהי יצירת הזהות ושמירתה זקוקה ליחיד ולחברה כמעט בעת ובעונה אחת (Jenkins, 2004). השאלה הראויה היא משקלו של מי מהם (הפנים או החוץ) דומיננטי, ואם הדומיננטיות הזו עשויה להתחלף, היינו אם אפשר להניח כי במצב מסוים היחיד הוא שמכריע באשר לזהות יותר מן הסביבה, אילו במצב אחר יהיו הדברים הפוכים.

לכאורה אין דבר טבעי ונכון יותר מאשר לעגן את שאלת הזהות ביחיד, ב"פסיכולוגיה" שלו. אריקסון למשל (Erickson, 1959) מצביע על התפתחות הזהות של היחיד בשלבים תוך כדי גיבוש התנסויותיו השונות ההולכות ומתרבות. אי לכך מותר וצריך לדבר גם על משבר הזהות כמשבר אוניברסלי של יחיד-סובייקט. למשל, כבעיה של כישלון במעבר משלב אחד של התפתחות לבא אחריו. זהות היא ראש לכול עניינו של היחיד כיוון שהיא נקבעת על ידי הוריו (קרי לידתו), אך גם משום שהיא נבחרת על ידיו לעתים באופן בלתי מודע (Bosma, et al., 1994). פסיכולוגים מצביעים על החשיבות הרבה של הגורם האמוציונלי בזהות של היחיד, והם ממחרים להוסיף כי אף שהגורם האמוציונלי נמצא בסמוך לגורמים חברתיים אין הוא ניתן לצמצום (רדוקציה) (Volger, 2000). לגורם האמוציונלי יש אפוא תרומה ייחודית, ויש מי שיאמר מכרעת, לזהות. כך למשל עבודתו של קריב (Craib, 1998) העוסקת ביישום של פסיכואנליזה לסוציולוגיה של זהות מתמקדת באלמנט הרגשי ובעוללותיו המסוימות. קריב טוען כי היחסים בין סובייקטים מתרחשים על יסוד גורמים רגשיים יותר מאשר על יסוד גורמים קוגניטיביים. ה"חוץ" של האנשים, כלומר אידאולוגיות, שיחים וכו', מתארגן באמצעות תהליך פנימי שקריב קורא לו "התנסות". התנסות, יש לציין כאן, היא אחד מן המנגנונים הבולטים של יצירת הזהות ושימורה ברמת יחיד וברמת חברה.

תמיכה מסוימת, ויש להוסיף בעירבון מוגבל, לתפיסת הזהות כעניין של היחיד מוסיף ויליאמס במקום שבו הוא דן ב"מבנה של רגשות" (Williams, 1981). אך ויליאמס מציג נקודת חילוף: להחליף את נקודת המוצא ולהניח בראש הסדר את ההקשר: את המבנה החברתי. כי מבנה הרגשות אינו נובע מן היחיד אלא מן התרבות (והחברה) שבה הוא חי. על כן יש להציע כי התרבות הזו היא אשר מספקת לסובייקט (גם) את החיבור בין רגשות לזהות. התרבות היא שמספקת את מקורות ההזדהות, היא שאשמה במשברים של זהות, והיא שצריכה לספק להם פתרונות.

"החיים המודרניים", טוען רותפורד, "משייכים לנו עמדות יחיד מרובות פנים וזהויות פוטנציאליות המכילות את הסיכויים להתפתחות אנושית שאין שני לה. אבל הם מייצגים גם מצב המאיים בפרגמנטציה ובפסיכוזה – מבעיתים בחוסר הגבולות האישי, הקולקטיבי והמוראלי שלהם. [...] חוסר שייכות, תחושה של חוסר מציאות, בידוד ותחושה שביסודם של דברים אנחנו 'מחוץ למגע' עם העולם, הופכים למחלה נפוצה בתרבות כזו. [...] מאבקנו לזהות ולתחושה של קוהרנטיות אישית והבנה מתמקד בסף שבין הפנים לחוץ, בין האני לבין האחר" (Rutheford, 1990, p. 24). רותפורד מרמז במשיכות מכחול גסות על ההקשר התרבותי-חברתי של הזהות. שם "בחוץ" מתארן המצב (העמדות) שמייצר את האופציות ליצירת הזהות של היחיד.

התפיסה הנקוטה במאמר הנוכחי היא שבפרקטיקה של יצירת הזהות ושימורה מעורבים היחיד וסביבתו החברתית, כאשר לאחרונה השפעה מכרעת. היותה של התרבות רבת-פנים, לכאורה חסרת מרכז קבוע, בעלת משמעות מכרעת ביצירת זהותו של היחיד ובערעורה משתקפת בלבטיו של באומן (Bauman, 2004) באשר לבחירת ההמנון שינוג לכבודו בטקס שבו הוענק לו תואר של כבוד: פולני? בריטי? כלל-אירופי?

על כן ההנחה הטרוםית המלווה את המאמר הנוכחי היא שאין אפשרות של ממש ליחיד או לחברה להתקיים ללא זהות. כיוון שאין אנו עוסקים בפתולוגי אלא בנורמלי, הצורך בזהות הוא אפוא צורך פונקציונלי. בדיון על זהות יש מקום להניח את אלה: א. מבחינתו של יחיד זהות היא בבחינת סינדרום של רכיבים מתחרים; ב. את הרכיבים הללו "מעמידה" לרשותו הסביבה החברתית; ג. בדרך כלל רכיב אחד דומיננטי לעומת רכיבים אחרים; ד. הדומיננטיות של הרכיב המסוים הזה – כמו קיומם של רכיבים מסוימים אחרים – נקבעת מחוצה ליחיד, בתחום ההזדמנויות ההיסטורי המסוים. בלשונו של ובר (Weber, 1968) ייאמר כי "הגורם בעל הגירוי הגבוה ביותר" בתחום הזדמנות היסטורי מסוים, שבו מתמודדות על הבכורה כמה קטגוריות חברתיות (Balibar & Wallerstein, 1991), ישמש העוגן הראשי לזהות של פרטים בחברה המסוימת הזו. הגורם הזה אגב עשוי להיות אפקטיבי גם אם הוא נתפס כשלילי; ה. אי-בהירות באשר לגירוי המסוים הזה (ביחיד או ברבים) עלולה לגרום משבר (חברתי) של זהות. משבר זה יתגלם למשל באין-אונות פוליטית (Allahar, 2001).

מנקודת מוצא שבה נתפס היחיד כמותנה בהקשר החברתי-תרבותי, זהות היא מעין פרופיל (או תסמונת) העשוי מכמה רכיבים קבועים ביחס, שאליהם מצטרפים לעתים רכיבים נוספים. חלק מהם נושל לאחר זמן. אפשר בהחלט כי הדומיננטיות של רכיב מסוים תוחלף

באחרת בעקבות שינויים בקונטקסט החברתי המסוים. אפשר גם לראות ברכיבים הללו מעין אופציות לבחירה, לפחות בחלקן. מה שחשוב לעמוד עליו היא ההנחה המובילה שזהות "נקנית" מן הסביבה החברתית-תרבותית. שם נמצא הכדורגל.

כדורגל וזהות

אחד מן הרכיבים בזהותו של אוהד כדורגל, רכיב שבדרך כלל נרכש בגיל צעיר ושלאחר "השתלה" מלווה את האוהד כל ימי חייו, הוא אהדת מועדון הכדורגל (בן פורת, 2008). מועדון הכדורגל, יש להבהיר כאן, אינו סתם מקום – אף שלמקום, ל"טופופיליה", חשיבות רבה (Giulianotti, 1999) – אלא הוא קטגוריה חברתית מסומנת היטב על ידי המשתתפים בה. אפשר גם לראות זאת כקטגוריה של אוהדי כדורגל בכלל המתפלגת בתוכה לקבוצות משנה, ליריבות, שלעיתים קרובות נאבקות זו בזו, אבל בתוך הקטגוריה ולא מחוצה לה. מכאן ואילך מצטמצמת מסגרת ההתייחסות של הדיון. להלן מדובר אך ורק באוהדי כדורגל. אלה אינם עשויים מקשה אחת, ועל כן יפנה הדיון בהמשך גם לציון הטיפוסים השונים של אוהדים ושל זהות מסוימת, למשל מבחינת עצמתה, הנובעת מהשוני הזה.

אהדת כדורגל, קרי "זיקה נפשית" חזקה למועדון כדורגל מסוים, היא אחד מן הרכיבים הקבועים בפרופיל הזהות הרחב של אוהד הכדורגל. רכיב זה מתמודד בהצלחה עם רכיבים אחרים – לעתים על ידי קו-אופטציה – ונמנה עם הדומיננטיים שבהן. כך אפשר למצוא במקומות מסוימים בעולם זהות כדורגל המשולבת בזהות אתנית: קטלונים בספרד מגלמים שילוב זה בזיקתם למועדון הכדורגל בארסה. קתולים בגלגו מגלמים זאת בזיקתם למועדון הכדורגל סלטיק. חיבור בין זהות לאומית-אתנית וכדורגל אפשר למצוא בכדורגל הערבי-פלסטיני בישראל. זהות מגדרית המשולבת בכדורגל היא להלכה ולמעשה אפיון היסטורי: מאז ומעולם היה הכדורגל משחק "של" גברים. המשחק הזה, כך טוענים מחקרים, סייע להם לשמר את זהותם (בן פורת, 2003; Archetti, 1994; Dunning et al., 2002). לאחרונה אפשר להבחין בתמורות מסוימות בהיבט של ההרכב המגדרי של המשחק הזה, כאשר יותר ויותר נשים מצטרפות לקהל האוהדים של הכדורגל בעולם ובישראל, וכאשר כדורגל הנשים נהנה מתשומת לב רבה יותר מבעבר. יותר ויותר אנשים בני מעמדות הביניים הופכים לחלק בלתי נפרד מציבור אוהדי הכדורגל הנוכחים במגרש, או כאוהדים הצופים בו מעל מרקע הטלוויזיה. נתונים שונים שמספקת ההתאחדות הבין-לאומית לכדורגל (פיפ"ה) מעידים שהכדורגל הולך ונעשה ל"משחק של כולם" ולא רק בימי המונדיאל, אחת לארבע שנים.

התגווונותו של קהל אוהדי הכדורגל אילצה את החוקרים לעדן את התייחסותם ל"המון" הזה, שעד לפני זמן לא רב נחשב לעשוי מאריג גס אחד. הטיפוס השכיח ביותר של האוהד היה גבר ממעמד העובדים. החוקר הבריטי ג'וליאנוטי (Giulianotti, 2002) מציע טיפולוגיה של אוהדי כדורגל המבוססת על שוני בעצמת האהדה.

נקודת המוצא של ג'וליאנוטי למיון אוהדי כדורגל היא סוג ההזדהות שלהם עם המועדון המסוים. המיון נעשה על פי חיתוך שבין שני ניגודים בינאריים: האחד – קר מול חם. ניגוד

זה ממייך את האוהדים על פי הדרגה שבה הכדורגל הוא גורם מרכזי בחייהם. השני – מסורתי מול צרכני. הניגוד הזה מבחין בין אוהדים על פי דבקותם במועדון המסוים למשך זמן. החיתוך של שני צירים אלה מייצר ארבעה טיפוסים של אוהדי כדורגל: הטיפוס הראשון הוא זה המכונה **"אוהדים מסורתיים חמים"** – אלו אוהדים שמשקיעים השקעה נפשית רבה, ישירה וארוכת טווח – החל מילדות ועד ל"מנוחה נכונה" – במועדון הכדורגל שלהם; הטיפוס השני מכונה **"אוהדים מסורתיים קרים"** – אלה אוהדים המגלים עניין ארוך טווח במועדון, אך התעניינותם היא באמצעות גורמים מתווכים, למשל התקשורת; הטיפוס השלישי מכונה **"צופים צרכנים חמים"** – זה הטיפוס המודרני של אוהד הכדורגל שעניינו מתמקד בשחקנים בשל היותם ידוענים (סלבריטאים). שינויים בהרכב השחקנים עלולים להשפיע על זיקתו והזדהותו של האוהד מן הטיפוס הזה; הטיפוס הרביעי מכונה פלאנר (flaneurs) – אלה הם ה"צופים צרכנים קרים". זהו טיפוס של צרכן הנשען על יחסי שוק וירטואליים ובלתי ישירים. בשבילו הכדורגל דומה מאוד לצריכת אפנה. ארבעת הטיפוסים הללו מגלמים ארבע אפנויות שונות למדי של הזדהות (ופרקטיקה) עם הכדורגל ובעיקר עם מועדון הכדורגל המסוים. הטיפוס הראשון הוא המזדהה ללא תנאי וללא שיוך, הטיפוס האחרון הוא המזדהה על תנאי – אם יש לו מזה תועלת מידית. ההזדהות העמוקה של האוהד המסורתי החם – החלה לעתים במקצת גם אצל אחד או שניים מטיפוסי האוהדים שצוינו למעלה – נובעת לדעת החוקרים העוסקים בנושא זה מגורמי האישיות ומגורמי התרבות. אוהדים אלה תופסים את אהדתם – "השתעבדותם" – למועדון הכדורגל המסוים כרכיב אינטגרלי של אישיותם (Sandvoss, 2003). בשביל האוהד המסורתי החם המועדון הוא מקור חברתי-תרבותי חשוב במיוחד. זה "מרכז החיים" שלו. זה המקום שבו הוא חש "אנחנו". "מרואיינים אוהדי כדורגל משתמשים תכופות בגוף ראשון רבים "אנחנו" (Sandvoss, 2003, p. 35). "באמצעות השימוש בקטגוריה 'אנחנו' האוהדים מגדירים את הדימוי של עצמם. במילים אחרות את ההשלכה של עצמיותם" (שם, עמ' 37). במונח השאוב מן המילון הסוציולוגי אפשר להציע כאן כי מועדון הכדורגל הוא "קבוצת התייחסות ראשונית" בשביל האוהד החם. ראשוניות זו חשובה לו כל כך עד שלעתים היא גורמת למתח ולמשבר עם קבוצות ראשוניות אחרות, כמו משפחתו. אבל ראש לכול, אהדת כדורגל היא פרקטיקה של זהות. פרקטיקה זו באה לידי ביטוי בקביעת "סדר היום" של האוהד, בדיבור שלו, ביחסיו עם עצמו ובאופן שבו הוא מציג את עצמו בפני אחרים. אוהד מסור וחם מזדהה עם מועדון הכדורגל עד כדי הגדרה מחדש של הגבולות בינו לבין המועדון. המועדון הוא האלטר-אגו שלו. הוא משוקע בו עד כדי כך שרכיב הזהות עם המועדון הוא הדומיננטי ביותר בסינדרום או בפרופיל הזהות שלו. המחקר הענף בנושא זה מלמד בבירור שזהותו של אוהד מסורתי וחם אינה מתכלה. רכיבים מסוימים ואף חשובים שלה, כגון זהות מעמדית, זהות אתנית, זהות פוליטית ואף מגדרית, עשויים להיות לנזילים ואף להתאייד. אבל זהות עם מועדון/קבוצת הכדורגל אינה נגמרת. השאלה העומדת למבחן במאמר הנוכחי היא "איך זה קורה?" מהם התכנים הסגוליים של זהות כדורגל שעושים אותה לעמידה בפני פגעי הזמן, לרכיב זהות בלתי מתכלה.

אהדת כדורגל תלת-ממדית

אהדת כדורגל כרכיב של זהות מובנית כ"אורח חיים" (בן פורת, 2008). שני אפיונים מיוחדים שאינם בלתי תלויים של אורח חיים זה מקנים לו מעמד סגולי: (א) הוא נוטה להיות טוטאלי, כלומר הוא עוטף את האוהד מכל צדדיו ומבליע אותו; (ב) הוא "מרכז החיים" של האוהד (לחלופין "אינטרס חיים מרכזי") ועל כן קובע את יחסיו עם סביבתו הפיזית והחברתית. בשורה התחתונה אהדת כדורגל – הפרקטיקה שלה – מוגדרת כאן כאמור כגילום של זהות. אהדת כדורגל מספקת אמצעים דרכם ניתן לבצע ולגלם זהויות ציבוריות (Bromberger, 1993).

זאת ועוד, אהדת כדורגל היא המחשה של הטיעון כי "האישי הוא תרבותי" (Hill, 2002, p. 72). אפשר להציע כי החיבור של האישי לתרבותי (באשר לזהות בכלל) מתארגן אנאליטית באמצעות שלושה ממדים: ממד הרגשי-אפקטיבי (emotion-affection), ממד ההכרה (cognition) וממד הסמליות (symbolic). שלושת הממדים הללו ממצים פחות או יותר את סך ההתנהגויות הקשורות באהדת (זהות) מועדון כדורגל והם מסמנים גם את ההשלכות בכוח שיש להתנהגויות אלה. השלושה מחברים את הרמה האישית לרמה התרבותית כי כאמור אהדת כדורגל, בדומה לאהדה בתחומים אחרים, היא תוצר ועיצוב של תרבות:

ממד רגשי-אפקטיבי: החוויה הרגשית הכרוכה באהדת מועדון כדורגל נדמית בולטת יותר מכול. החוויה הזו נוגעת בהתנסות של אהדה כזהות וברווחים-הפסדים הרגשיים הטמונים בה (Hill, 2002; Tajfel, 1981). התרגשות יש לציין כאן היא חוויה חברתית, לא לבדית. קיימים מחקרים המעידים שהמוטיבציה המניעה את האוהד היא הרצון (צורך) להתחבר: להיות עם אחרים המגלים את הזדהותם עם הקבוצה המועדפת ולהתרגש יחד (Foldesi, 1996). חוקרים אחרים טוענים כי אחת מן ההטבות הפסיכולוגיות של אהדת הכדורגל היא העצמת הדימוי העצמי והקבוצתי (Wann et al., 2001). החוויה הרגשית עצומה כל כך עד שהאוהד מגיב לתוצאות המשחקים כאילו הייתה זו תוצאה אישית שלו. אוהד כדורגל מיוחד בכך שהוא מדבר ב"גוף ראשון רבים" – "אנחנו". זה דיבור העמוס במילים המבטאות התייחסות רגשית. זו התנהגות שנותנת מענה לביקוש אחר התרגשות בהקשר חברתי מודרני שאינו נדיב בעניין זה. הכדורגל מספק לאוהדים הזדמנות חוזרת להתרגש (Elias & Dunning, 1986).

ממד הכרתי: ממד זה מתכוון למפה הקוגניטיבית של האוהד ביחס למקומה של הזדהות עם מועדון הכדורגל בהקשר של מכלול זהותו. המפה הזו נראית במבט ראשון פשוטה יחסית, יש בה ראש לכל שני צבעים: הצבע של ה"אנחנו" והצבע של ה"הם" (Sndvoss, 2003; Tajfel, 1981). "אנחנו" הוא מועדון הכדורגל וקהל אוהדיו העשוי כמה רצועות מעגליות. הרצועות הללו מסמנות עצמות רגש שונות: הקרובה ביותר היא האוהדים החמים שזהותם עם המועדון עמוקה ונמשכת. הרחוקות יותר הן אוהדים קרים ואוהדים מזדמנים. ההם, או ה"אחרים", מסומנים על פי הנוק שהם עלולים לגרום לאוהד לממש את אהדתו, או על פי ההקשר התרבותי-פוליטי שלהם. למעשה האחרים השונים מקוטלגים לפי רמת הנגיעה שלהם באהדה/הזהות של האוהד על פיה הוא קובע את סימון האחרים כתומכים בכוח,

כאדישים או כאויבים (Stryker & Serpe, 1994).

ממד סמלי: במישרין או באמצעות גורמי תיווך אהדת כדורגל מגלמת פרמטרים מסוימים מן ההקשר החברתי-תרבותי המסוים שבו היא מתעצבת ומושפעת מהם, למשל הפרמטרים המסוימים שסביבם מתארגנות הפוליטיקה, התרבות והכלכלה. כך למשל מועדון הכדורגל עשוי לשמש סמל של זיקה אתנית, לאומית או אחרת. המועדון עשוי בדרך כלל לספק לאוהדים קהילה סימבולית (Cohen, 1985). בדרך כלל ההזדהות עם המועדון מגלמת בו בזמן (לפחות) שני רכיבים: את רכיב ההזדהות עם מועדון הכדורגל ואת רכיב ההזדהות עם קטגוריה חברתית-תרבותית מסוימת שהמועדון מסמל בעיניו. אוהד מועדון הכדורגל סלטיק, השוכן בגלזגו שבסקוטלנד מבטא בו בזמן את זהותו כאוהד ואת זהותו כקתולי. אוהד בני סכני אינו יכול שלא להתייחס לעובדה שמדובר בקבוצה ערבית. על כן עצמתו של הממד הסמלי ניזונה ונקבעת בהקשר הרחב: באותם מקומות שבהם בולטים שסעים חברתיים-תרבותיים מסוימים ייווצר קשר חזק למדי בין זהות עם מועדון כדורגל לבין זהות עם גורם "חיצוני" (Archetti, 1994; Finn, 1991; Gruneau, 1983). הממד הסמלי עלול להיות גם לגורם בעירה: הזדהות של האוהד עם מועדון בעל זהות אתנית או דתית וכו' עלולה לעורר מתח שיבעיר אלימות, שעלולה לגלוש אל מעבר לחומות האצטדיון. כך באוסטרליה הממשל הנוכחי – באמצעות ההתאחדות המקומית לכדורגל – תובע מן המועדונים להימנע מסימון המועדון בשם ובסמלים אתניים, כדי לחזק את הזהות הלאומית הכלל-אוסטרלית ולמנוע התנגשויות אלימות (Giulianotti, 1999). כוחו של הכדורגל בעידוד הזהות הלאומית כבר הוכח פעמים לא מעטות.

בדרך כלל הנטייה של הדיוטות ואקדמאים כאחד היא להתייחס בעיקר לממד הראשון, הרגשי-אפקטיבי (Grossberg, 1992; Hill, 2002), מן הסיבה הפשוטה שהוא חשוף לעין וקל לתלות בו סיבות ופרשנויות. ברם הממד הרגשי אינו עומד בפני עצמו. החלוקה לשלושה ממדים כפי שנעשתה כאן היא לצורך אנליזה, כי למעשה הביטויים החיצוניים של ניצחון או של כישלון בשדה המשחק מגלמים בתוכם גם את הממד ההכרתי והממד הסמלי. יתרה מזאת, בתנאי מצב מסוימים (פוליטיים, תרבותיים) עשויים הממדים ההכרתי והסמלי להעצים את הממד הרגשי, לעתים עד כדי הפיכת השילוב של זהות עם המועדון עם דמותו הפוליטית להתכתשות אלימה באצטדיונים.

זהות במתכונת של אהדת מועדון כדורגל היא החיבור המסוים של שלושת הממדים הללו. שלושת הממדים הללו ישמשו מנחים לשם תיאור והסבר האופן שבו מתגלמת זהות באהדת מועדון הכדורגל וכדי לסמן את עצמיתה ביחס לרכיבים אחרים במכלול הזהות של היחיד אוהד הכדורגל.

השיטה

מאה ארבעים ושלושה אוהדי כדורגל מחמש קבוצות בכירות בליגת-העל הישראלית רואיינו במאי 2003 במחקר "אוהדי כדורגל בישראל". הקבוצות הן: מכבי חיפה, הפועל תל-אביב, איחוד בני סכנין, בית"ר ירושלים ומכבי נתניה. האוהדים מקבוצות אלה נבחרו על סמך סקר ארצי מקדים שמיפה את אוהדי הכדורגל בישראל בכלל ובליגת-העל בפרט. המרואיינים הם אוהדים ותיקים ביחס – בין עשר לארבעים שנים, והם נמנים עם הטיפוס המסורתי-החם. הגיל הצעיר ביותר שלהם הוא 21. בכוונה תחילה נבחרו אוהדים בעלי פרופיל מסוים שהפריט החשוב ביותר בו הוא עצמת אהדתם למועדון. עצמה זו נאמדה על סמך שני מדדים, ותק האהדה (לפחות חמש שנים) והופעה רציפה במשחקי הבית של הקבוצה (למעשה כל שבת שבה מתקיים משחק ליגה). רשימות של אוהדים בכוח הוכנו באמצעות דמויות בולטות בארגוני האוהדים (המנהיגים הלא הפורמליים) ובאמצעות "כדור שלג": מרואיינים התבקשו לציין דומים להם. אי לכך המרואיינים במחקר זה אינם מייצגים את כלל אוהדי הכדורגל וגם לא את כל האוהדים הנמנים עם הטיפוס המסורתי-החם. למשל, הם אינם מייצגים את האוהדים הצעירים בני העשרה, ואלה בדרך כלל אגרסיביים מהאחרים. אבל ממידע שנשען על סקר מוקדם וממקורות אחרים (עיתונות ספורט) אפשר לומר כי המרואיינים במחקר זה מייצגים את הטיפוס של אוהדים מסורתיים-חמים מבוגרים. טיפוס זה הוא חלק נכבד ביותר של אוהדי כדורגל ממש בישראל.

במרואיינים שבע-עשרה נשים. מלכתחילה לכל מועדון נקבעה מכסה של שלושים מרואיינים, ובהם חמש נשים. מסיבות מסוימות אי אפשר היה לראיין בכל מועדון חמש נשים שהן אוהדות חמות, אך נדמה כי שיעור המרואיינות (12%) מייצג פחות או יותר את שיעור הנשים בקרב אוהדי הכדורגל המסורתיים-חמים. מסיבות טכניות רואיינו רק 23 אוהדים ממועדון הכדורגל של מכבי נתניה. מאמר זה אינו מבחין בין נשים לגברים. אם אכן התנהגותן של הנשים אוהדות הכדורגל שונה משל הגברים,¹ שיעורן הנמוך בסך המרואיינים מבטל את האפקט (הכמותי) שלהן במחקר זה. כמו כן לא נעשתה הבחנה בין אוהדים יהודים לאוהדים ערבים (אוהדי בני סכנין).²

כשנה קודם למחקר זה נערך מחקר חלוץ שבו רואיינו אוהדים של מועדון שאינו חלק מהמחקר הנוכחי. במחקר היה אפשר לבחון את תחום ההתעניינות של אוהד הכדורגל, את התנהגותו ואת עצמת אהדתו. על סמך מחקר זה נבנה שאלון למחקר זה. כל אחד מן המרואיינים/ות למחקר זה רואיין בנפרד באמצעות שאלון מובנה פתוח: המרואיין התבקש להגיב במילותיו שלו לשאלות השונות שהוצגו בפניו, למעט כמה שאלות "סגורות" שבו הוא התבקש לדרג או לבחור ולסמן. תגובותיהם הרשומות של המרואיינים לכל אחת מן

¹ אופן ההתחברות למועדון ודרכי האהדה של נשים אכן שונים בכמה היבטים. בן פורת א' "אוטונומיה יחסית - נשים אוהדות כדורגל". בדפוס.

² אוהדי בני סכנין שונים בכמה היבטים מן האוהדים היהודים בעיקר בזיקה ההדוקה של אהדתם לשני גורמים - לאומיות ומקום (העיר הערבית סכנין).

השאלות עברו ניתוח תוכן: הן רוכזו, נבחנו ופוענחו על סמך התמות המרכזיות המופיעות בהן. אופן הצגת הדברים להלן הוא באמצעות דיווח מסכם כללי (הנטייה המרכזית של התגובות לנושא מסוים). לשם כך נבחרו שתי דרכים: (א) ציון מילות מפתח העולות מתוכני התשובות; (ב) הבאת ציטוטים נבחרים המייצגים את המגמה המתוארת, את השכיח. דא עקא, שדרך הניתוח של מחקר איכותני אינה רגישה דייה לגוונים השונים, וכמובן אינה נוטה לסיכום המתמטי של התשובות. אי לכך מילות המפתח והציטוטים הנבחרים נבחרו על פי שכיחותם המסוימת ובעיקר על פי הרלוונטיות שלהם לנושא הנידון. במקרים מסוימים שבהם נמצאו יותר מ"שכיח" אחד מצוין גם השכיח הנוסף. קריאה איכותנית דומה מאוד לקריאה סימפטומטית – יש לקרוא גם את הנחבא מן העין.

תמונת מצב

לצורך העניין ראוי להציג בקצרה את הפרופיל של המרואיין/ת האוהד/ת במחקר זה: גבר רווק שהשכלתו גבוהה יחסית (על-תיכונית), וגילו כ-30 שנה. הוא שכיר. שכרו הממוצע ברוטו בזמן המחקר (2004) הוא כ-9,000 שקלים לחודש (השונות גדולה יחסית). בדעותיו הפוליטיות הוא נוטה לימין או לשמאל, אך בדרך כלל הוא אינו קיצוני מאוד. הוא התחבר למשחק הזה בגיל צעיר, בערך בגיל עשר, ומאז לא פסק. הגבול התחתון של ותק האהדה הוא כעשר שנים.

פרופיל התנהגותי: אוהד-מרואיין צורך כדורגל בכמויות גדולות וללא הפסקה: הוא מבלה כל שבת שנייה במשך עונת הכדורגל באצטדיון של קבוצתו. לעתים קרובות הוא נוסע גם למשחקי החוץ שלה. אם נעדר ממשחקים של קבוצתו בגלל "כוח עליון", הוא צופה במשחקי כדורגל בטלוויזיה – המשחקים של ליגת-העל ששודרו בזמן שבו נערך המחקר ביום שבת, ראשון וגם ביום שני. הוא צפה גם במשחקי הליגה הלאומית ששודרו אז ביום השישי. הוא צפה באדיקות רבה במשחקי ה"צ'מפיון ליג" האירופיים המשודרים בקביעות במשך עונת הכדורגל באמצע השבוע. הוא קורא את מדור הספורט בעיתון היומי ומשתדל שלא להחמיץ מידע על קבוצתו. לשם כך הוא מסתייע גם במרשתת (אינטרנט). בסך הכול מדובר במה שכונה למעלה טיפוס של אוהד מסורתי וחם: המועדון והקבוצה הם הנושא המעסיק את מוחו ואת גופו כל יום, כל השבוע, כל העונה. אוהד כדורגל חם מגלה עצמת רגשות של אהדה וזהות בכל מצב, ולא רק באצטדיון אלא בכל מערך חייו. אהדת הכדורגל מעסיקה את מוחו השכם והערב, בכך הוא דומה לטיפוסים כמוהו במקומות אחרים בעולם (Crawford, 2004; Pooley, 1979).

בדיעבד אפשר אפוא לטעון שעצם האהדה, ולמעשה הפרופיל ההתנהגותי שלה, הוא גילום של רכיב זהות בעל עצמה. עצמתו של רכיב זה ביחס לרכיבים אחרים היא עניין לבדיקה אמפירית. המחקר הסוציולוגי של נושא זה, שהחל את דרכו בהיסוס והתעצם עם ההתמסחרות של הכדורגל ומועדוניו, מלמד שלאורך זמן רכיב הזהות הזה חזק מרכיבים אחרים. כאשר הוא מתחבר לרכיבים אחרים מסוימים (אתניות, לאומיות) עצמתו שלו מתחזקת, וממילא מתחזקת גם עצמת הרכיב השותף, למשל: אוהדים של מועדוני כדורגל אתניים עשויים לגלות עצמת הזדהות רבה במיוחד.

ממצאים: אני חש, אני יודע, אני מסמן

דרך הצגת הממצאים מתנהלת באמצעות החלוקה לממדים: הממד הרגשי-אפקטיבי, הממד ההכרתי והממד הסמלי. שלושת הממדים האנליטיים הללו מתגלמים בהמשך בהיבט התיאורי שלהם: איך המרואיינים, שהם כאמור אוהדים חמים, מתארים אותם כגילומים של אהדתם למועדון הכדורגל המסוים.

הממד הרגשי: ממד זה נבחן באמצעות כמה שאלות הנוגעות לחוויה הרגשית של האוהד שמקורה בקבוצת הכדורגל האהודה: "מה את/ה מרגיש/ה כאשר קבוצתך מנצחת?"³ "אושר" ו"שמחה" הן שתי מילות המפתח השכיחות מאוד בקרב התשובות של המרואיינים. לעתים מתווספת גם המילה "גאווה". כך הם אומרים: **"במילה אחת אושר", "שמחה אדירה, גאווה, מרגיש שכאילו השלימו את מה שרציתי", "אני ממש מאושרת", "גאווה, חשק לקום בבוקר למחרת", "התרוממות רוח, הנאה", "גאווה, שמחה התרגשות"**. על אלה מוסיפים המרואיינים את ההשלכות שיש לתחושת האושר והגאווה כשקבוצתם מנצחת. למשל, נטייתם לבלות לאחר משחק שבו ניצחה קבוצתם גדולה יתר. נטייתם להתחבר לאחרים רבה יותר. תחושת השייכות למשהו כדאי גדולה יותר.

ובמצב הפוך לזה: "מה את/ה מרגיש/ה כאשר קבוצתך מפסידה?" המילון העברי עוד לא אימץ את המילה הזאת, אך היא מופיעה בשכיחות רבה: **"באסה"**. {"תחושת כישלון ויאוש [...] ערבית בעצא (צרות, אסונות, בעקבות הוראה מקורית: הכנסת אצבע בעכוזו של אדם אחר" (רוזנטל, 2005, עמ' 34)}. ואכן מילת מפתח שכיחה נוספת היא תחושת **"כישלון"**. כמו כן מופיעות בשכיחות מסוימת המילים "דיכאון" ו"אכזבה": **"אני מרגיש באסה, לחזור לעבודה ולאנשים מסביב", "אני מרגישה עצב", "אני יכול להיות בדיכאון חודש", "עצוב, באסה שקשה לתאר אותה", "זה הורס את השבוע", "אני בדיכאון כל הערב, ולמחרת בבוקר מדלג על העיתון", "כשהם מפסידים אני לוקח את זה באופן אישי", "אכזבה גדולה, עצבנות, חושבת שמה שמטריד אותי זה המתח לאחר ההפסד, אני חיה עם זה אבל רגע ההפסד מאוד קשה", "הורס את השבוע", "אני מת, באמת אני מת", "מפח נפש כל השבוע"**. ברם מעבר לתחושת ה"אכזבה" נשמרות הזיקה והזהות עם המועדון: **"ככל שהמשחק חשוב יותר קורה תהליך הפוך – אוהד נמדד בהפסדים, ואני מרגיש יותר הזהדות כשיש הפסד, אני מרגיש יותר שייך אליה"**. על סמך אינפורמציה שאפשר לשאוב מעיתונות הספורט וגם על סמך מחקר שנעשה במדינות אחרות, אפשר לקבוע כי לעתים אוהד כדורגל נוטה להגזים ולהחציץ את תחושותיו הטובות והרעות כאחד. ייתכן שנטייה זו נובעת מן הצורך שלו להציג בפני האחר את רגשותיו כמעין הוכחת נאמנות למועדון שלו. הציטוט האחרון מסייע לקורא לחשוף את מה שחבוי מתחת למילים. ההתרגשות המקושרת

³ בחירת הציטוטים נעשתה על פי הכללים האלה: ראשית, על פי התוכן שהם מייצגים (על סמך ניתוח התוכן של סך התשובות לשאלה מסוימת). שנית, מכל קבוצה של מרואיינים (על פי המועדונים) נבחרו כמה ציטוטים בכוונה לתת פתחון פה לכל הקבוצות של המרואיינים. שלישית, באותם מקרים שבהם המרואיין ציין את שם הקבוצה, השם הוסר מהציטוט המובא כאן. רביעית, לא נעשתה שום הבחנה על פי מין - מגדר. הציטוטים אפוא מבטאים את הנושא הנידון בלבד.

לניצחון הקבוצה או להפך, לכישלון הקבוצה, נובעת מגורם "עמוק" יותר והוא משמעותה של אהדת הכדורגל כפרקטיקה של הזדהות. הממד הרגשי לא היה מקבל משקל רב כל כך אלמלא היה מדובר ברכיב חשוב בזהות של האוהד. שאלה נוספת חושפת עוד מן החשיבות שיש לממד הרגשי: "מה המשחק הזה נותן לך?" מילות המפתח הן בסדר הזה: "שייכות" (לקולקטיב, לקבוצת חברים) "פורקן" (אישי או קולקטיבי), "זהות". את כל אלה אפשר להפיק בגלל הטופופילה – אהבת המקום – שהוא אצטדיון הכדורגל של הקבוצה "שלו": **"תחושה של קולקטיב הביחד הזה, הזדהות עם מטרה משותפת", "תחושת הזדהות עם הקבוצה ועם הקהל", "כדי להרגיש חלק מהקולקטיב", "נעים לי השבטיות הזו", "פורקן של שעתיים [...]** כמו סידרה בהמשכים", "חווייה שיתופית", "לקחת חלק בחוויה קולקטיבית", "קודם כל פורקן כזה", "תחושה של להיות חלק ממשו, יש משהו שיוצר שותפות", "כמו משפחה גדולה".

שאלה נוספת הנוגעת ישירות לקבוצה האהודה מוסיפה וחושפת שוב את מומנט הזהות המצוי בבסיס תחושות האושר, הדיכאון, הקולקטיביות והפורקן: "מה נותנת לך הקבוצה שלך?"⁴ אשכול אחד של מילות מפתח בולט במיוחד כולל תגמולים רגשיים: "אושר", "גאוה", "אהבה", "התרגשות", "הנאה". אך טבעי הוא שאוהד כדורגל ידבר על הנתניה מצד קבוצתו במונחים רגשיים. הרגש כאמור הוא הגורם המשמר יותר מכל גורם אחר את היחס של האוהד למועדונו/קבוצתו. ברם היחס הרגשי נושא עמו עוד כמה דברים כפי שאפשר להיווכח מהציטוטים האלה: **"תחושת הזדהות, שותפות גורל בניצחון ובהפסד", "קבוצת השתייכות, מקור לגאוה, לאכזבות", "ערך מוסף להמון דברים טובים שיש לי, יש לי משפחה ועבודה שאני מאושר מהם אבל זה לא מספיק", "תחושת הזדהות עם משהו. עם המדינה אני בטח לא מזדהה", "הנאה, זה אהבה, הקבוצה זה לא יחס תן וקח. היא נותנת לי עיסוק בחיים", "תחושה של שייכות, יש פה אג'נדה מעבר לכדורגל", "צריכים שבט להשתייך אליו, ממלאת צורך מסוים", "גאוה להיות חלק מזה, כשמתבטאים הפסדנו או ניצחנו, לא סתם אומרים את זה [...]** אני כן מרגיש חלק מזה", "גאוה [...] להיות אוהד של קבוצה, להרגיש שייך למשהו", "אהבה, שייכות אובייקט להזדהות", "עכשיו כבוד, אני גאה בקבוצה הזאת", "מושא להזדהות, מניע הכרחי לכל. אלמנט מתח העושה את ההבדל בין צפייה טהורה לצפייה עם מעורבות רגשית".

כצפוי, הממד הרגשי בולט מאוד, והמראיינים נוהגים להבליט זאת גם באמצעות הגזמה והחצנה מילולית. אין אפשרות במאמר זה להציע הכרעה בדבר סיבת עצמת הרגשות הכרוכה באהדת כדורגל. מן המשתמע ממחקרים אחרים, עצמה זו עולה על כל עצמה אחרת הקשורה למרבית האירועים התרבותיים בכל מקום בעולם. רגש זה טבוע בזהותו של האוהד באופן ש(כמעט) אי אפשר להוציאו.

הממד ההכרתי: הממד הזה בוחר כאמור את המקום שבו "שם" האוהד את אהדתו-זהותו

⁴ בז'רנון הישראלי נוהגים האוהדים לדבר על קבוצתם ולא על המועדון. המועדון כמונח המגלם את מושא זהותו של האוהד עולה יותר ויותר עם התמסחרות הכדורגל בישראל. אך עדיין הקבוצה היא הדבר שאליו מתייחסים האוהדים בשיג ושיח שלהם.

במקומות אחדים בו-בזמן. על סמך מידע שהצטבר ממחקרים אחרים על מקומות אחרים, אפשר להניח כי מקומו של הכדורגל במפה הזאת הוא במקום שבו נמצא המחוץ: כיוון שאהדת כדורגל היא "אינטרס מרכזי בחיים", אהדה זו מארגנת את שאר המיקומים-זהויות והיחסים ביניהם במפה. לשון אחר, רכיב הזהות עם המועדון מסדר את שאר הרכיבים בסדר של חשיבות.

מה אפוא שם האוהד על המפה הזו? ממה היא עשויה? "מה עוד חשוב לך פרט לכדורגל?". המרואיין הראשון ברשימת המרואיינים המשיבים ממצה את רכיב המפה הקוגניטיבית של האוהד: "**המשפחה, חברים, פוליטיקה מוזיקה. העבודה גם חשובה**". על סמך אשכול התשובות של המרואיינים, במקום שבו רשום "מוזיקה" אפשר להמיר אותה בנושאים אחרים קרובים מבחינת מיקומם התרבותי המקובל, כמו למשל תאטרון. ניתוח התשובות מלמד כי משפחה, חברים, עבודה, בסדר זה או אחר, הם הדברים החשובים ביותר לאוהד הכדורגל פרט כמובן לאהדת מועדון הכדורגל. מקומה והמתח הנוצר בגלל העימות עם המשפחה או החברים בעבודה, או אחרים, נידונים בהמשך.⁵

המרואיין אוהד הכדורגל אינו צר אופקים. היה אפשר להניח כי הפרופיל החברתי-כלכלי שלו מייצג גם מפה קוגניטיבית מתאימה פחות או יותר. ואכן מסומנים בה גם טיולים בארץ, צילום, לימודים, תאטרון וכיוצא באלו עניינים, שגברים ונשים מן המעמדות הבינוניים נוהגים לעסוק בהם כעניינים של פנאי. מכל מקום, המשפחה צוינה כדבר החשוב ביותר. המשפחה היא האיום הרב ביותר בכוח באשר לפרקטיקה של הזהות עם מועדון הכדורגל המסוים:

"נניח שבשעה שמשחקת קבוצתך יש אירוע משפחתי מה תעשה". כל אוהד/ת כדורגל מודע לאפשרות של התנגשות בין שתי קבוצות התייחסות חשובות בשל מקומה של האהדה למועדון הכדורגל. בדרך כלל התנגשות כזו אינה שכיחה. לוח עונת הכדורגל מונח לפני האוהד זמן סביר מראש, ואירועים משפחתיים חשובים כמו חתונות, ימי הולדת, בר מצווה ידועים גם הם. אירועים משפחתיים לא צפויים, כמו פטירת בן משפחה, שכיחותם נמוכה.⁶ אף על פי כן איום של קיום אירוע משפחתי משמח או מעציב הוא מצב אפשרי, ועל האוהד לסדר לעצמו טקטיקת פעולה. את הרקע לטקטיקה הזו הוא כבר סידר בעבר, הוא לימד את סביבתו הקרובה מה הוא סדר העדיפויות שלו. כך למשל משפחה וחברים יודעים כי בכל שבת שבעונת הכדורגל הוא תפוס.

מדובר במצב של קונפליקט בין נאמנויות המייצג (גם) קונפליקט בין רכיבי זהות. אמנם שלא כמו אהדת כדורגל משפחה (מודרנית) אינה מוגדרת במישרין כרכיב של זהות, אך היא מייצגת כמה רכיבים גרעיניים של זהות, כמו מעמד, מוצא וגם מגדר. במרבית החברות בנות

⁵ במפה הזו חסרים כמובן כמה רכיבי זהות שמקורם בחברה הישראלית, כגון עדה, מעמד, מגדר ולאום. חלקם בא לידי ביטוי בשאלות אחרות של מחקר זה שאינן כלולות כאן. מרווח רכיבי הזהות הכלולים כאן מתקיים בעיקר בקבוצות או ביחידים המשמעותיים ביותר לאוהד.

⁶ כדורגל משוחק בישראל בשבת. יש שוני של ממש בין אוהדים יהודים וערבים משום שלשבת משמעות שונה אצל כל אחד ממגזרים אלה. יהודים דתיים ולא דתיים חוגגים בר מצווה בשבת אך הדתיים אינם קוברים את מתיהם בשבת. ערבים כן קוברים את מתיהם בשבת. הדתיים שבהם נוהגים ללכת לתפילה המרכזית הנערכת ביום השישי. במחקר זה לא נערכת הבחנה על פי שתי הקטגוריות הללו של האוהדים.

ימינו המשפחה עדיין נחשבת קבוצת התייחסות ראשונית חשובה במיוחד שאינה מובלעת (היינו היא שורדת כמהות נפרדת) בקטגוריות חברתיות דומיננטיות או שאינן דומיננטיות (מעמד, אתניות, דת), ועל כן יש לה פוטנציאל "איום" אוטונומי על כל אחד מבניה.

במצב שבו נתבע האוהד למלא חובה משפחתית "על חשבון גילומים של אהדתו" עומדת בפניו בחירה בין שלוש טקטיקות של פעולה: ללכת למשחק, ללכת לאירוע המשפחתי, למצוא "פשרה פרגמטית".⁷ כמעט כל המרואיינים חוו מצב שבו אירוע משפחתי התקיים בזמן משחק של קבוצתם. כמחציתם בחרו (יבחרו) באפשרות הראשונה – ללכת לצפות במשחק. **"זה קרה בשבוע שעבר [...] אם מזמינים אותי אני לא הולך", "אני אלך למשחק", "זה כבר קרה לי והלכתי למשחק", "אלך למשחק, זה קרה לי כבר 20 פעם. אני מנודה מהמשפחה בגלל זה".** תגובות דומות לאלה מעידות שאף שהאוהד בוחר בקבוצתו, אין הדבר קל לו. בצדו של התגמול יש גם מחיר. רבים מן האוהדים החמים-מסורתיים מוכנים לשלם את המחיר כי התמורה נראית להם כדאית יותר.

כרבע מן המרואיינים יבחרו באירוע המשפחתי. **"האירוע המשפחתי מועדף אין מה לעשות", "בדרך כלל לאירוע", "אירוע משפחתי סופי".** הטקטיקה הזו אינה מנתקת את האוהד מן המשחק המתקיים באותו זמן: **"אעשה הכל כדי לשמוע את המשחק ואלך לאירוע", "מתעדכנים תוך כדי".** אלה הבוחרים באפשרות הזו משדרים תחושה של אי-נחת מן הבחירה ונוטים להתנצל עליה.

הרבע האחרון של האוהדים מתמודד עם המצב תוך כדי בחירה בטקטיקה של פשרה. נדמה להם כי כך הם משיגים פתרון משביע רצון למצב העלול להתפתח לקונפליקט בין נאמנויות לשתי קבוצות התייחסות חשובות להם מאוד: **"אני אלך לאירוע ואראה כל הזמן טלוויזיה מאחורה".** אחרים יבואו לפתיחת האירוע, "ירשמו נוכחות" וילכו למשחק. הדיסוננס הקוגניטיבי אינו נעלם אך חודו מתקנה, מה שמאפשר לחלק מן האוהדים לחוש כי לפחות חלק נכבד מן העימות איננו מתממש וכי בעיקר נאמנותם למועדון אינה נפגמת.

הטקטיקות הננקטות בשעה של קונפליקט נאמנויות מצביעות על העדפת האהדה-זהות עם המועדון. כלומר במפה הקוגניטיבית המועדון הוא המחוג המכוון. עם זאת ברור לקורא כי זה מצב של מתח שאינו נעלם בשום טקטיקה. אהדת כדורגל המתגלמת בהזדהות נמצאת תמיד במצב של תחרות עם רכיבי זהות אחרים של האוהד.

הממד הסמלי: עבור המרואיינים-האוהד מועדון הכדורגל הוא סמל שבאמצעותו הוא מסמן את עצמו ומזהה את עצמו ביחס לאחרים. די לציין את העובדה הפשוטה שרבים ממועדוני הכדורגל בישראל נושאים את שם המשפחה של "הפועל", או של "מכבי" או של "בית"ר – כולם סמלים פוליטיים בולטים מאוד מן העבר. אף ששמות משפחה אלו פחתו מאוד בזמן האחרון, עדיין יש להם משמעות סמלית לא מבוטלת. בעשורים האחרונים, בעקבות היחלשותם של המרכזים הפוליטיים וירידת ערכם הכלכלי והערכי כאחד, עולה ומתחזק

⁷ כיוון שלא צוין בפני המרואיינים אירוע משפחתי מסוים, יש להתייחס לתגובות בזהירות. אפשר להניח שחגיגת בר מצווה של אח או חתונה של בן משפחה קרוב מאוד חשובה יותר מסתם יום הולדת של אחד מבני המשפחה. כיוון שיהודים אינם עורכים טקס חתונה דתי בשבת, האירוע הזה רלוונטי לאוהדים מוסלמים. מכל מקום אירוע משפחתי מאיים בכוח על האוהד.

מעמדו של המועדון כמוקד ההזדהות (King, 2003). ההתמסחרות של הכדורגל הישראלית גרמה לניעות רבה של שחקנים בין מועדונים ולירידת ערכם של הראשונים כמוקדים של הזדהות – החוזה החליף את הסמל. ואכן, לשאלה בדבר חשיבותם של השחקנים, המאמן, הנהלת הקבוצה והקבוצה עצמה, בחרו כ-75% ב"קבוצה". המהפך של ההתמסחרות שהדיר מאוד את המרכזים הפוליטיים – הסמלים הפוליטיים – מן הכדורגל, עשה את המועדון המקומי לסמל, וההזדהות עמו היא הזדהות עם סמל שהמראיין ער מאוד לפשרו. המועדון אפוא הוא מוקד הזדהות. יש להניח כי הדימוי העצמי והסימבולי של היחיד ישאב ממנו: "איך את/ה מרגיש/ה כאשר מזהים אותך כאחד מקהל האוהדים של הקבוצה?" מילות המפתח הן למעשה מילה אחת החוזרת כמעט אצל כל המראיינים "גאוה". מה שעולה כמעט מכל התשובות לשאלה זו הוא דימוי עצמי הנשען היטב על מועדון הכדורגל: **"גאוה שמזהים אותך חלק ממשוה", "גאוה להיות שייכת", "אני גאה בזה. כולם בעבודה יודעים שאני אוהדת של ... כל האוטו שלי מלא מדבקות", "גאוה של המועדון הגדול והמפואר", "אני גאה בכך שיודעים שאני שייך לקבוצה".** אוהדי כדורגל, גם אלה מן המעמד הבינוני, נוטים לבנליות כאשר מדובר בזהותם כאוהדי כדורגל. הממד הסימבולי של הזהות עם המועדון משמש מבדיל, מפריד ומייחד. כאשר התבקשו המראיינים להכריע "מה חשוב להם יותר, המועדון שלהם או נבחרת ישראל" – שהיא סימבול בעל משמעות רחבה לאומית כ-75% מהם העדיפו את המועדון שלהם. ממצא זה אינו מלמד שהאוהדים הללו מבטלים את חשיבותו של ההיבט הלאומי אלא על סדר העדיפויות שלהם והרווחים הסימבוליים הנגזרים ממנו. הממד הסימבולי, המאפשר לאוהד למקם את עצמו כאוהד כדורגל ביחס לסמלים אחרים אשר תובעים ממנו זהות, הוא עצמו מעיד שאהדת הכדורגל כרכיב של זהות היא בעלת משקל כבד מאוד במכלול הזהות שלו. היא מספקת לו תגומלים סימבוליים ישירים שרווח נאה בצדם.

זהות שאינה מתכלה

אהדת כדורגל היא פרקטיקה של זהות. המחקר העוסק ביחסים שבין אוהדים למשחק הכדורגל ומתמקד במועדון "שלהם" מעיד בבירור שהיחסים שבנים לבינו מתבססים על פרקטיקה של זהות: מועדון הכדורגל הוא האלטר-אגו של האוהד, ומה שקורה למועדון – ניצחון או הפסד – נרשם בשלושה מקומות אצל האוהד: בממד הרגשי, בממד ההכרתי בממד הסימבולי. הפרקטיקה של הזהות מתבטאת בהיותה של אהדת כדורגל "אינטרס חיים מרכזי" המתגלם באורח חיים. כלומר, היחס למשחק הזה קובע את יחסיו של האוהד עם אחרים משמעותיים אחרים. אפשר גם כך: מעורבותו של האוהד במשחק הכדורגל משולה לאינטרס מרכזי בחיים. ההזדהות היא עמוקה ותובענית, וכל מה שמפריע לה מתקבל בחשש וצריך להתעלם ממנו ולחמוק ממנו.

אוהד כדורגל מסורתי וחם – כזה שרכיב זה של זהותו הוא בעל משקל רב בסינדרום הכללי שלו – מתקיים במתח שבין שני פני זהות: פן אחד הוא מה שקורה למועדון שלו, לקבוצה שלו. המתח נובע ממשחק הכדורגל ומתגלם בו. לניצחון או להפסד יש פרשנות ידועה, ויש

להם השלכה התנהגותית הנעה בין שמחה עילאית לבין דיכאון, אך שניהם תורמים לשימור זהותו של האוהד ואף לחיזוקה. הפן השני הוא יחסיו עם אחרים משמעותיים המודעים לרכיב זה של זהותו אבל אינם מייחסים לו אותה חשיבות שהוא מייחס לו. זה מצב של מתח מבני – עימות בין רכיבי זהות שמקורם בעמדות חברתיות או קטגוריות שונות, שיתגלה למעשה בהתנהגותו של האוהד בנקודת זמן מסוימת. מבחינתו זו נקודת מבחן של זהותו: זה אחד מן המצבים שבהם נמדדת עצמת ההזדהות של האוהד עם מועדונו. כיוון שכפי שנאמר קודם לכן אהדת כדורגל אינה מעשה של לבדיות אלא היא פעולה חברתית – אוהדים אחרים שותפים לה – האופן שבו האוהד פותר את המתח הזה או את הדיסוננס הקוגניטיבי הנגרם ממנו חשוף לעיני אחרים משמעותיים, במיוחד אוהדי כדורגל אחרים שהוא מחובר אליהם. שוב, אהדת כדורגל שהיא זהות היא פרקטיקה גלויה ומובלטת בשעה שרכיבים אחרים של זהות (מעמד, מגדר, עדה), שהאוהד אמנם עשוי לייחס להם חשיבות, נמצאים ברקע אבל אינם זוכים לאותה תשומת לב כל עוד אין הם מעוררים "רעש" בהקשר החברתי-תרבותי המסוים שבו עוגן האוהד.

הבניית זהות היא אכן תהליך. זהות נקבעת על ידי סוכנים-מתווכים מן המבנה שבו גדל ומתעצב היחיד המסוים. למעשה, המשקל של רכיבים שונים בזהות נקבע על ידי המבנה הזה באמצעות דרגות החופש שהוא מאפשר: כאשר שאלת המעמד או שאלת האתניות מעסיקה מעוד את המבנה החברתי, הסבירות שרכיבים אלה של הזהות יקבלו משנה תוקף רבה. ביטוי לרכיבים אלה ימצא גם בדרך הזדהותו של אוהד הכדורגל. כבר צוין למעלה הקשר שבין כדורגל לקטגוריות כמו מעמד, עדה ולאום ועוד. אלה עשויים להשתלב באהדת הכדורגל, והכדורגל עשוי להיות לאינסטרומנטלי. אך מבחינתו של האוהד החם בשילוב מעין זה יש לאהדת הכדורגל בכורה, או לפחות מעמד שווה ערך.

אבל זהות אינה נילה במובן המיוחס למונח זה על ידי הוגים "פוסטים" למיניהם. פרופיל הזהות של היחיד מכיל שני סוגים של רכיבים, רכיבים קבועים ורכיבים זמניים, או בנוסח הול: יש בזהות שני וקטורים. גם הרכיבים הקבועים עשויים להתחלף, אך זה מצב נדיר וכל כולו מותנה בסביבה החברתית. הרכיבים הקבועים באים מן הסביבה, חלקם "מולד", כמו מגדר, עדה, דת ועוד. חלקם נרכש, כמו למשל אהדת כדורגל. אהדת כדורגל היא רכיב זהות שיש לו נטייה ברורה לקביעות. הוא אינו נוטה להתכלות. במיוחד אצל אוהדים מסורתיים חמים. למעשה, קביעותו של רכיב זה ועצמתו במכלול (סינדרום) הם הדברים אשר מגדירים אוהדים אלה.

בכלל אהדת כדורגל היא פועל יוצא של ההתפתחות מודרנית-קפיטליסטית: הכדורגל צמח ונעשה למרכז החיים אצל המונים רבים תוך כדי התפתחות החיים המודרניים. בתנאים היסטוריים מסוימים חובר הרכיב הזה לרכיבים אחרים כמו המגדר, המעמד והלאום, אך בזמן האחרון הולכת וגוברת הנטייה לנתק את החיבורים הללו – אהדת כדורגל הולכת ונעשית להזדהות בפני עצמה.

הזהות עם מועדון הכדורגל עדיין מושפעת מאוד ממצב הדברים המודרני, הקפיטליסטי, אך היא מגלה אוטונומיה יחסית: אוהד הכדורגל מזדהה עם מועדונו-קבוצתו תוך כדי

התמודדות עם גורמים אחרים (משפחה, חברים) כולל רגשות לאומיים. אהדת הכדורגל אינה מתכלה, היא עדות לקיומם של גרעיני זהות שאינם נטחנים בתהליך ואינם נזילים כפי שמשתקף מן המחקר הרחב יחסית העוסק בכך וגם במעט מן המחקר הנוכחי – הם מלווים את האוהד מן העריסה ועד ל"מנוחה נכונה".

רשימת המקורות

- בן פורת, א. (1999). **ממשחק לסחורה**. שדה בוקר: מורשת בן גוריון.
- בן פורת, א. (2008). **הו, איזו מלחמה מענגת – אוהדי כדורגל בישראל**. חיפה: פרדס.
- לקלאו, א., ומוף, ש. (2004). **הגמוניה ואסטרטגיה סוציאליסטית**. תל אביב: רסלינג.
- רוזנטל, ר. (2005). **מילון הסלנג המקיף**. ירושלים: כתר.
- Allahar A. (2001). The politics of ethnic identity consumption. **Identity: An International Journal of Theory and Research**, 1, 197-208.
- Archetti, E. P. (1994). Masculinity and football: The formation of national identity in Argentina. In R. Giulianotti & J. Williams (Eds.), **Game without frontiers** (pp. 225-269). Aldershot, UK: Arena.
- Bahabha, H. K. (1994). **The location of culture**. New York, NY: Routledge.
- Balibar, E., & Wallerstein, I. (1991). **Nation, race and class**. London, UK: Verso.
- Bauman, Z. (2001). **The individualized society**. Cambridge, UK: Polity Press.
- Bauman, Z. (2004). **Identity**. Cambridge, UK: Polity Press.
- Billing, M. (1997). **Banal nationalism**. London, UK: Sage.
- Brombreger, C. (1993). 'Allez L'O.M., Forze Juve': The passion for football in Marseille and Turin. In S. Redhead (Ed.), **Passion and fashion: Football fandom and Europe**. Aldershot, UK: Avebury.
- Bosma H. A., Graafsma, T. L. G., Grotevant, H. D., & de Levita, D. J. (Eds.). (1994). **Identity and development** (pp. 1-17). London, UK: Sage.
- Butler, J. (1990). **Gender trouble: Feminism and subversion of identity**. New York, NY: Routledge.
- Cohen, A. P. (1985). **The symbolic construction of community**. London, UK: Tavistock.
- Crawford, G. (2004). **Consuming sport**. London, UK: Routledge.
- Craibe, I. (1998). **Experiencing identity**. London, UK: Sage.
- Dunning, E., Murphy, P., Waddington, I., & Astrinakis, A. E. (Eds.). (2002). **Fighting fans: football hooliganism as a world phenomenon**. (pp. 1-22). Dublin, Ireland: University of Dublin Press.

- Erikson, E. (1959). **Identity and the life cycle**. NY: International Universities Press.
- Elias, N., & Dunning, E. (1986). **Quest for excitement**. Oxford, UK: Blackwell.
- Finn, G. (1991). Racism, religion and social prejudice: Irish Catholic clubs, soccer and Scottish society. Parts I and II. **International Review of the History of Sport**, 8, 72-75; 370-397.
- Foldesi, G. (1996). **Social and demographic characteristics of Hungarian football fans and their motivations for attending matches** (pp. 407-423). Hungarian University of Physical Education.
- Giulianotti, R. (1999). **Football**. Cambridge, UK: Polity Press.
- Giulianotti, R. (2002). Syuporters, followers, fans and flaneurs. **Journal of Sport and Social Issues**, 26, 25-46.
- Giulianotti, R. (2005). **Sport, a critical sociology**. Cambridge, UK: Polity.
- Grossberg, L. (1992). Identity and cultural studies: Is that all there is? In C. Joyce (Ed.), **Questions of identity** (pp. 87-107). London, UK: I.B. Tauris.
- Gruneau, R. (1983). **Class, sport and social development**. Amherst, MA: The University of Massachusetts Press.
- Hall, S. (1990). Cultural edentity and diaspora. In J. Rutherford (Ed.), **Identity** (pp. 222-237). London, UK: Lawrence & Wishart.
- Hall, S. (1996). Introduction: Who needs 'identity'? In S. Hall & P. Du Gay (Eds.), **Question of cultural identity** (pp. 1-17). London, UK: Sage.
- Hill, M. (2002). **Fan culture**. London, UK: Routledge.
- Jenkins, R. (2004). **Social identity**. London, UK: Routledge.
- Liotard, J. F. (1984). **The postmodern condition**. Manchester, UK: Manchester University Press.
- Pooley, J. C. (1979). The sport fan: A social psychology of misbehavior. **Sociology of Sport Monograph Series**, 1-39.
- Rotherford, J. (Ed.). (1990). **Identity, community, culture, difference** (pp. 9-27). London, UK: Lawrence & Wishart.
- Sandvoss, C. (2003). **A game of two halves**. London, UK: Routledge.

- Smith, D. A. (1994). **The ethnic origin of nations**. Oxford, UK: Basil Blackwell.
- Stryker, S., & Serpe, R. T. (1994). Identity salience and psychological centrality: Equivalent, overlapping or complementary concepts? **Social Psychology Quarterly**, **57**, 16-35.
- Tajfel, H. (1981) **Human groups and social categories: Studies in social psychology**. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Thompson, A. (2001) Nations, national identities and human agency: Putting people back into nations. **Sociological Review**, **1**, 18-32.
- Vogler, C. (2000). Social identity and emotions: The meeting of psychoanalysis and sociology. **Sociological Review**, **48**, 19-42.
- Wann, D. L, Melnick. M. J., Russell, G. W., & Pease, D. G. (2001). **Sport fans**. London, UK: Routledge.
- Weber, M. (1968). **Economy and society**. Totowa, NJ: Bedminister Press.
- Williams, R. (1981). **The sociology of culture**. Chicago, IL: University of Chicago Press.

הקשר בין משתנים סוציו-אקונומיים לנפח פעילות גופנית ברחבי העולם

איליה מורגולב, סימה זך ויאיר גלילי

תקציר

נפח פעילות גופנית נקבע על ידי האנרגיה המושקעת בעבודה, בניהול משק בית ובפנאי. תוצר מקומי גולמי (תמ"ג) משמש בין היתר מדד לאיכות חיים ומשפיע על הפרמטרים שהוזכרו. מטרת המחקר היא אפוא לבחון את הקשר בין תמ"ג לבין כמות הפעילות הגופנית. נתונים על פעילות גופנית בפנאי נאספו ממחקרם של מרטין-גונזלו וחבריו (2001). נתונים על פעילות גופנית נאספו מאתר ארגון הבריאות העולמי. נתונים על תמ"ג נאספו מאתר קרן המטבע הבינלאומית. חושבו מתאמי פירסון בין תמ"ג לבין שני סוגי הפעילות. מסקירת הספרות עולה כי פעילות גופנית בפנאי נמצאת במתאמים חיוביים עם רמת ההכנסה, ההשכלה וסביבת המגורים. מממצאי המחקר הנוכחי עולה כי פעילות גופנית קשורה גם בהתפתחות כלכלית: מתאם של 0.64 נמצא בין פעילות גופנית בפנאי לתמ"ג במדינות האיחוד האירופי, ואילו מתאם של -0.57 התקבל בין פעילות גופנית לתמ"ג ב-63 מדינות אחרות. הנתונים מותירים מקום לגילוי של אופטימיות – פעילות גופנית בפנאי היא סוג של צריכה, לכן רמתה מושפעת מכמות האמצעים שעומדים לרשות הצרכן ומהתועלת שיש במוצר בעיניו.

תאריכים: פעילות גופנית, פעילות גופנית בפנאי, תוצר מקומי גולמי (תמ"ג) (GDP), כלכלה.

חשיבות העיסוק בפעילות גופנית ותרומתה של הפעילות לבריאות נתמכו על ידי מספר רב של מחקרים (Arent, Landers, & Etnier, 2000; Netz, Wu, Becker, & Tenenbaum, 2005; United States Department of Health & Human Services [USDHHS], 1999, 1996). היעדר פעילות גופנית גורם ל-1.9 מיליון מקרי מוות בשנה ברחבי העולם (ארגון הבריאות העולמי, 2008). הוצאות רפואיות שנתיות בגלל חוסר בפעילות גופנית בארצות הברית מוערכות ב-76 מיליארד דולר (Powell & Blair, 1994; Pratt, Macera, & Wang, 2000). הדוח השנתי אשר פורסם על ידי המרכז למניעה ובקרה של מחלות בארצות הברית (CDCP) העריך כי עידוד אנשים לאורח חיים פעיל יותר יקצץ את ההוצאות הרפואיות השנתיות בארצות הברית ביותר מ-70 מיליארד דולר.

כדי להפחית נטל רפואי-כלכלי זה מדגישות המלצות העוסקות בבריאות הציבור גישה של אורח חיים בריא, שבה מודגשת הקניית הרגלי פעילות גופנית בחיי היום-יום כולל פעילות גופנית בשעות הפנאי (American College of Sports Medicine & American Heart Association, 2007; NHS, 2000). ברור אפוא שפעילות גופנית בחיי היום-יום היא נושא ראוי לדיון ברמה מקרו-כלכלית, הכולל מטרות-על, חקיקה ואסטרטגיה ארוכת טווח. לאחרונה החלו חוקרים לאסוף נתונים על צורות שונות של פעילות גופנית שאינן כוללות את הפעילות

הגופנית בפנאי (Leisure time physical activity – LTPA) (Martinez-Gonzalez et al., 2001) כדי ללמוד על אודות השפעות הסביבה על כל תחומי הפעילות הגופנית. לצורך בדיקה זאת הוגדר המונח "פעילות גופנית" כתנועות הגוף המבוצעות באמצעות כיווץ שרירי השלד ומעלות את הוצאת האנרגיה (United States Department of Health & Human Services [USDHHS], 1996).

טענת מחקר זה היא שהמציאות הכלכלית של המדינה קובעת במידה ניכרת את דפוסי הפעילות הגופנית. מטרת המחקר היא למצוא את הקשר בין רמת ההתפתחות הכלכלית למידת הפעילות הגופנית, להבין את התמורות המתרחשות בדפוסי הפעילות הגופנית ולהציג את המשתנים הקשורים לשינויים אלה. כדי לעשות זאת תיערך הבחנה בין פעילות שמבוצעת במכוון בשעות הפנאי (להלן: פעילות גופנית בפנאי), לבין סך כל הפעילות הגופנית שמבוצעת לא רק בפנאי אלא גם בעשייה היומית לצורכי תחבורה, עבודה וניהול משק בית (להלן: פעילות גופנית).

פעילות גופנית בפנאי נגזרת ממשך הפנאי שיש לאדם. לכן ייסקרו תחילה שינויים שחלו לאורך השנים במשך הפנאי; בהמשך תיבחן בחירתו של האדם את דרך הבילוי של זמן הפנאי שעומד לרשותו; יוצגו מחקרים אשר מצאו מתאמים בין מגוון של משתנים לכמות הפעילות הגופנית שהפרט מבצע; ייבחנו משתנים המושפעים מרמת ההתפתחות הכלכלית; יוגדר הממד היעיל ביותר למדידת ההתפתחות הכלכלית; לבסוף תיבחן השאלה אם קיים קשר בין ההתפתחות הכלכלית לפעילות הגופנית.

חלוקת הזמן ביממה הנוגעת לנפח פעילות גופנית

על פי משרד הבריאות, ישראלי ממוצע ישן כשבע שעות ביממה או לפחות מתכוון לשינה של שבע שעות. מנתונים שמציג ארגון השינה בארצות הברית, גם אמריקאים ישנים כשבע שעות ביממה. מחקרים אחרים בעולם מציגים תמונה דומה עם ממוצע שינה בין שבע לשמונה שעות. נתונים אלה מתאפיינים בסטיית תקן גדולה כי נחקרים רבים דיווחו חלקם על מספר שעות שינה קטן יותר וחלקם על מספר גדול יותר. ההוצאה האנרגטית לשינה קטנה במקצת מאחד MET – Metabolic Equivalent, גודל זה מבטא את העלות האנרגטית של ישיבה רגועה בכיסא. משך שינה אופטימלי ליממה הוא בין שש שעות וחצי לשבע וחצי. משכי שינה מחוץ לטווח זה נמצאו קשורים לעלייה בשיעורי התחלואה במחלות שונות. נראה ששבע שעות שינה יוסיפו ויהיו מקור אנרגטי, ואין נראים שינויים כלשהם בטווח הזמן הקרוב (Sturm, 2004).

משקם האדם משנתו, סביר שיעסוק בעבודה. פעילות גופנית או הוצאת אנרגייה במסגרת העבודה תיקבע על ידי שני פרמטרים מרכזיים: משך העבודה ועצימותה. עבודה פיזית כמו גינון, חפירה, צביעה וכיו"ב תדרוש מהעובד חמישה ואף שישה METs, ואילו לביצוע עבודה משרדית נדרשים כשני METs. ברור אפוא שדפוסי העבודה של הציבור יגדירו במידה רבה את מידת הפעילות שיבצע. כאן המקום לציין כי במאה השנים האחרונות משך העבודה הולך

ומתקצר (Leiner-Killinger, Madaschi, & Ward-Warmedinger, 2005; Schor, 1991). בד בבד עם התקצרות משך העבודה פוחתת גם כמות האנרגיה שהאדם הממוצע מוציא בשעות שבהן הוא עובד. לכן העבודה אינה מספקת עוד הזדמנות לפעילות גופנית כפי שסיפקה בעבר. לדוגמה, בארצות הברית הלשכה לסטטיסטיקת תעסוקה מדווחת כי בתחילת המאה העשרים היו כ-11.5 מיליון חקלאים, ואילו היום הם מונים 850 אלף; בשנת 1980 הועסקו במערב וירג'יניה 59 אלף כורי פחם, וכיום אותה כמות של פחם מופקת על ידי 17 אלף כורים בלבד; מספר העובדים בתעשיות מתכת כבדה בשנות התשעים הוא חצי מזה שהיה בשנת 1980.

ניהול משק הוא חטיבת עשייה נוספת שיכולה לצרוך משאבי זמן ואנרגיה ניכרים, המורכבת מפעילויות שונות אשר נעשות ללא שכר ומכוונות ייצור עצמי או ייצור ביתי (Ramey & Francis, 2006). עם הפעילויות האלה נמנים ניקיון, קניית מצרכים, הכנת מזון, כביסה וטיפול בבני משפחה. סך הזמן המוקדש לייצור ביתי הולך ופוחת, מסיבות כמו למשל שכלולים טכנולוגיים, צמצום הילודה, גידול במספר המשפחות החד-הוריות אשר הביא להקטנת מספר משקי הבית, מעבר מארוחות שהוכנו בבית לאכילה בחוץ ועוד (Ramey & Francis, 2006; Robinson & Godbey, 1999).

הזמן הנותר בתום כל העיסוקים שהוזכרו לעיל יכול להיחשב פנאי, אולם מדידה מדויקת של הזמן המוקדש לפנאי היא מטלה מורכבת משום הקושי בהגדרת המושג. לפי אחת ההגדרות פנאי הוא פעולות שנעשות במידה מסוימת לשם הנאה (Ramey & Francis, 2006). חוקרים אלו בחנו שינויים בזמן שמוקדש להשכלה, לתחבורה ולעבודה והגיעו למסקנה כי זמן הפנאי בארצות הברית זהה בשנת אלפיים לזה שהיה בשנת 1900. חשוב לציין ששינה ואכילה נמדדו כפעילות פנאי במחקר זה, לטענת החוקרים בשל הקושי להבדיל בין שינה ואוכל כצורך ביולוגי לפעילות המכוונת לשם הנאה. חוקרים אחרים (Fogel, 2000; Robinson & Godbey, 2006) בחנו גם הם שינויים שחלו בזמן המוקדש למגוון של פעילויות, ומסקנתם היא שקיימת עלייה חדה בזמן הפנאי בין השנים 1880 ו-1995 כפי שאפשר לראות בלוח 1.

לוח 1:

חלוקת זמן ביממה לפעילויות שונות, השוואה בין 1880 ל-1995, על פי פוגל (Fogel, 2000)

פעילות	1880	1995
שינה	8	8
ארוחות והיגיינה	2	2
מטלות	2	2
תחבורה לעבודה	1	1
עבודה	8.5	4.7
חולי	0.7	0.5
נשאר לפנאי	1.8	5.8

חוקרים נוטים לחלק את תעשיית הפנאי לפסיבית ואקטיבית. המחזורים השנתיים בתעשיות פסיביות מצויים בעלייה חדה מזו שבתעשיות האקטיביות. לדוגמה, ב-1950 רק ב-10% מהבתים בארצות הברית היו טלוויזיות, וכיום ב-98% מהבתים יש טלוויזיה אחת או יותר (Brownson & Boehmer, 2005). כמובן גם משך זמן הצפייה בטלוויזיה עלה מאוד בחמישים השנים האחרונות. אחד ההסברים לכך נעוץ בשכלול הטכנולוגי שאינו פוסק בתעשיות אלו (כמו למשל אינטרנט, כבלים, DVD, משחקי וידאו, רשתות חברתיות ועוד) וגם זמינותם גבוהה. משך הפנאי מתארך, בעיקר אל מול הירידה החדה במספר שעות העבודה, שגוררת ירידה גם בהוצאה האנרגטית. הפנאי שמשכו התארך מנוצל בעיקר לפעילויות פסיביות, ולכן אין במשך הארוך יותר פיצוי הולם בהקשר של פעילות גופנית (Robinson & Godbey, 1999).

משתנים אנדוגניים ואקסוגניים שנמצאו קשורים לנפח פעילות גופנית

חלק זה סוקר משתנים אנדוגניים ואקסוגניים שנמצאו קשורים לנפח פעילות גופנית שהפרט מבצע, ומתבסס על ההנחה הרווחת במחקר כלכלי, פסיכולוגי וסוציולוגי כי קיימים משתנים אובייקטיביים חיצוניים שמצליחים להסביר מצב סובייקטיבי פנימי, כפי שיוצג בהמשך (Frey & Stutzer, 2002). חוקרים אלו מציגים למשל מתאם חיובי חזק בין שביעות רצון מהחיים (משתנה סובייקטיבי אנדוגני) לרמת התפתחותה הכלכלית של מדינה (משתנה אובייקטיבי אקסוגני) אף על פי שחלק מהדברים המספקים ביותר בחיים אינם ניתנים לקנייה בשווקים ואין להם שום תג מחיר (Frey & Stutzer, 2002). דוגמה של

אושר עלולה להיראות קצת ערטילאית, אולם כשנתבונן למשל במדינות האיחוד האירופי, מדינות מפותחות כלכלית שבהן מרבית התושבים נהנים מתנאי מחיה הולמים, אין נשקפת להם שום סכנה קיומית, ויש להם זמן פנוי רב, נבין שלתושבים בעלי מאפיינים כאלו ההחלטה לצאת לסיבוב הליכה היא משהו פנימי לחלוטין שלא אמור להיות תלוי במשתנים סביבתיים. לכן על פני הדברים לא צפוי שנראה באיחוד האירופי מתאם בין עיסוק בפעילות גופנית בפנאי למשתנה כמו רמת ההכנסה החודשית.

פריי וסטוטצר (2002) דנים בספרם בסוגיות שהוזכרו לעיל ומתארים בין היתר את הקשרים בין התפתחות כלכלית ברמת מדינה לבין דברים מוחשיים כמו גישה למי שתייה נקיים, שיעור תמותת תינוקות, שיעור בעלי ההשכלה הגבוהה, תוחלת חיים וכו'. גם משתנה כמו שטח פארקים באזורים עירוניים המחולק במספר תושבים באזורים אלו נמצא במתאם חיובי עם רמת התפתחותה הכלכלית של מדינה. משתנה כלכלי גרידא משפיע על כל היבט בסביבתנו הפיזית, ולכן הוא מצליח להשפיע על מצבו הפנימי של הפרט.

סביבה ופעילות גופנית

ארגוני בריאות ברחבי העולם ממליצים ליצור סביבה תומכת פעילות גופנית כחלק מאסטרטגיה כוללת לקידום אורח חיים אקטיבי. משתנים סביבתיים שנמצאו קשורים לפעילות גופנית הם גישה למתקני אימון (Sallis et al., 1990; Zach & Netz, 2007), מגורים בקרבת רצועת חוף (Bauman, Smith, Stoker, Bellew, & Booth, 1999), רמת בטיחות בשכונת המגורים וחזות אסתטית שלה (Craig, Brownson, Cragg, & Dunn, 2002). תפיסת ההזדמנויות לפעילות גופנית נחקרה גם במדינות האיחוד האירופי כדי ללמוד על השפעת הסביבה על הפעילות (Rutten & Abu-Omar, 2004): 71% מתוך 16,230 האנשים שהשתתפו במחקר הסכימו שסביבת מגוריהם מציעה להם הזדמנויות רבות לפעילות גופנית, 70% הסכימו שמועדוני ספורט וספקים אחרים מציעים אפשרויות רבות לפעילות גופנית, ו-57% הסכימו שהרשות המקומית עושה מספיק בנושא הפעילות הגופנית של תושביה. ברוב המדינות מי שהיו שבעי רצון יותר מהאפשרויות שסביבתם מזמנת לפעילות גופנית היו גם פעילים יותר.

המפל וחבריו (Humpel, Owen, & Leslie, 2002) בדקו בסקירת ספרות שערכו את הקשר שבין סביבה לבין פעילות גופנית על סמך ניתוח נתונים מ-19 מחקרים. מסקירתם עולה כי סביבה ביתית (מתקנים, מרחב, קלטות וידאו המכילה תרגילים) וסביבה שכונתית (שבילי הליכה ואופניים, מועדוני בריאות וברכות שחייה) נמצאו במתאם חיובי עם פעילות גופנית. חוקרים אלה ואחרים (כמו למשל, Giles-Corti & Donovan, 2002) הסיקו שסביבה תומכת פעילות גופנית היא הכרחית אך אפשר שתהיה חסרת ערך בהעלאת רמת הפעילות של האוכלוסייה כשהיא מופיעה לבדה.

רמת השכלה ופעילות גופנית

בחלק הראשון של מאמר זה הראינו שבמדינות מפותחות מספר האנשים המועסקים בעבודה פיזית הוא במגמת ירידה. לכן הועלתה ההשערה שבמדינה מפותחת נפח הפעילות הגופנית ייקבע במידה רבה על ידי פעילות גופנית בפנאי. היות שפעילות גופנית בפנאי היא מוצר, סביר להניח שהחלטה על צריכת מוצר זה או אחר תהיה מושפעת ממאפיינים דמוגרפיים, כמו למשל השכלה, רמת הכנסה ועוד. ואכן, בדיקת הקשר בין עיסוק בפעילות גופנית בפנאי לבין רמת השכלה באיחוד האירופי העלתה כי 64.1% מבין בעלי השכלה נמוכה מתיכונית עסקו בפעילות גופנית כלשהי בפנאי, אצל בעלי השכלה תיכונית המספר עלה ל-76.2%, ואצל בעלי השכלה גבוהה השכיחות הייתה 81.4% (Martinez-Gonzalez et al., 2001). גם עצימות הפעילות הייתה במתאם חיובי עם רמת ההשכלה: אצל בעלי השכלה נמוכה מתיכונית, תיכונית וגבוהה שעות METs לשבוע היו בהתאמה: 8.3, 16.0, 19.5. יש לשים לב ש-8.3 שעות METs שוות בערך לשעה אחת של פעילות גופנית עצימה כגון ריצה. יוסטון וחבריה (Huston, Evenson, Bors, & Gizlice, 2003) דיווחו על ערכים דומים. סקירת ספרות על הקשר שבין רמת השכלה לפעילות גופנית העלתה כי ב-17 מחקרים מתוך 24 נמצא מתאם חיובי, ב-7 מחקרים לא נמצא מתאם בעל ערך, ואף לא מחקר אחד הצביע על קשר שלילי. המחקרים נעשו בארצות הברית, באירופה, באוסטרליה, בקנדה וסך כל המשתתפים בהם מעל 100 אלף (Gidlow, Johnston, Crone, Ellis, & James, 2006). מחקרים רבים אחרים בדקו את הקשר שבין סיכונים בריאותיים שונים, כמו למשל עישון, אלכוהול ומזון מהיר, לבין רמת השכלה (Netz, Zach, Taffe, Guthrie, & Dennerstein, 2004; Wendel-Vos, Schuit, Tijhuis, & Kromhout, 2008). מתברר שלא תמיד בעלי השכלה גבוהה יותר מנוטים את חייהם באופן "שקול" יותר ומפגינים פחות התנהגויות מזיקות מחבריהם המשכילים פחות, כפי שהיה מצופה. קיומו של קשר חיובי בין רמת השכלה לנפח פעילות גופנית, כפי שמדווח בידי גידלו וחבריו, הוא אפוא ממצא חשוב שלא היה ברור לחלוטין מלכתחילה.

רמת הכנסה ופעילות גופנית

רמת ההכנסה נמצאה במתאם חיובי גבוה עם רמת ההשכלה (Baum & Ma, 2007). היות שקיים מתאם חיובי בין השכלה לבין פעילות גופנית, הועלתה ההשערה שיהיה מתאם חיובי גם בין הכנסה לבין פעילות גופנית, במיוחד בפנאי. אחד ההסברים המקובלים למתאם בין השכלה לפעילות גופנית הוא, שמוצר בריאות כמו פעילות גופנית חשוב למשכיל יותר משחשוב למי שמשכיל פחות. כלומר, התרומה השולית של מוצר זה נתפסת כגדולה יותר על ידי המשכיל, ולכן הוא מפנה למוצר זה נתח גדול יותר של אמצעים תוך ויתור על שירותים אחרים. הסבר חלופי הוא שהן המשכיל והן המשכיל פחות רואים בפעילות גופנית מוצר בעל תרומה שולית זהה, אלא שהמשכיל הוא בעל אמצעים רבים יותר ומשום כך יכול להרשות לעצמו לצרוך יותר (Cowell, 2006). בפועל נראה שהפער ברמת הפעילות

הגופנית בין משכילים יותר לבין משכילים פחות ובין בעלי הכנסה גבוהה לבין בעלי הכנסה נמוכה נובע משילוב בין השניים. כלומר, המשכיל והעשיר רואים בפעילות גופנית מוצר בעל חשיבות רבה, והם גם בעלי אמצעים רבים יותר המאפשרים לו לצרוך ממנו. מחקר מקיף על נפח פעילות גופנית ביחס לרבעוני הכנסה נעשה במדינות האיחוד האירופי (Rutten & Abu-Omar, 2004). החוקרים דיווחו שחציון פעילות גופנית בקרב תושבי אירופה המצויים ברבעון התחתון של רמת ההכנסה הוא 20.09 METs בשבוע, 25.55 METs בקרב הרבעון השלישי ו-27.00, 27.80 בקרב הרבעון השני והראשון, בהתאמה. תוצאות דומות דווחו על ידי יוסטון וחבריה (Huston et al., 2003), אשר חילקו את הנבדקים לשלוש קבוצות הכנסה – מתחת ל-20,000 דולר בשנה, בין 20,000 ל-50,000 ומעל 50,000, ומצאו כי שיעור העוסקים בפעילות גופנית בהתאמה הוא 59, 69, 82. גידלו וחבריו (Gidlow et al., 2006) מצאו בסקירתם קשר חיובי בין רמת הכנסה לבין פעילות גופנית במחצית מ-18 המאמרים שסקרו. רק במחקר אחד דווח על קשר שלילי, ובשאר המחקרים שסקרו לא נמצאו מתאמים בולטים. הם ציינו כי חוסר המתאמים במחקרים נבע מריבוי קבוצות אתניות בתוך מרחב המדגם.

תוצר מקומי גולמי – תמ"ג (GDP)

בחלקים הקודמים למדנו שפעילות גופנית ופעילות גופנית בפנאי מתרחשות תוך אינטראקציה מתמדת עם הסביבה. נבחנו הקשרים בין השכלה, הכנסה וסביבת מגורים לבין פעילות גופנית. עמדנו על כך שמידת ההתפתחות הכלכלית של המדינה יכולה להשפיע על סביבת הפרט וחיינו, ולענייננו על איכות השכונות ומתקני הספורט, על מידת השכלול הטכנולוגי בבית ובעבודה, על זמינות ההשכלה ועוד. המדד היעיל והנפוץ ביותר של רמת הביצועים הכלכליים למדינה הוא תוצר מקומי גולמי-תמ"ג (GDP). מדד זה משקף את תפוקתן המצרפית של הפירמות, את ההכנסות של המשתתפים בתהליך הייצור ואת הצריכה של כל הפרטים במשק. דרך מדידה של התמ"ג תוקנה ב-1993 על ידי נציגים מקרן המטבע הבינלאומי, האיחוד האירופי, האו"ם, ה-OECD והבנק העולמי. בכל מדינה ממונה גוף רשמי אחראי על מדידת התמ"ג ובכך הוא, למעשה, בר השוואה (נחמיאס, עופר ורוזנבר, 2005).

במבט רחב, התפתחות כלכלית, קרי תמ"ג לנפש (תמ"ג מחולק במספר התושבים), היא מדד מקובל לאיכות חיים בכללותם. הרציונל שבבסיס הדברים הוא שכל התושבים ירוויחו מתפוקה מוגדלת של כלכלת מדינתם. כדי להשוות תמ"ג של מדינות שונות בהקשר של איכות חיים נהוג להציג אותו "לכל" (per) נפש במונחי כוח קנייה שווה (purchasing power parity – PPP). התחשבות בסלי מכירות שונים בשוק המקומי מאפשרת לבטל את הפרשי המחירים בין מדינות שונות ולהציג את כוח הקנייה האמיתי שעומד מאחורי תמ"ג לכל נפש.

האו"ם משתמש במדד נוסף – HDI (Human Development Index) כדי למדוד את איכות החיים. ציון ה-HDI מורכב מתוחלת חיים, השכלה, שיעור עוני, תנאים סוציאליים,

מערכת בריאות, תמ"ג ועוד. היות שתמ"ג קובע במידה רבה את כמות האמצעים שעומדים לרשות התושב, נוכל לצפות למתאמים חיוביים בינו לבין המשתנים הללו, כפי שאכן דווח (Central Intelligence Agency, 2004). אפשר אפוא לקבוע בסבירות גבוהה שמדינה בעלת תמ"ג גבוה משל אחרות תהיה בעלת מדדים גבוהים יותר בכל המשתנים שהוזכרו לעיל. זאת ועוד, על סמך הנתונים שהוצגו קודם לכן אפשר לשער שיימצא קשר בין תמ"ג לבין פעילות גופנית ופעילות גופנית בפנאי. מטרת המחקר היא אפוא למצוא את טיבו של זה.

השיטה

הליך וכלי המדידה

פעילות גופנית ופעילות גופנית בפנאי הם המשתנים התלויים במחקר זה. הבדלנו בין פעילויות הנעשות מתוך בחירה בזמן הפנוי – פעילות גופנית בפנאי (leisure time physical activity LTPA) לבין סך כל הפעילויות הנעשות לא רק בזמן הפנוי אלא בחיי היום-יום – פעילות גופנית.

נתונים על פעילות גופנית נלקחו משני מקורות: 1. ממחקר שנעשה על ידי ארגון הבריאות העולמי ב-50 מדינות (World Health Organization, 2008). הפעילות הגופנית בקרב האוכלוסייה הבוגרת, בגילאי 18–69 הוצגה בחציון שעות METs לשבוע (met-hours per week); 2. נתונים על פעילות גופנית באוכלוסייה בוגרת 18–69 במדינות האיחוד האירופי, נלקחו ממחקר אחר (Rütten & Abu-Omar, 2004). גם כאן הוצגה הפעילות בחציון שעות METs לשבוע. שני המחקרים דיווחו על שיטה זהה, ולכן אפשר היה למזג את ממצאיהם ולדווח על פעילות גופנית ב-63 מדינות (נתונים ממדינה שהופיעה בשני המחקרים חושבו פעם אחת בלבד). נתונים על פעילות גופנית בפנאי במדינות האיחוד האירופי נלקחו ממחקרם של מרטינז-גונזלז וחבריו (Martinez-Gonzalez et al., 2001). הפעילות בפנאי הוצגה בחציון שעות METs לשבוע.

נתונים על תמ"ג לשנים הרלוונטיות, המשתנה הבלתי תלוי, נלקחו מאתר קרן המטבע הבינלאומית והוצגו כתמ"ג לנפש מבוסס על שוויון כוח קנייה (Gross domestic product based on PPP per capita). הבדלנו בין פעילויות הנעשות מתוך בחירה בזמן הפנוי – פעילות גופנית בפנאי (leisure time physical activity = LTPA) לבין סך כל הפעילויות הנעשות לא רק בזמן הפנוי אלא בחיי היום-יום – פעילות גופנית.

עיבוד הנתונים

מתאמי פירסון חושבו בין ערכי התמ"ג של המדינות השונות לנתונים על הפעילות הגופנית ועל הפעילות הגופנית בפנאי במדינות אלו.

ממצאים

מטרת המחקר הייתה לברר מהו טיב הקשר שבין פעילות גופנית ופעילות גופנית בפנאי לבין התמ"ג. תחילה נבדק הקשר בין פעילות גופנית בפנאי לבין התמ"ג, והוא מוצג בלוח 2.

לוח 2:

תמ"ג ופעילות גופנית בפנאי (בערכי METs לשבוע) בקרב 14 מדינות האיחוד האירופי

המדינה	METs	תמ"ג
1 שוודיה	24	21496.65
2 אוסטריה	23	24293.76
3 פינלנד	21.5	20883.86
4 הולנד	21	23395.39
5 אירלנד	20	22339.75
6 דנמרק	19.5	25491.16
7 אנגליה	16	21806.72
8 גרמניה	12.7	23095.71
9 צרפת	10	21237.65
10 יוון	8	13962.88
11 איטליה	8	22195.44
12 ספרד	8	17157.86
13 בלגיה	7	22793.86
14 פורטוגל	0	14640.44

כפי שאפשר לראות בלוח 2, בלגיה חורגת עם תמ"ג של כמעט 23 אלף דולר ונפח פעילות גופנית בפנאי מהנמוכים באירופה – של 7 שעות METs בשבוע. לעומת זאת בשוודיה תמ"ג של 21.5 אלף דולר ונפח פעילות הגבוה באירופה – 24 שעות METs בשבוע. נראה כי ככל שהתמ"ג גבוה, כך נפח הפעילות הגופנית בפנאי לשבוע גדל. אכן, מתאם פירסון שבוצע העלה כי המתאם הוא 0.64 ומעיד על קשר חיובי וחזק.

בהמשך נבדק הקשר שבין פעילות גופנית לבין תמ"ג. לוח 3 מציג קשר זה. כפי שאפשר לראות, המדינה שבה נפח הפעילות הגופנית הגבוה ביותר – הולנד – אינה המדינה בעלת התמ"ג הגבוה ביותר, והמדינה שבה נפח הפעילות הגופנית הנמוך ביותר – שוודיה – אינה

בעלת התמ"ג הנמוך ביותר. מתאם פירסון אשר בוצע העלה מתאם זניח: 0.05 בין תמ"ג לבין פעילות גופנית באיחוד האירופי.

לוח 3:

תמ"ג ופעילות גופנית (בערכי METs לשבוע) ל-14 מדינות האיחוד האירופי

המדינה	METs	תמ"ג
1 הולנד	39.43	27963.66
2 גרמניה	34	26961.81
3 דנמרק	29.2	30511.67
4 יוון	28.25	17753.09
5 פינלנד	25.5	26291.29
6 אוסטריה	23.1	29382.99
7 אירלנד	23.1	34418.57
8 פורטוגל	23.1	17838.63
9 ספרד	23.1	21423.21
10 איטליה	21.95	26266.09
11 אנגליה	21.84	26234.94
12 בלגיה	20.58	27174.41
13 צרפת	19.55	25944.58
14 שוודיה	18.65	26911.18

כדי ללמוד על הקשר שבין פעילות גופנית לבין תמ"ג ברחבי העולם צורפו נתוני 50 מדינות לנתוני מדינות האיחוד האירופי. מתאם פירסון שהתקבל הוא -0.57: נפח הפעילות הגופנית יורד ככל שהתמ"ג עולה.

דיון ומסקנות

במאמר זה נעשה ניסיון להבין את הקשר שבין התפתחות כלכלית ברמת המדינה לבין נפח הפעילות הגופנית ונפח הפעילות הגופנית בפנאי של תושביה. לשם כך הפרדנו בין פעילות גופנית לבין פעילות גופנית בפנאי. מחקרים רבים בדקו את הקשר בין רמת הכנסה, רמת השכלה, איכות תשתיות ואיכות חינוך לבין נפח פעילות גופנית ברמת הפרט, ובכולם דווח על קשר חיובי (Gidlow et al., 2006; Huston et al., 2003; Rütten & Abu-Omar, 2004). מחקרים אחרים דיווחו על הקשר שבין משתנים אלה לבין תמ"ג, אולם ייחודו של מחקר זה הוא בקשר שנמצא בין הפעילות הגופנית לבין הרמה הכלכלית ברמת המדינה. שלושה מתאמים חשובים הוצגו בממצאים: ראשית, מתברר כי מדינה עשירה יותר מזמנת לתושביה הזדמנויות רבות יותר לעיסוק בפעילות גופנית בפנאי. מתאם של 0.64 בין תמ"ג לפעילות גופנית בפנאי אפשר להסביר כנראה בשלל משתנים אשר יש להם מתאם משותף עם נפח פעילות גופנית בפנאי ועם רמת התמ"ג כגון איכות תשתיות, איכות חינוך, רמת הכנסה של תושבים, מספר קטן של שעות עבודה. למרות זאת נראה שתמ"ג מסוגל להסביר

רק חלק מהשונות בדפוסי הפעילות הגופנית. ההבדל בין שוודיה לבלגיה, לדוגמה, אינו נעוץ בו.

שנית, הנתונים על אודות הקשר שבין תמ"ג לבין כמות פעילות גופנית בכלל ולא רק בפנאי מעניינים ביותר. שוודיה, שבה נפח הפעילות הגופנית בפנאי היה הגבוה באירופה בשנת 1997, נמצאה אחרונה בנפח הפעילות הגופנית בשנת 2002 (Rütten & Abu-Omar, 2004). אי אפשר להסביר פער זה באמצעות הבדלים בהרגלי עבודה ותחבורה בלבד. יתרה מכך, כדי להסביר את ההתפלגות של הפעילות הגופנית ב-63 המדינות יש צורך לעשות ניתוח לכל מדינה ומדינה מכיוון שהדפוס שלפנינו איננו אחיד. הצלבת נתונים אלה עם הנתונים על אודות פעילות גופנית בפנאי מעלה שבמדינות מסוימות, כגון יוון, פורטוגל וספרד, רוב הפעילות נעשית כנראה במסגרת עבודה, תחבורה וניהול משק בית ולא בפנאי. הולנד נהנית מרמות גבוהות של פעילות הן בפנאי והן בעבודה. בדנמרק ובאוסטריה רוב הפעילות נעשית בפנאי. היחסים המשתנים האלה בין פעילות גופנית בפנאי, בעבודה ובמשימות היום-יום מובילים כנראה לקבלת המתאם הזניח באשר לכלל הפעילות שעלה בממצאי מחקר זה.

מתברר כי החלוקה לפעילות גופנית ולפעילות גופנית בפנאי חשובה משום שאפשר לערוך באמצעותה הבחנה בין סגנון חיים מודרני לבין סגנון חיים אשר היה נהוג במדינות מפותחות לפני כארבעים שנה ויותר, ועודנו נהוג במדינות העולם השלישי כיום. יתרה מכך, היות שמשך שעות העבודה ברוב מדינות העולם, ולא דווקא במדינות המפותחות, עודנו במגמת ירידה, היה מעניין לבחון את טיב הקשר שבין שני סוגי הפעילות הגופנית לבין רמתה הכלכלית של המדינה ולהיווכח כי נפח פעילות גופנית בקרב מדינות מפותחות אינו קשור לרמת הביצועים הכלכליים. אולם כאשר מצרפים מספר רב של מדינות, ובהן גם מדינות העולם השלישי, לבדיקת המתאם שבין פעילות גופנית לרמתה הכלכלית של המדינה, עולה כי המתאם שלילי וחזק. מדינות מפותחות בעלות תמ"ג גבוה עברו שינויים בהרגלי ניצול הזמן, בעצימות העבודה ובמשתנים נוספים אשר הובילו לירידה דרסטית של כל פעילות שהיא איננה פעילות פנאי. לכן סך כל נפח הפעילות נמצא בירידה ככל שהמדינה הולכת ומתפתחת. מסקנה נוספת שמתבקשת לאור הנתונים היא שעלייה בפעילות פנאי איננה מצליחה "לקזז" את הירידה המהותית בפעילות שנעשית במשימות היום-יום, כלומר סך כל הפעילות הגופנית לעומת זו שבמדינות לא מפותחות פוחת על אף העלייה בפעילות הפנאי. לעומת המתאם השלילי בין סך הפעילות הגופנית לתמ"ג במספר רב של מדינות הטרוגניות ברחבי העולם, הנראה מובן מאליו (במיוחד לאור השינויים שנסקרו כאן), המתאם החיובי בין פעילות גופנית בפנאי לתמ"ג במדינות האיחוד האירופי ראוי להתייחסות נוספת. במדינות אלו הפרט עובד בדרך כלל פחות מ-40 שעות בשבוע, נהנה משירותי רפואה וחינוך מספקים וחי בסביבת מגורים הולמת. כלומר, אין באמת כל גורם חיצוני אובייקטיבי המונע מתושב במדינה החברה באיחוד האירופי לעסוק בפעילות גופנית, ולמרות זאת אנחנו רואים הבדלים מהותיים בכמות פעילות הפנאי, וזאת במתאם חיובי עם ההתפתחות הכלכלית. האם אפשר להצביע על גורם בולט היכול להסביר הבדלים אלו בתוך קבוצת המדינות המפותחות? פריי וסטוטצר (Frey & Stutzer, 2002) טוענים בספרם שחלק מהשונות

בתחושת רווחה ואושר איננה ניתנת להסבר על ידי הבדלים במשתנה אובייקטיבי כלשהו, כמו למשל מצבו הרפואי של הנבדק, וש אפשר שתחושת האושר תושפע דווקא מהשוואה לחברות ופרטים אחרים, כלומר משתנה סובייקטיבי שאיננו אמור להשפיע על רווחתו האישית של הפרט. בשל טענת החוקרים אפשר לשער כי הבדלים ברמות התמ"ג בקבוצת המדינות המפותחות תורמים להגברת תחושת האושר ושביעות הרצון הכללית של התושבים במדינה העשירה יותר במגוון דרכים. למשל, נוצר מצב שבו מדינה בעלת תמ"ג גבוה תורמת לעיסוק בפעילות פנאי גם במישרין, לדוגמה באמצעות סביבה פיזית מטופחת ומזמנת יותר, וגם בעקיפין – באמצעות תחושת שביעות רצון מוגברת של התושבים בה.

ראוי לציין כמה מגבלות למחקר זה. מטרתו הייתה לבדוק את טיב הקשר בין רמת ההתפתחות הכלכלית של המדינה לבין נפח הפעילות הגופנית. קיימות מגבלות במדידת התפתחות כלכלית על ידי התמ"ג. למשל, אסון טבע או מלחמה יגדילו גידול חד את התוצר המקומי, אך ברור שאין כאן קשר חיובי לרמת ההתפתחות ולכמות האמצעים שעומדים לרשות התושבים. מדידת הפעילות מעלה מגבלה נוספת – שאלוני דיווח עצמי בתחום הפעילות הגופנית מצליחים להסביר כ-45% מהשונויות בנתוני מדידה ישירה שהיא מדויקת יותר. אולם אפשר להתגבר על מגבלות אלה, במידה מסוימת, באמצעות גודל המדגם, המונה אלפי משתתפים מ-63 מדינות. נוסף על כך, שאלון הוא כלי שבעזרתו אפשר למדוד את כמות הפעילות הגופנית בזול ובמהירות, והוא מאפשר דגימה מייצגת ברמת מדינה.

סיכום

עבודה זאת סקרה את המשתנים השונים המצויים בקשר לנפחי פעילות גופנית: מחד גיסא ירידה בעצימות ובמשך העבודה בד בבד עם שכלולים טכנולוגיים בניהול משק הבית ובכלי התחבורה הביאו לצמצום עקיב בנפחי פעילות גופנית במשימות היום-יום. מאידך גיסא שינויים אלה כנראה אחראים להארכת משך הפנאי ולהגדלת הרזרבה האנרגטית של האדם, מה שגרם לפעילות גופנית בפנאי. פעילות גופנית בפנאי מצויה במתאם חיובי עם רמת הכנסה, השכלה וסביבת מגורים ברמת המיקרו, ועם ההתפתחות הכלכלית של המדינה ברמת המקרו. קבוצת המדינות המפותחות הציגה ירידה מסוימת בפעילות גופנית הקשורה במשימות היום-יום, אולם בתוך קבוצת מדינות אלו ירידה זאת יכולה להיות מקווצת בעלייה בפעילות גופנית בפנאי. לעומת זאת רמה גבוהה של פעילות גופנית בפנאי במדינות מפותחות אינה עולה בקנה אחד עם נפח הפעילות הגופנית במדינות העולם השלישי שבהן שיעור גבוה מהציבור עדיין מועסק בעבודה פיזית.

לאור הנתונים עולה חשיבותה של פעילות גופנית בפנאי. כפי שראינו בסקירה, פעילות גופנית בפנאי היא סוג של מוצר הנמצא במתאם חיובי עם רמת הכנסה ורמת השכלה, ולכן נראה כי רמת הצריכה שלו מושפעת מעלות ומתועלת כפי שהן נתפסות בעיני הצרכן ומכמות האמצעים העומדים לרשותו.

רשימת המקורות

- נחמיאס, א', עופר, ג', ורוזנברג, י'. (2005). **מבוא למקרוכלכלה**. תל אביב: האוניברסיטה הפתוחה.
- American College of Sports Medicine & American Heart Association. (2007). **Physical activity and public health guidelines**. Retrieved from <http://www.acsm.org/AM 1-5>
- Arent, S. M., Landers, D. M., & Etnier, J. L. (2000). The effects of exercise on mood in older adults: A meta-analytic review. **Journal of Aging and Physical Activity**, 8, 416-439.
- Baum, S., & Ma, J. (2007). Education pays: The benefits of higher education for individuals and society. **Trends in higher education series**. Washington: The College Board.
- Bauman, A., Smith, B., Stoker, L., Bellew, B., & Booth, M. L. (1999). Geographical influences upon physical activity participation: Evidence of a "coastal effect". **Australian and New Zealand Journal of Public Health**, 23, 322-324.
- Brownson, R., & Boehmer, T. (2005). **Does the built environment influence physical activity? Examining the evidence**. Transportation Research Board, Special Report 282. Retrieved <http://onlinepubs.trb.org/Onlinepubs/sr/sr282.pdf>.
- Central Intelligence Agency. (2004). **CIA world factbook**. Retrieved May 9, 2010 from <https://www.cia.gov/news-information/press-releases-statements/press-release-archive-2004/pr06162004.html>
- Cowell, F. (2006). **Microeconomics: Principles and analysis**. Oxford University Press, Oxford, UK.
- Craig, C. L., Brownson, R. C., Cragg, S. E., & Dunn, A. L. (2002). Exploring the effect of the environment on physical activity: A study examining walking to work. **American Journal of Preventive Medicine**, 23, 36-43.
- Fogel, R. (2000). **The fourth great awakening and the future of egalitarianism**. Chicago, IL: University of Chicago Press.
- Frey, B., & Stutzer, A. (2002). **Happiness and economics: How the economy and institutions affect well-being**. Princeton, NJ: Princeton University Press.

- Gidlow, C., Johnston, L. H., Crone, D., Ellis, N., & James, D. (2006). A systematic review of the relationship between socio-economic position and physical activity. **Health Education Journal**, **65**, 338-367.
- Giles-Corti, B., & Donovan, R. J. (2002) The relative influence of individual, social and physical environment determinants of physical activity. **Social Science and Medicine**, **54**, 1793-1812.
- Humpel, N., Owen, N., & Leslie, E. (2002). Environmental factors associated with adults' participation in physical activity a review. **American Journal of Preventive Medicine**, **22**, 188-189.
- Huston, S. L., Evenson, K. R., Bors, P., & Gizlice Z. (2003). Neighborhood environment, access to places for activity, and leisure-time physical activity in a diverse North Carolina population. **American Journal of Health Promotion**, **18**, 58-69.
- Leiner-Killinger, N., Madaschi, C., & Ward-Warmedinger, M. (2005). **Trends and patterns in working time across Euro area countries 1970-2004: Causes and consequences**. European Central Bank, Occasional Paper Series, 41. Retrieved from http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=807415#PaperDownload
- Martinez-Gonzalez, M. A., Varo, J. L., Santos, J., De Irala, M., Gibney, J., Kearney, J., & Martinez, J.A. (2001). Prevalence of physical activity during leisure time in the European Union. **Medicine & Science in Sports & Exercise**, **33**, 1142-1146.
- Netz, Y., Wu, M., Becker, B., & Tenenbaum, G. (2005). Physical activity and psychological well-being in advanced age: A Meta-analysis of intervention studies. **Psychology & Aging**, **20**, 272-284.
- Netz, Y., Zach, S., Taffe, J., Guthrie, J., & Dennerstein, L. (2008). Habitual physical activity is a meaningful predictor of well-being in mid-life women – a longitudinal analysis. **Climacterics**, **11**, 337-344.
- NHS. (2000). **Our healthier nation: National service framework for coronary heart disease**. London, UK: The Stationery Office.
- Powell, K. E., & Blair, S. N. (1994). The public health burden of sedentary living habits: Theoretical but realistic estimates. **Medicine and Science in Sports and Exercise**, **26**, 851-856.

- Pratt, M., Macera, C. A., & Wang, G. (2000). Higher direct medical costs associated with physical inactivity. **Physician and Sports Medicine**, **28**, 63-70.
- Ramey, V., & Francis, N. (2006). **A century of work and leisure**. National Bureau of Economic Research, Working Paper No. 12264. Retrieved from <http://www.nber.org/papers/w12264>
- Robinson, J., & Godbey, G. (1999). **Time for life – The surprising ways Americans use their time** (2nd ed).University Park, PA: Pensylvania State University.
- Robinson, J., & Godbey, G. (2006). Time in our hands. **Futurist**, **39**, 18-22.
- Rütten, A., & Abu-Omar, K. (2004). Prevalence of physical activity in the European Union. **Social and Preventive Medicine**, **49**, 281-289.
- Sallis, J. F., Hovell, M. F., Hofstetter, C. R., Elder, J. P., Caspersen, C. J., Hackley, M., & Powell, K. E. (1990). Distance between homes and exercise facilities related to the frequency of exercise among San Diego residents. **Public Health Reports**, **105**, 179-185.
- Schor, J. (1991). **Overworked American: The unexpected decline of leisure**. New York ,NY : Basic Books.
- Sturm, R. (2004). The economics of physical activity societal trends and rationales for interventions. **American Journal of Preventive Medicine**, **27**, 126-135.
- United States Department of Health & Human Services [USDHHS]. (1996). **Physical activity and health: A report of the Surgeon General**. Atlanta, GA: Centers for Disease Control and Prevention.
- United States Department of Health & Human Services [USDHHS]. (1999). **Promoting physical activity at the community level: A guide for action**. Champaign, IL: Human Kinetics.
- Wendel-Vos, G., Schuit, A., Tijhuis, M., & Kromhout, D. (2004). Leisure time physical activity and health-related quality of life: cross-sectional and longitudinal associations. **Quality Life Research**, **13**, 667-677.
- World Health Organization. (2008). **World health survey**. Retrieved from <http://www.who.int/infobase/report.aspx?rid=115>
- Zach, S., & Netz, Y. (2007). Like mother like child: Three generations' patterns of exercise behavior. **Families, Systems & Health**, **25**, 419-434.

השימוש ברוטינות מוטוריות לפני ביצועים של חבטות בגולף – מחקר תיאורי

ענבל פרי רוני לידור

תקציר

ספורטאים מיומנים הנדרשים לבצע מיומנויות מוטוריות סגורות בעלות קצב פנימי, כמו חבטות פתיחה בכדורעף, זריקות עונשין בכדורסל או חבטות בגולף, מפתחים רפרטואר התנהגותי-מוטורי, המורכב מרוטינות (routines) המבוצעות לפני הביצוע של מיומנויות מוטוריות מסוג זה. רפרטואר זה חוזר על עצמו לפני כל ביצוע עד שהוא הופך למעין טקס – "טקס מוטורי" – שאותו מקפידים הספורטאים לבצע לפני ביצועים של מיומנויות מוטוריות סגורות בעלות קצב פנימי. המטרה של מחקר תיאורי (descriptive study) זה הייתה לתאר את דפוסי ההתנהגות המוטורית של שחקני גולף מיומנים לפני ביצועים של חבטות בגולף. במחקר נצפו 52 שחקני גולף במהלך תחרות גולף במסגרת משחקי המכביה ה-18. השחקנים חבטו 147 חבטות סווינג (swing) ו-153 חבטות דחיפה (putt). שני משתנים תלויים נמדדו במחקר זה: (א) זמן המוכנות בפועל של השחקנים; (ב) דפוסי ההתנהגות המוטורית (קרי הרוטינות המוטוריות) שלהם בזמן המוכנות. נערכו גם ראיונות עם השחקנים כדי לאסוף מידע על הרוטינות המוטוריות שמבצעים השחקנים בזמן המוכנות לפני החבטות. שני ממצאים עיקריים עולים מהתצפיות: (א) זמן המוכנות הממוצע לפני הביצועים של חבטת הסווינג וחבטת הדחיפה הוא 23.4 שניות; (ב) נצפו חמש רוטינות מוטוריות עיקריות שבוצעו על ידי שחקני הגולף בזמן המוכנות: עמידה לצד הכדור, עמידה מאחורי הכדור, ביצוע חבטת אימון, הסתכלות למטרה וסידור הרגליים. דפוסי ההתנהגות אלו ניתנים לאימוץ על ידי גולפאים צעירים בבואם לפתח לעצמם רוטינות מוטוריות.

תאריכים: מוכנות גופנית, רוטינות, מיומנויות מוטוריות סגורות, גולף.

ספורטאים רבים מבצעים טקס מוטורי או רוטינות (routines) מוטוריות ופסיכולוגיות לפני ביצועים של מיומנויות מוטוריות המוגדרות כסגורות ובעלות קצב פנימי. מיומנויות מוטוריות סגורות בעלות קצב פנימי הן מיומנויות המבוצעות בסביבה קבועה, יחסית, המספקת למבצע פרק זמן סביר כדי להתכונן לביצוע (Lidor, 2007; Lidor & Singer, 2000). למבצע יש אפשרות לנצל את הזמן העומד לרשותו כדי להתכונן ביעילות לביצוע, והוא יכול להחליט מתי להתחיל את הביצוע. מיומנויות מוטוריות כמו זריקות עונשין בכדורסל, חבטות פתיחה בכדורעף וחבטות בגולף הן דוגמאות למיומנויות מוטוריות סגורות בעלות קצב פנימי. לפני תחילת ביצוע המיומנויות האלה עומד לפני המבצע פרק זמן מסוים שאותו הוא יכול לנצל למוכנות גופנית ופסיכולוגית. בענפי ספורט רבים מעוגנים בחוקות המשחקים משכי זמן קבועים העומדים לרשות הספורטאי כדי להתכונן לביצועים של מיומנויות מוטוריות סגורות בעלות קצב פנימי.

בכדורסל למשל שחקן העומד על קו העונשין ומתכוון לביצוע של זריקות העונשין רשאי לנצל עד חמש שניות כדי להתכוון לביצוע זריקות העונשין (ההתאחדות הבין-לאומית לכדורסל, 2000). במשחק הכדורעף הזמן העומד לרשות השחקן להתכוון לקראת ביצועים של חבטות הפתיחה הוא שמונה שניות (לוטן, 2001). במשחק הגולף עומדים לרשות השחקן זמני מנוחה ארוכים בין חבטה לחבטה שאינם מוגדרים בחוקה (Cohn, 1990; Rules of golf, 2008).

שלושה מאפיינים עיקריים של טקס מוטורי מאפשרים למבצע להתכוון ביעילות לביצוע (Lidor & Singer, 2003): מוכנות – הספורטאי נדרש להיות מוכן מבחינה טכנית ופסיכולוגית כדי לבצע את המיומנות; מיקוד קשב – מיקוד קשב בגירוי המתאים הוא בעל חשיבות רבה בביצוע מיומנויות מוטוריות סגורות בעלות קצב פנימי, שכן אפשר שהמבצע יהיה מוסח על ידי גורמים חיצוניים ופנימיים. קיום הטקס המוטורי מאפשר לשחקן להתמקד בגירויים הרלוונטיים למיומנות ולסביבת הביצוע; הערכה – אפשר להשתמש בטקס המוטורי כמקור להערכת הביצוע. ניתוח דפוסי ההתנהגות המוטורית של השחקן המיושמים אחרי הביצוע עשוי לסייע לו להבין מדוע הצליח בביצוע או נכשל בו.

הטקס המוטורי: תמיכה תאורטית

הספרות המחקרית בפסיכולוגיה של הספורט (ראה למשל: Lidor, 2007; Cohn, 1990) מדווחת על שתי תאוריות עיקריות המסבירות את חשיבות השימוש בטקס המוטורי לפני ביצועים של מיומנויות מוטוריות סגורות בעלות קצב פנימי: האחת – תאוריית מצב מוכנות הגוף. על פי תאוריה זו, לעתים עובר פרק זמן ארוך מדי בין החימום שלפני הביצוע לבין תחילת הביצוע עצמו. לדוגמה, במשחק הגולף עומדים לרשות השחקן זמני מנוחה ארוכים בין חבטה לחבטה, המקשים עליו לשמור על ערנות פיזיולוגית וקוגניטיבית. לפיכך הטקס המוטורי המתקיים לפני החבטות יכול לסייע לו להשיג את המוכנות הפיזיולוגית והקוגניטיבית הנדרשת למרות ההפסקות המאולצות במהלך המשחק. השימוש בטקס המוטורי יכול להיות מעין חימום לכל אחד מביצועי החבטות.

התאוריה השנייה – תאוריית החזרה המנטלית. על פי תאוריה זו, הטקס המוטורי יכול לשמש מסגרת מתאימה ליישום תהליכים חשיבתיים, כמו הדמיה, קשב ומשוב עצמי. תהליכים חשיבתיים אלו מסייעים למבצע להתמקד טוב יותר במטלה ולהרגיש שליטה על המתרחש סביבו.

הטקס המוטורי: תמיכה אמפירית

סדרת מחקרים תיאוריים (descriptive studies) בחנה את יעילות הטקס המוטורי במהלך למידה וביצוע של מיומנויות מוטוריות סגורות בעלות קצב פנימי. במחקר תיאורי החוקר צופה באירוע המתרחש ומראיין את המבצע על אודות ההתרששות. תצפיות, שאלונים וראיונות אישיים הן הטכניקות השכיחות לאיסוף נתונים במחקר תיאורי (Thomas, 1990).

(Nelson, & Silverman, 2011). המחקרים התיאוריים על הטקס המוטורי התבססו על תצפיות שערכו חוקרים על דפוסי ההתנהגות של ספורטאים שהודגמו על ידיהם לפני ביצועים של מיומנויות מוטוריות סגורות בעלות קצב פנימי.

לדוגמה, במחקר אחד נמדדו משכי הזמן שעמדו לרשות 284 שחקני עילית בכדורסל ונבדקה העקיבות של דפוסי התנהגותם המוטורית בטקס המוטורי, שהדגימו לפני ביצוע זריקות עונשין בארבעה-עשר משחקי ליגה (Lonsdale & Tam, 2008). משך הזמן ורצף הפעולות נצפו לפני כל זריקת עונשין שבוצעה במשחקים. נלמדו דפוסי ההתנהגות המוטורית של כל שחקן ושחקן, שחזרו על עצמם. מתוצאות המחקר אנו למדים כי לא היה הבדל מובהק באחוזי ההצלחה של זריקות העונשין שמשך הטקס המוטורי שבוצע לפניו היה קצר, בינוני או ארוך. אולם הזריקות אצל שחקנים שהקפידו על דפוסי תנועה עקיבים היו מדויקות משל אלו שלא הקפידו על סדר קבוע של פעולות.

במחקר אחר על זריקות עונשין בכדורסל בחנו ריסברג ופיין (Wrisberg & Pein, 1992) את מידת העקיבות של הטקס המוטורי לפני הזריקות לסל בקרב שחקני כדורסל ברמות שונות המשחקים בליגת המכללות בארצות הברית. החוקרים צילמו בוידאו את השחקנים במהלך המשחק והתמקדו בטקס המוטורי שכל שחקן ביצע לפני הזריקות. תוצאות המחקר העידו שככל שהשחקן היה עקיב יותר בטקס המוטורי, כלומר ביצע פעולות מוטוריות החוזרות על עצמן לפני כל זריקת עונשין, כך הוא דייק יותר בביצועיו.

במחקר נוסף נלמדו דפוסי ההתנהגות המוטורית של טניסאי עילית במהלך הטקס המוטורי שקיימו לפני חבטות פתיחה (Loehr, 1994). ארבעה דפוסי התנהגות עלו מהתצפיות: (1) תגובה ראשונית לאחר סיום המשחקון (משך הזמן: 3–5 שניות); העברת המחבט מהיד הדומיננטית ליד הלא-דומיננטית, הפניית המבט לנקודת החבטה והליכה אטית לעברה; (2) הרפיה כללית (משך הזמן: 6–15 שניות); הליכה אטית לאורך קו החבטה, הפניית מבט לעבר מיתרי המחבט וביצוע נשימות עמוקות; (3) מוכנות כללית לקראת הביצוע של חבטת הפתיחה (משך הזמן: 3–5 שניות); עצירה לפני נקודת החבטה והפניית מבט לאזור שאליו מכוון הכדור בחלק המגרש של היריב; (4) טקס מוטורי (משך הזמן: 4–8 שניות); כניסה לעמדת מוצא של חבטת הכדור, אחיזת המחבט ביד הדומיננטית, שניים-שלושה כדורים ביד הלא-דומיננטית והמתנה קצרה לפני החבטה. זמן המוכנות לפני ביצוע חבטת הפתיחה בטניס, או לפני ביצוע חבטת החזרה, היה בין 16 ו-33 שניות. לטענתו של לוהר, השחקנים שדורגו גבוה יותר בטורנירים שבהם עשה את תצפיותיו הקפידו שלא לחרוג מהביצוע של ארבעת שלבי ההתנהגות המוטורית והדגימו דיוק בדפוסי התנהגותם. לעומתם, השחקנים שדורגו נמוך יותר לא הקפידו תמיד ליישם דפוסי התנהגות אלו לפני חבטות הפתיחה, היו עקיבים פחות בהתנהגותם והפגינו מתח ורגשות שליליים כמו עייפות, חוסר אונים וביקורת עצמית.

במחקר אחר על טניס עשה אוהיון (2009) תצפית על טניסאים מומחים כדי ללמוד על מאפייני הטקס המוטורי שערכו לפני חבטת הפתיחה הראשונה שלהם. אוכלוסיית המחקר כללה שישה שחקני טניס מקצוענים אשר צולמו במצלמת וידאו, הליך שאפשר לתעד את

פעולותיהם בזמן ההכנות שהם קיימו לפני תחילת החבטה. בנוסף, לאחר המשחק רואיינו הטניסאים כדי לאסוף מידע על דפוסי התנהגותם לפני ביצוע חבטת הפתיחה. ממחקר זה אנו למדים על חמש רוטינות מוטוריות שבוצעו על ידי הטניסאים לפני ביצוע חבטות הפתיחה: מבט לאזור החבטה, ניגוב זיעה, הקפצת הכדור ביד שאינה אוחזת במחבט, הקפצת הכדור בעזרת המחבט וניתור במקום. לרשות הטניסאים עמד בממוצע פרק זמן של 17.7 שניות להתכונן לחבטה, כלומר ליישם את הרוטינות המוטוריות שלהם. מהראיונות שקיים החוקר עם הטניסאים עלה ששחקני הטניס היו מודעים לשימוש שלהם ברוטינות המוטוריות הללו, ושהם אכן מנסים להקפיד על סדר קבוע של רוטינות לפני כל חבטת פתיחה שהם מבצעים. לידור ומעיין (Lidor & Mayan, 2005) עשו מחקר שכלל שני שלבים – תצפית וניסוי התערבותי. מטרת התצפית הייתה לקבוע מהן הרוטינות שמבצעים שחקני כדורעף מקצוענים לפני ביצוע חבטת פתיחה. מטרת הניסוי ההתערבותי הייתה לבחון אם לומדות מתחילות, ללא ניסיון קודם בכדורעף, יכולות להפיק תועלת מאימוץ דפוסי תנועה החוזרים על עצמם – רוטינות – בעת למידה של חבטות פתיחה בכדורעף. בסקירה זו נציג רק את ממצאי התצפית שעלו ממחקר זה משום הרלוונטיות שלהם למטרות המחקר הנוכחי. בתצפית השתתפו 12 שחקני כדורעף גברים. החוקרים צילמו את חבטות הפתיחה של כל שחקן במהלך משחק חצי הגמר של משחקי הגמר בליגה העליונה לגברים, ותיעדו את פעולתם מרגע התכוננותם לחבטת הפתיחה ועד לשחרור הכדור מידיהם. לאחר ביצוע חבטת הפתיחה רואיינו הכדורעפנים כדי לאסוף מידע על דפוסי התנהגותם לפני ביצועי החבטות. הממצאים העיקריים שהתקבלו מהתצפית מצביעים על ארבע רוטינות מוטוריות שבוצעו לפני החבטות: (א) הליכה לעבר קו מכת הפתיחה, כ-4 שניות; (ב) ארגון הגוף בעמידה על קו מכת הפתיחה, כ-2 שניות; (ג) כדור הכדור בעזרת היד החובטת, כ-4 שניות; (ד) מבט על הכדור או הרשת, כ-2 שניות. מממצאי הראיונות עולה כי 92% מכלל השחקנים דיווחו שניסו ליישם רוטינות מוטוריות קבועות לפני החבטות.

גם בגוף נלמד השימוש של רוטינות מוטוריות לפני ביצועים של חבטות. לדוגמה, במחקר אחד על 12 שחקניות גולף (Crews & Boutcher, 1985) נלמדו הרוטינות המוטוריות שלהן לפני ביצועים של שני סוגי חבטות: סווינג (swing) ודחיפה (putt). מתוצאות התצפית עולה שרוב השחקניות אימצו רוטינות מוטוריות דומות: לפני ביצוע חבטת הסווינג עמדו השחקניות מאחורי הכדור, עברו לעמוד לצדו, סידרו את המחבט מאחורי הכדור, הביטו במטרה (גומחה) שאליה נדרשו לחבט את הכדור, מיקמו את כפות רגליהן במקום הנכון, הניעו את המקל לפני, שלחו מבט לכיוון המטרה – ואז ביצעו את פעולת החבטה. טקס דומה התרחש לפני ביצוע חבטת הדחיפה. על סמך ביצועיהן סיווגו החוקרים את השחקניות לשתי רמות ביצוע – מצליחות ומצליחות פחות. אמנם ממצאי התצפית העידו שהשימוש ברוטינות המוטוריות היה דומה בקרב שתי הקבוצות, אולם ממצאי התצפית העידו שהגולפאיות המצליחות פחות הקדישו 21 שניות ליישום הרוטינות. לעומתן, הגולפאיות המצליחות נזקקו לשש שניות בלבד כדי להוציא לפועל את הרוטינות המוטוריות. אפשר להסיק ממחקר זה שספורטאים מיומנים נדרשים לפרקי זמן קצרים משל עמיתיהם

המיומנים פחות, כדי להתכונן ביעילות לביצועים של מיומנויות מוטוריות סגורות בעלות קצב פנימי כמו חבטות בגולף.

מטרת המחקר

מטרת המחקר הנוכחי הייתה לתאר את הרוטינות המוטוריות העיקריות של הטקס המוטורי של שחקני גולף מיומנים לפני ביצוע חבטות בגולף, המוגדרות כמיומנויות מוטוריות סגורות בעלות קצב פנימי. במחקר תיאורי זה נמדדו: (א) משכי הזמן העומדים בפועל לרשות שחקני הגולף המתכוננים לביצוע החבטה ו-(ב) דפוסי ההתנהגות המוטורית, קרי הרוטינות המוטוריות, כפי שביצעו בפרקי זמן אלו.

מאפייני ביצוע החבטות בגולף שונים ממאפיינים של מיומנויות מוטוריות סגורות בעלות קצב פנימי אחרות כמו זריקות עונשין לסל בכדורסל או חבטות פתיחה בטניס, משום שהזמן העומד לרשות הגולפאי לפני ביצוע החבטה ארוך יותר, וסגנון ביצוע החבטה יכול להשתנות מחבטה לחבטה, כמו גם להיות מושפע מגורמים סביבתיים כמו תנאי השטח, סוג הקרקע והמרחק מהמטרה. מכיוון שחבטת הגולף, בראיית המשחק הכוללת, ולעומת ענפי ספורט אחרים, היא בעלת השפעה ישירה על תוצאת המשחק, גם לשימוש ברוטינות המוטוריות כחלק מהטקס המוטורי המקדים אותה חשיבות רבה להצלחתה ולהצלחה במשחק כולו. ההנחה העומדת בבסיס המחקר הנוכחי היא שאם נדע כיצד מתכוננים שחקני גולף מיומנים לחבוט חבטות בגולף, נוכל ללמד שחקני גולף מתחילים כיצד לעשות זאת, ובכך לאפשר להם לשפר את יכולת החבטה שלהם.

השיטה

המשתתפים

חמישים ושניים שחקני גולף (30 גברים ו-22 נשים), חלקם חברי איגוד הגולפאים המקצוענים בישראל וחלקם משתתפים בתחרות המכביה ה-18 שהגיעו ממדינות שונות (גיל ממוצע גברים = כ-55 שנים; יד דומיננטית = ימין; גיל ממוצע נשים = כ-45 שנים; יד דומיננטית = ימין) השתתפו במחקר זה. השחקנים שיחקו בממוצע 15 שנים; חלקם ייצגו בתחרויות בין-לאומיות את ישראל וחלקם את ארצם.

המטלה המוטורית, סביבת הביצוע והליך המחקר

נתונים על חבטות סווינג ודחיפה בגולף נאספו במהלך טורניר שנערך במסגרת תחרות מוקדמות המכביה ה-18 ותחרות המכביה ה-18 (יוני-יולי, 2009). משך משחק בטורניר היה כ-5 שעות בממוצע. במהלך המשחק נספרו חבטות הסווינג והדחיפה לכל אחד מהמשתתפים, ונמדדו זמני המוכנות שלהם לפני ביצועי החבטות. לחבטות הסווינג והדחיפה חשיבות רבה במשחק הגולף מכיוון שהן המיומנויות העיקריות במשחק. החבטות צולמו במהלך המשחק במצלמת וידאו, דגם HD 60GB, Sony. החוקרת (המחברת

הראשונה של מאמר זה) הוכשרה להשתמש במצלמה ותרגלה מעקב אחר תנועת החבטה של הגולפאים במגרש. היא התמקמה בנקודה מרכזית במגרש ועקבה אחר ההתנהגותו המוטורית של החובט, החל מנקודת הזמן שבה התכוון לחבוט את החבטה ועד לנקודת הזמן שבה הוא חבט בכדור הלכה למעשה.

לאחר המשחק נערכו ראיונות עם השחקנים. מטרת הראיון הייתה לאסוף מידע מהשחקנים על ביצוע הטקס המוטורי שלהם לפני ביצוע החבטה, ובעיקר על אודות תפיסתם את חשיבות הרוטינות המוטוריות, שאותן הם מבצעים לפני כל חבטה וחבטה. הראיון אורגן על ידי החוקרת, ומשכו היה כעשר דקות. חלק מן השאלות נשאלו בשפה העברית, וחלקן – בשפה האנגלית. בכמה מקרים נעזרה המראיית במתורגמן משום ששני שחקנים היו דוברי צרפתית. כדי להקטין ככל האפשר את השפעתה של המראיית על הגולפאים (קרי לצמצם את "שגיאת המדידה"), ננקטו כמה הליכים מתודולוגיים לפני הראיון (Fowler & Mangione, 1990). לדוגמה, השאלות נוסחו בבהירות ובפשטות כדי לסייע לגולפאי להבין את אשר נדרש ממנו.

השאלות שנשאלו השחקנים הן אלה: כיצד אתה מכין את עצמך לפני שאתה מבצע חבטת סווינג במהלך המשחק? האם אתה עושה זאת לפני כל חבטה? האם אתה מודע לכך שאתה מבצע רוטינות מסוימות או שאתה פועל באופן ספונטני? האם אתה חושב שהכנה זו עוזרת לך לדייק יותר בביצועיך? מתי אתה מתחיל את ההכנה לחבטה?

משתנים תלויים

שני משתנים תלויים נמדדו במחקר זה: (א) זמן מוכנות: פרק הזמן שעבר מרגע ידיעתו של הגולפאי כי עליו לחבוט בכדור ועד לביצוע החבטה עצמה; (ב) מאפייני ההתנהגות המוטורית של הגולפאי מרגע ידיעתו שעליו לחבוט בכדור ועד לחבטה בפועל.

ניתוח הנתונים

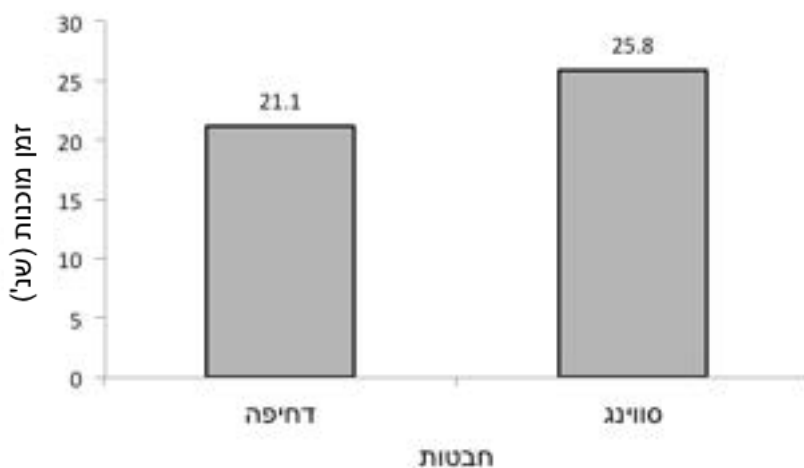
ממוצעים של זמן המוכנות חושבו לכל גולפאי בפני עצמו ולקבוצת הגולפאים. דפוסי ההתנהגות המוטורית של הגולפאים קודדו במהלך זמני המוכנות. הפרופיל של דפוסי ההתנהגות של קבוצת הגולפאים קודד אף הוא על סמך דפוסי ההתנהגות האישיים של כל אחד מהם. משום שהראיון כלל רק כמה שאלות על דפוסי ההתנהגות המוטורית של השחקנים לפני החבטות, קובצו הממצאים שעלו מהראיונות לשבע קטגוריות המסכמות את דיווחי השחקנים.

ממצאים

ממצאי המחקר מוצגים על פי הסדר הזה: בחלק הראשון מתוארים הממוצעים של זמן המוכנות של השחקנים, בחלק השני מוצגים הממצאים על הרוטינות המוטוריות השכיחות כפי שנצפו בקרב שחקני הגולף, ובחלק השלישי מובאים ממצאי הראיונות שנערכו עם השחקנים.

זמן המוכנות של הגולפאים

ממוצע זמן המוכנות של שחקני הגולף לפני ביצוע חבטת הסווינג הוא 25.8 שניות ולפני חבטת הדחיפה הוא 21.1 שניות, כפי שאפשר לראות באיור 1. זמן המוכנות הקצר ביותר לחבטת הסווינג היה 9.4 שניות, והארוך ביותר – 56.1 שניות. זמן המוכנות הקצר ביותר לחבטת הדחיפה היה 9.9 שניות, והארוך ביותר – 48.7 שניות. זמן זה נמדד מרגע הנחת השחקן את הכדור על הבסיס המיועד לחבטות הסווינג, או מרגע הגעת השחקן לאזור נחיתת הכדור על המגרש במקרה שלא היה צורך להניח את הכדור על הקרקע אלא להמשיך ולשחק לאחר נחיתת הכדור מהחבטה האחרונה שבוצעה על ידי השחקן. סך הכול נצפו 52 חובטים אשר חבטו 147 חבטות סווינג ו-153 חבטות דחיפה.



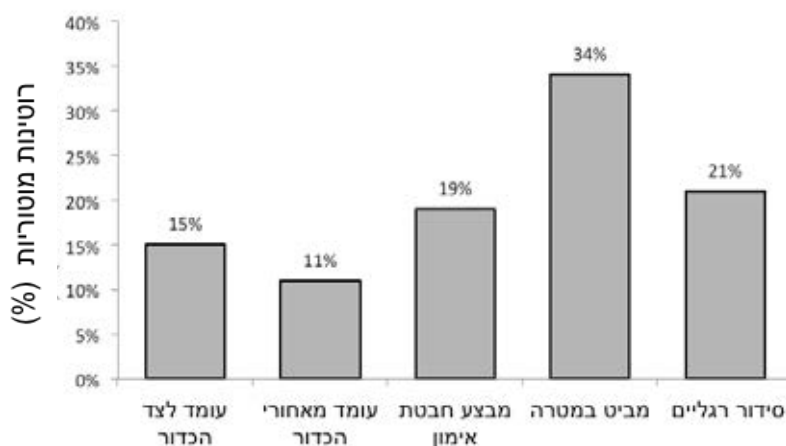
איור 1:

ממוצע זמן המוכנות (בשניות) לפני חבטות הסווינג והדחיפה

הרוטינות המוטוריות שהודגמו על ידי הגולפאים בזמן המוכנות

הרוטינות המוטוריות נצפו מהרגע שבו הגולפאים עמדו לצד הכדור והחלו להתכונן לביצוע החבטה. שלוש הרוטינות המוטוריות העיקריות שביצעו השחקנים במהלך זמן המוכנות היו,

על פי סדר הדגמתן על ידי הגולפאים: (א) ביצוע חבטת אימון לפני החבטה עצמה (בקר 19% מהחבטות); (ב) מיקוד המבט במטרה (בקר 34% מהחבטות); (ג) "סידור רגליים" (בקר 21% מהחבטות). חלק מהגולפאים שינו את עמדת המוצא שלהם לפני ביצוע החבטה. לדוגמה, מעבר מעמידה לצד הכדור לעמידה מאחורי הכדור נצפה בקרב 11% מהחבטות, ומעבר חוזר מעמידה מאחורי הכדור לעמידה לצד הכדור נצפה בקרב 15% מהחבטות. אזור 2 מציג את הרוטינות העיקריות שהודגמו על ידי הגולפאים במהלך זמן המוכנות שלהם. רוטינות מוטוריות נוספות שנצפו בקרב השחקנים אך שכיחותן הייתה נמוכה היו אלה: עמידה במקום ניטרלי רחוק מהכדור, הרמת המקל באופן שיהיה מאונך לקרקע, פיזור דשא או חול בעזרת המחבט ועמידה שפופה.



איור 2:

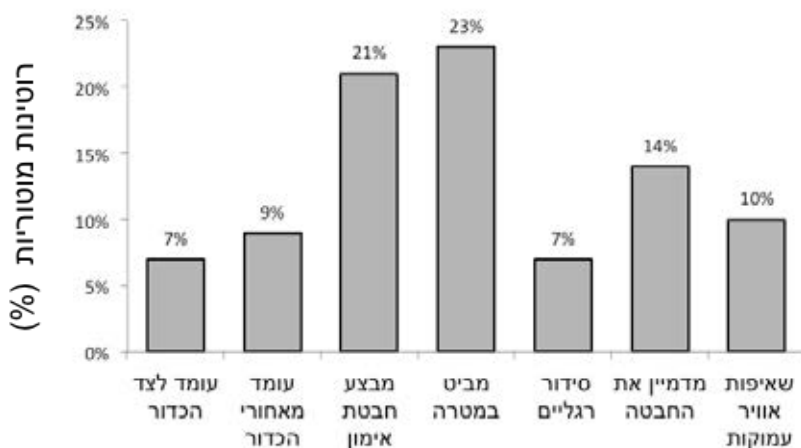
הרוטינות המוטוריות של השחקנים בזמן המוכנות

ממצאי הראיונות

בסך הכול רואיינו 52 שחקנים. הם התמקדו ברוטינות העיקריות שהם מבצעים לפני שהם חובטים בכדור. מניתוח נתוני הראיונות עולה כי 87% מהמראיינים דיווחו שהם מבצעים טקס מוטורי לפני כל חבטה, לעומת 12% שאינם מבצעים טקס כזה. כ-70% דיווחו שהם מודעים לכך שהם מבצעים את הטקס. לעומתם דיווחו 27% שאינם מודעים, 2% נוספים דיווחו שלעיתים הם מודעים ולעיתים לא. 92% מהשחקנים דיווחו שהרוטינות מסיעות להם לדייק יותר בחבטות שהם מבצעים במהלך המשחק, לעומת 4% שדיווחו כי הרוטינות אינן עוזרות להם. 4% מהשחקנים דיווחו שדיוק החבטה תלוי בגורמים סביבתיים ואישיים שונים כמו תנאי המגרש או הרגשה כללית, ולא דווקא ברוטינות המוטוריות שהם

מקפידים לבצע. 44% מהנשאלים דיווחו שהם מתחילים את הטקס המוטורי כאשר הם הולכים לכיוון הכדור, 32% כשהם ליד הכדור, 12% כשהם מאחורי הכדור, 8% לפני שהם מתחילים בחבטה, ו-4% לפני שהם מניחים את הכדור על הקרקע.

איור 3 מציג את שבע הרוטינות השכיחות שבוצעו על ידי הגולפאים, כפי שעולה מהראיונות אתם. 23% מהגולפאים דיווחו שהקפידו למקד את המבט במטרה, 21% דיווחו שהם ביצעו חבטת אימון לפני ביצוע החבטה עצמה, ו-7% דיווחו שהם עסקו ב"סידור הרגליים" לפני החבטה. בנוסף, 14% מהגולפאים דיווחו שהם דמיינו עצמם מבצעים את החבטה לפני הביצוע עצמו, ו-10% מהם דיווחו שהם הקפידו לסדר את הנשימה לפני ביצוע החבטה. חלקם גם דיווחו על שינוי מיקום עמידת המוצא שלהם לפני ביצוע החבטה: 9% עברו ממצב של עמידה לצדי הכדור למצב של עמידה מאחורי הכדור, ו-7% חזרו למצב של עמידה לצד הכדור לאחר ששהו בעמידה מאחורי הכדור. רוטינות נוספות שדווחו על ידי השחקנים (כ-9% מהם) בראיונות היו אלה: שאיפות אוויר עמוקות, ריקון הראש ממחשבות ושחרור שרירי הגוף.



איור 3:

הרוטינות המוטוריות כפי שדווחו על ידי הגולפאים

דיון

ממחקר זה עלו שני ממצאים בולטים: הממצא הראשון הוא ששחקני גולף מיומנים מבצעים טקס מוטורי קבוע לפני ביצוע חבטות בגולף. אמנם כל שחקן סיגל לעצמו רוטינות מוטוריות משל עצמו, אולם מתברר שהרוטינות של רובם דומות. למשל, ממחקר תיאורי זה עולה שרוטינות כמו ביצוע חבטת אימון לפני החבטה עצמה, מיקוד המבט במטרה וסידור הרגליים ליד הכדור הם רוטינות שכיחות בקרב גולפאים. רוטינות אלו נצפו במחקר כמו גם

דווחו על ידי הגולפאים.

על השימוש ברוטינות מוטוריות דומות בקרב קבוצות של ספורטאים מיומנים כבר דווח במחקרים קודמים. לדוגמה, קראוס ובוצ'ר (Crews & Boutcher, 1985) דיווחו ששחקניות גולף מקצועניות הקפידו על טקס מוטורי לפני כל חבטה שהן ביצעו. גם לוהר (Loehr, 1994) מצא שטניסאים מיומנים אימצו רוטינות מוטוריות דומות שהודגמו בין נקודה לנקודה, להבדיל משחקנים שאינם מיומנים, שלא אימצו לעצמם את השימוש ברוטינות מוטוריות. במחקר אחר דיווחו ריסברג ופיין (Wrisberg & Pein, 1992) כי שחקני כדורסל ברמות גבוהות הקפידו לבצע טקס מוטורי לפני ביצועים של זריקת עונשין לסל, לעומת שחקנים המשחקים ברמות נמוכות יותר שלא הקפידו לעשות כך. במחקר על רוטינות בכדורעף דיווחו לידור ומעיין (Lidor & Mayan, 2005) ששחקני כדורעף מיומנים ביצעו בעקיבות טקס מוטורי לפני ביצועים של חבטות פתיחה. לכל שחקן כדורעף היה טקס מוטורי אישי שביצע לפני כל ביצוע. עם זאת נמצאו מאפיינים דומים של טקס מוטורי שאומצו על ידי כל הכדורעפנים. גם במחקר על שחקני טניס (אוחיון, 2009) נמצא כי לכל שחקן טקס מוטורי אישי משלו, אך טניסאים רבים מאמצים רוטינות מוטוריות דומות.

אף על פי שכל חבטה בגולף מוגדרת כמיומנות מוטורית סגורה בעלת קצב פנימי, החבטות עצמן שונות זו מזו: הגולפאי נדרש לחבט את הכדור כל פעם למרחק שונה ובזווית שונה ממטרת היעד. הוא יכול גם לבחור את סוג מקל החבטה שבו הוא מעוניין להשתמש בחבטה מסוימת. עם זאת הגולפאים אימצו לעצמם רוטינות מוטוריות קבועות לפני ביצועי חבטות הסווינג והדחיפה. ממצא זה מלמד על העדפתם להשתמש ברוטינות קבועות לפני ביצועים של חבטות שונות. הם כנראה מעדיפים לאמץ רוטינות בודדות שיסייעו בידיהם לדייק טוב יותר בחבטות שונות ולא להשתמש ברוטינות רבות, שחלק מהן מתאים לחבטת הסווינג וחלק אחר לחבטת הדחיפה.

מדיווחי הגולפאים עולה שהם היו מודעים לרוטינות המוטוריות שהם יישמו לפני ביצועי החבטות. מרבית הרוטינות שנצפו בפועל על ידי החוקרת הן שגם דווחו על ידי הגולפאים: עמידה לצד הכדור, ביצוע חבטת אימון לפני החבטה עצמה, מיקוד המבט במטרה וסידור הגוף ליד הכדור זמן קצר לפני החבטה. רובם המכריע מאמין שרוטינות אלו מסייעות להם לשפר את ביצועיהם, ולכן הם מקפידים על ביצוען בכל פעם שהם מתכוננים לחבטות. בנוסף, מדיווחי הגולפאים למדנו גם על שימוש ברוטינות נוספות שאי אפשר היה לגלותן בתצפית שערך החוקרת כמו למשל: הדמיית החבטה לפני הביצוע ו"סידור נשימה". במחקרים שבהם נעשית תצפית על מומחים המבצעים מיומנויות מוטוריות בסביבת הביצוע האוטנטית שלהם מומלץ גם לראיין אותם ולשאול אותם מה הם עושים כדי לאסוף מידע שאי אפשר לקבלו בתצפיות.

הממצא השני שעולה ממחקר זה הוא שלגולפאים נדרשו פרקי זמן של כ-20 עד 25 שניות להתכונן לביצועי החבטות. בפרקי זמן אלו יישמו שחקני הגולף את הרוטינות המוטוריות שאימצו לעצמם. יש להדגיש שפרקי זמן אלו נמדדו מהרגע ששחקן הגולף עמד ליד הכדור. לא מצאנו בספרות המחקרית מחקרים שדיווחו על פרקי הזמן שנדרשים לגולפאים כדי

להכין עצמם לחבטות. מחקר תצפיתי זה הוא הראשון המדווח על הזמן המנוצל בפועל על ידי גולפאים כדי להתכונן לחבטות. מומלץ בעתיד לערוך מחקרי תצפית נוספים על גולפאים שבהם יימדדו זמני המוכנות שלהם לפני ביצועי החבטות במהלך המשחק. ככל שנדע יותר על משכי הזמן הנדרשים לגולפאים להכין עצמם לחבטות, כך נוכל להתאים למענם רוטינות שיסייעו להם להגיע למוכנות טובה יותר.

צפייה בספורטאים מיומנים המתכוננים לבצע מיומנויות מוטוריות סגורות בעלות קצב פנימי יכולה לסייע לחוקרים בפסיכולוגיה של הספורט ולמידה מוטורית ולאנשי שדה כמו מאמנים ומדריכים להבין מה עושים המומחים הלכה למעשה, ובעקבות זאת להשביח את סביבות הלמידה והאימון שהם מעצבים בעבודתם עם ספורטאים מתחילים. ניתוח הפעולות שמבצע המומחה בסביבה האוטנטית שבה הוא פועל היא אחת המטרות העיקריות של המתכננים תהליכי למידה של מיומנויות מוטוריות (Lidor, 1999). לדוגמה, ניתוח הרוטינות המוטוריות הכלולות בטקס המוטורי אשר מבצעים ספורטאים מיומנים יכול לסייע לספורטאים מתחילים בעיצוב טקס מוטורי משלהם. הם יכולים לאמץ את ההנחה ש"אם המומחה בספורט משתמש ברוטינות מוטוריות, הן כנראה עוזרות לו בביצועיו, ולכן כדאי שגם אני אשתמש בהן".

ממחקר תיאורי זה עולה שספורטאים מיומנים מבצעים טקס מוטורי קבוע לפני ביצוע חבטות בגולף. עם זאת יש לבחון במחקרים נוספים את יעילותם של טקסים אלו. לדוגמה, אפשר להשוות ספורטאים מתחילים הלומדים כיצד לבצע חבטות בגולף תוך למידה של טקס מוטורי לפני ביצוע החבטה לספורטאים מתחילים הלומדים חבטות בגולף ללא לימוד הטקס המוטורי לפני הביצוע. בנוסף יש לבחון את יעילותם של טקסים מוטוריים שונים – האם טקס מוטורי המתבסס על מרכיבים תנועתיים עדיף על לימוד טקס מוטורי המתבסס על מרכיבים חשיבתיים, או שמא שילוב של טקס מוטורי תנועתי וחשיבתי הוא דווקא היעיל ביותר. מענה לסוגיות אלו יעשיר את הידע התאורטי והיישומי על השימוש ברוטינות לפני ביצועים של מיומנויות מוטוריות סגורות בעלות קצב פנימי.

רשימת המקורות

- אוחיון, א. (2009). **ההשפעה של הטקס המוטורי על דיוק הביצוע של חבטת פתיחה בטניס בקרב לומדים מתחילים**. עבודת גמר לתואר שני, הפקולטה לחינוך, אוניברסיטת חיפה.
- ההתאחדות הבינלאומית לכדורסל. (2000). **חוקת הכדורסל הרשמית ומכניקת השיפוט**. תל אביב: תבור.
- לוטן, ג. (2001). **חוקי המשחק הבינלאומיים: מהדורת 2001–2004**. (לא מצוין הוצאה).
- Cohn, P. G. (1990). Preperformance routines in sport: Theoretical support and practical applications. **The Sport Psychologist**, 4, 301-312.
- Crews, D. J., & Boutcher, S. H. (1985). An exploratory observational behavior analysis of professional golfers during competition. **Journal of Sport Behavior**, 9, 51-58.
- Fowler, E. J., & Mangione, T. W. (1990). **Standardized survey interviewing: minimizing interviewer-related error**. Newbury Park, CA: Sage.
- Lidor, R. (1999). Learning strategies and the enhancement of self-paced motor tasks: Theoretical and practical implications. In R. Lidor & M. Bar-Eli (Eds.), **Sport psychology: Linking theory and practice** (pp. 109-132). Morgantown, WV: Fitness Information Technology.
- Lidor, R. (2007). Preparatory routines in self-paced events: Do they benefit the skilled athletes? Can they help the beginners? In G. Tenenbaum & R. C. Eklund (Eds.), **Handbook of sport psychology** (3rd ed., pp. 445-465). New York: Wiley.
- Lidor, R., & Mayan, Z. (2005). Can beginning learners benefit from preperformance routines when serving in volleyball. **The Sport Psychologist**, 19, 343-363.
- Lidor, R., & Singer, R. N. (2000). Teaching performance routines to beginners. **Journal of Physical Education, Recreation & Dance**, 71, 34-36.
- Lidor, R., & Singer, R. N. (2003). Preperformance routines in self-paced tasks: Developmental and educational considerations. In R. Lidor & K. P. Hanschen (Eds.), **The psychology of team sports** (pp. 69-98). Morgantown, WV: Fitness Information Technology.
- Loehr, J. E. (1994). The development of a cognitive-behavioral between-point

- intervention strategy for tennis. In S. Serpa, J. Alves, & V. Pataco (Eds.), **International perspectives on sport and exercise psychology** (pp. 219-233). Morgantown, WV: Fitness Information Technology.
- Lonsdale, C., & Tam, J. T. M. (2008). On the temporal and behavioral consistency of pre-performance routines: An intra-individual analysis of elite basketball players' free throw shooting accuracy. **Journal of Sports Sciences**, **26**, 259-266.
- Rules of Golf (2008). R & A Rules Limited and The United States Golf Association. Retrieved from <http://www.randa.org>
- Thomas, J. R., Nelson, J. K., & Silverman, S. J. (2011). **Research methods in physical activity** (6th ed.). Champaign, IL: Human Kinetics.
- Wrisberg, C. A., & Pein, R. L. (1992). The preshot interval and free shooting accuracy: an exploratory investigation. **The Sport Psychologist**, **6**, 14-23.

MOVEMENT

JOURNAL OF PHYSICAL EDUCATION & SPORT SCIENCES

Editor: **R. Lidor, Prof.**
Editorial Board: **M. Bar-Eli, Prof.**
A. Ben-Porat, Prof.
D. Ben-Sira, Prof.
A. Eliakim, Prof.
N. Feigin, PhD
U. Goldbourt, Prof.
Y. Kaplanski, Prof.
M. Semyonov, Prof.

Vol. 10 ● 2

2012



The Zinman College of Physical Education & Sport Sciences at the Wingate Institute

Contributors

- Ben Porat, A., Prof.** – Academic Studies, College of Management, Rishon Lezion (Retierd)
- Carmi, U.** – University of Haifa
- Galily, Y., PhD** – Zinman College of Physical Education and Sport Sciences at the Wingate Institute
- Katz, Y. J., Prof.** – School of Education, Bar-Ilan University
- Lidor, R., Prof.** – Zinman College of Physical Education and Sport Sciences at the Wingate Institute
- Limor, Y., Prof.** – Tel-Aviv University
- Morgulev, E.** – Zinman College of Physical Education and Sport Sciences at the Wingate Institute
- Pery, I.** – Zinman College of Physical Education and Sport Sciences at the Wingate Institute
- Ram, I., PhD** – Zinman College of Physical Education and Sport Sciences at the Wingate Institute
- Shachaf, M., PhD** – Givat Washington Academic College of Education
- Shoval, E., PhD** – Givat Washington Academic College of Education
- Tamir, I., PhD** – Ariel University Center and Bar - Ilan University
- Zach, S., PhD** – Zinman College of Physical Education and Sport Sciences at the Wingate Institute

Table of Contents

Physical education and the philosophy of physical education I. Ram.....	129
Fencing as a bridge between Jews and Hungarians U. Carmi.....	158
The relationship between level of participation in physical activity and gender and academic achievement of Israeli high school students M. Shachaf, Y. J. Katz, E. Shoval.....	182
Sports: Faster, higher, stronger and... PR: The intensive involvement of PR in sports Y. Limor, I. Tamir.....	197
Football fandom: Non-perishable material A. Ben Porat.....	216
The linkage between the gross domestic product (GDP) and physical activity volume E. Morgulev, S. Zach, Y. Galily.....	236
The use of motor routines in golf – A descriptive study I. Perry, R. Lidor.....	251
Abstracts.....	IV

Physical education and the philosophy of physical education

I. Ram

Physical Education (PE) is a quite complex learning profession, and not all of its components get along well together. Therefore, it is suggested that this exceptional pedagogical world be observed with the assistance of theoretical analysis, in order to try to clarify its fundamental conceptions and its constructed contradictions, as well as to suggest a possible line of thought in helping to deal with the problems that are raised while trying to plan and deliver PE lessons. The discussion of these subjects must begin with articulating the relevant subject matter, namely PE and Philosophy of PE, emphasizing the uniqueness of each of them and the uniqueness of integrating them. Then we can move on to characterize the theoretical aptitudes which relate to this unique pedagogical phenomenon, analyzing the ideologies that direct the activities in PE, and finishing by revealing the strong bond between PE and morality. The assumption is that such an intellectual deliberation will help some of the unresolved pedagogical problems throughout the world of PE to emerge, leading to direct thinking in the search for possible rational solutions to these problems, and assisting PE teachers in developing more coherent professional beliefs.

Descriptors: Physical education, philosophy of physical education, ideologies, pedagogical dilemmas.

Fencing as a bridge between Jews and Hungarians

U. Carmi

During the late 19th century Jews began to engage in duels against anti-Semitic rivals, in the spirit of Max Nordau's call for the restoration of "muscular Judaism". During this period the modern fencing began to develop. It included three styles: Foil, Épée, and Sabre. The sport inherited the prestigious image of a duel, and in a similar manner fencing was practiced by the social elite of Europe. Due to its prestigious image, Jews were attracted to modern fencing as well. This sport was particularly common among the Hungarian Jews, who specialized in the sabre style – one of the three styles of fencing. Jews hoped that excellence in this style, which was one of the Hungarian national characteristics, would help to improve their social status. The period between the two World Wars was the "golden age" of Jewish fencers in Hungary. Their achievements at the Olympics were better than those of Jews from various other countries in all other sports. This article discusses the contribution of fencing to the forming of Jewish-Hungarian identity.

Descriptors: Fencing, sabre, Jewish identity, emancipation, "muscular Judaism" Olympic Games, V.A.C.

The relationship between level of participation in physical activity and gender and academic achievement of Israeli high school students

M. Shachaf, Y. J. Katz, E. Shoval

Many research studies have examined the relationship between participation in physical activity and academic achievement. The aim of the present study was to examine the relationships between gender and participation in different levels of physical activity (competitive sport, non-competitive sport, and non-participation in any physical activity) and academic achievement of high school students. Four hundred and ninety-one high school students in three comparison groups, divided as follows, participated in the study: 170 students (107 males and 63 females) were in the competitive sport group; 185 students (79 males and 106 females) were members of the non-competitive sport group; and 136 students (32 males and 104 females) made up the non-participation in any physical activity group. Results of the research indicate significant group membership x gender interactions. The most notable finding indicates that female students who participated in competitive sport achieved the highest level of academic achievement, whereas their male counterparts who participated in competitive sport achieved the lowest level of academic achievement. It appears that the above results can be explained by the social perception that participation in competitive sport is significantly more legitimate for male high school students than for their female counterparts.

Descriptors: Physical activity, gender, academic achievement, high school students.

sPoRts: Faster, higher, stronger and... PR: The intensive involvement of PR in sports

Y. Limor, I. Tamir

Modern day sports are not just entertainment for the masses. They are also a "religion", a political tool, and a giant economic industry. Like any other industry and business, sports requires advertising and public relations (PR). Hopwood (2005) emphasizes that "public relations practices in sport are not always evident". This paper would like to map, for the first time, all the "players" participating in the "PR game" on the sport field, identifying their various interests and categorizing the different roles and primary modes of operation of public relations in sports. When players in the sport arena aim to achieve their objectives while "disregarding all the rules", as George Orwell describes, public relations are a valuable strategic and tactical weapon. The motto once proposed by Baron Pierre de Coubertin – "faster, higher, stronger" – is slowly being replaced by a new, more updated motto: "Faster, higher, stronger, bigger (business) and especially – more PR".

Descriptors: Public relations, advertising, economics, politics.

Football fandom: Non-perishable material

A. Ben Porat

It appears that the academic position of identity is devaluating. Researchers of various disciplines criticize the concept of identity and its empirical equivalence. The common contention is that there is no more ground to presume a stable, ongoing identity. It appears that in theory and in practice one cannot point to a unified tight identity, but as argued by Bauman, identity is liquid. It is therefore assumed that the individual will change components of his/her identity and will also complete identities. The major reason for this is the present "post-modern" environment, by which every thing endlessly dissolves and rejoins. Furthermore, the loss of identity influences the life and behavior of individuals. This study refers to fandom of football clubs as a component of identity that maintains its stability and continuation almost without exception. Studies of football fans point out that football fandom – identification with a certain club – begins in the cradle and ends in the grave, and this is not a cliché. Identity with a football club is a dominant component in the fan's identity syndrome. This component is non-perishable. This paper deals with veteran Israeli football fans. Their identification with the club is analyzed by three levels of fandom: the emotional, the cognitive, and the symbolic. All levels in this study seem to be equally effective in formulating the fan's relations with his/her club. Its conclusion is that indeed, identity with the football club is stable and inflicts on the fan's identity syndrome.

Descriptors: Fandom, football, identity.

The linkage between the gross domestic product (GDP) and physical activity volume

E. Morgulev, S. Zach, Y. Galily

Volume of physical activity is determined by the amount of energy invested in work, managing the home, and leisure activities. Gross Domestic Product (GDP) serves, inter alia, as a measure of quality of life, and has an effect on the above parameters. The aim of this study was therefore to examine the relationship between GDP and the amount of physical activity performed. Data on physical activity in leisure time were gathered from the study of Martin-Gonzales et al. (2001). Additional data on physical activity were taken from the World Health Organization website. GDP data were gathered from the International Monetary Fund site. Pearson correlations were calculated for GDP and the two types of activity. A review of the literature revealed positive correlations between physical activity in leisure time and income level, education, and area of residence. Findings from the present study show that physical activity is also connected to economic development: a correlation of 0.64 was found between physical activity in leisure time and GDP in European Union countries, while a correlation of -0.57 was obtained between physical activity and GDP in 63 other countries. The data leave room for some optimism – physical activity in leisure time is a type of consumption, and therefore its level is affected by the fiscal means available to the consumer and by the consumer's perception of the product's usefulness.

Descriptors: Physical activity, physical activity in leisure time, gross domestic product (GDP), economy.

The use of motor routines in golf – A descriptive study

I. Perry, R. Lidor

Virtually all athletes who are involved in sports containing brief self-paced events (e.g., free-throw shots in basketball, serves in volleyball, or strokes in golf) have pre-performance routines, either taught to them or intuitively developed. The purpose of the current descriptive study was to examine the motor routines carried out by elite golfers prior to the execution of two strokes in golf – the swing and the putt. One-hundred and forty-seven swings and 153 putts were performed by 53 golf players who participated in an international golf tournament as part of the 18th Maccabbiah Games. Two variables were observed and analyzed: (a) pre-performance time – the time interval between the point that the golfer knew that he or she was going to perform the stroke and the point of stroke initiation (in seconds), and (b) motor routines – the motor routines performed by the golfers during their pre-performance times. In addition, interviews were conducted with the golfers on different aspects of their preparatory routines. Data analyses revealed two main findings: (a) The average time taken by the golfers before the execution of the strokes was 23.4 seconds; and (b) Five patterns of motor routines conducted by the golfers during their pre-performance times were consistently observed: standing next to the ball, standing behind the ball, performing a practice stroke (performing the motion of the stroke without actually hitting the ball), looking at the target, and fixing the stance of their legs. These patterns of motor routines can be adopted by beginning golfers when they are learning to develop their own pre-performance motor routines.

Descriptors: physical readiness, routines, self-paced tasks, golf.